

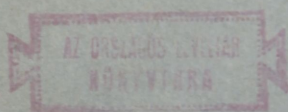
TURUL

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság
Közlönye

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

CZOBOR ALFRÉD

TITKÁR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG

MCMXLI.

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló cikkek.

	Lap
SZENTPÉTERY IMRE Az erdélyi okleveles gyakorlat jellege. (A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1941. jan. 5-i ülésén tartott felolvasás.)	I
SZABÓ ISTVÁN A jobbágy megnevesítése. (Felolvastatott a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1940. október 24-én tartott közgyűlésén.)	II
REISZIG EDE A Kanizsaiak a XV. században. (<i>Első közlemény.</i>)	22
KJ. J. L. A Nagyjeszeni Jeszenszky-család XIII—XVI. századbeli le- származása	32
SARLAY SOMA A Garay-család	35
KÓSA JÁNOS. A nemességszerző Kalmárffy Ignác	38

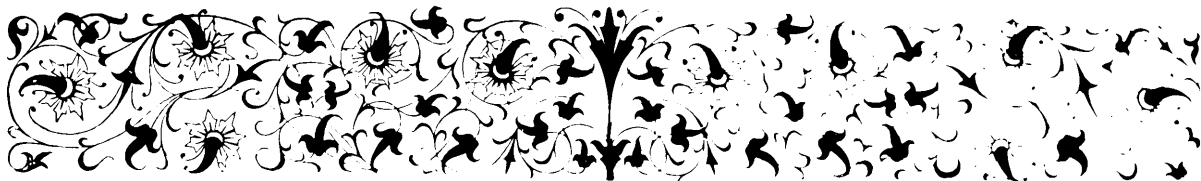
II. Kisebb rovatok.

SZAKIRODALOM:

BARTAL AURÉL Fadd monografiája. <i>Ism. Bottló Béla</i>	40
PETRICHEVICH HORVÁTH EMIL báró... A Petrichevich-család naplói. <i>Ism. Fekete-Nagy Antal</i>	41
MOLNÁR JÓZSEF Egy paraszt család leszármazása és kapcsolatai. <i>Ism. Tóth László</i>	41
HORÁNSZKY PÁL A Liptószentiváni Szent-Ivány-család leszármazása. <i>Ism. G. Vargha Zoltán</i>	42
GÁL GYÖRGYI Budapest templomainak címeres emlékei. <i>Ism. Cz. A.</i>	42
Heraldikai kiállítás Svájcban <i>Ism. —h.</i>	43
AMBRÓZY GYÖRGY A magyar csatakép. <i>Ism. Tóth László</i>	43
<i>Németnyelvű tartalomáttekintés</i>	44

Titkári és pénztári hivatal: Budapest, VIII., Magyar Nemzeti Múzeum.

Évi rendes tagdíj 10 (tíz) pengő.

AZ ERDÉLYI OKLEVELES GYAKORLAT JELLEGE.

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1941. jan. 5-i ülésén tartott felolvasás.

A közép- és nyugateurópai műveltségnek, melyet az antik világból átmentett alapokon a keresztény középkor fejlesztett ki, egyik jellemző terméke az okleveles gyakorlat. Az oklevelek kibocsájtása — elsősorban az egyház befolyásával és közreműködésével — már a középkor derekán hatalmas intézménnyé alakult. Megindulása és kezdetben formái is az egyes országokban többé-kevésbé eltérők voltak; azonban az eltérések kiegyenlítődése elég korán megkezdődött. A XIII. században Közép- és Nyugat-Európa oklevél-adása alapjaiban már egységes; az okleveleket kiállító intézmények szervezete, az oklevelek formái meglehetősen egyezők; a középkor vége felé közeledve az egység mindinkább szembe-tűnővé válik.

A közép- és nyugateurópai, vagy röviden: nyugati okleveles gyakorlat fő jellemző sajátosságai, amelyek a nagy, és politikai meg népi határok által sok részre tagolt terület gyakorlatát egységbe foglalják, a következők: 1. Az oklevelek latin nyelvre, amely a XIII. századig — kevés kivétellel — általános; ettől kezdve a polgári osztály erősödésével arányban a nemzeti, illetve népi nyelvek (a francia, a német stb.) kezdenek vele az oklevelekben versenyre kelni, folyton növekvő sikerrel, anélkül mégis, hogy a latint egészen ki tudnák szorítani. 2. Az oklevelek kiadásával kapcsolatos intézmények, különösen pedig azok, amelyek a magánjogi ügyleteknek közhiteles írásba foglalását szolgálták, és amelyek Közép- és Nyugat-Európa különféle részeiben különféle szervezettel ugyan, de ugyanazon jogi elv és cél által életre-keltve működtek (a közjegyzők, az egyházi deká-nok, a püspöki officialisok, a mi hiteles helyeink stb.) szintén tényezők az egységes jellegnek.

3. Az oklevelek megszerkesztésének és kiállításának módjára és formáira vonatkozó szokások és szabályok egyformasága, minek folytán a különböző országokban kiállított hasonló tárgyú és rendeltetésű oklevelek külső és belső formáikban mindinkább hasonlókká, sőt egyezőkké lettek. Ide, a nyugati okleveles gyakorlatra jellemző sajátosságok közé számíthatjuk még 4. az írást, a latin minuscula írást is, amely az egységessé vált okleveles gyakorlat egyéb tényezőivel együtt fejlődött, még pedig a közép- és nyugateurópai oklevelekben meglehetősen egyöntetűen.

Természetes, hogy ezeken az alapvonásokon belül az egyes országok és területek okleveles gyakorlata a részletekben egymástól eltéréseket s mindegyik bizonyos önálló sajátosságokat és jelleget is mutat. A lényeges vonásokban azonban ez a nyugati gyakorlat egységes és az egyes országok és területek okleveles gyakorlatának ebbe az egységbe beletartozása, vagy másokénál ellenkezőleg attól lényegesen eltérése szembe-tűnő és könnyen felismerhető.

Az is természetes, hogy ennek az egységnek a kialakulása a közös, nyugateurópai műveltségnek a következménye, folyománya. De úgy is mondhatjuk, hogy az egységes okleveles gyakorlat a nyugateurópai műveltségnek alkotórésze, tényezője. Különösen kell hangsúlyozni azt, hogy ennek az okleveles gyakorlatnak a kialakításában és egységes voltának létrehozásában is az egyháznak, a nyugati egyháznak elsőrangú része volt, és ez az okleveles gyakorlat a nyugati kereszténységgel szorosan összefügg.

A magyar királyság vallásban és egész berendezkedésében a Nyugathoz csatlakozva mindjárt kezdetben bekapcsolódott a nyugateurópai ok-

leveles gyakorlatba. Habár az első kísérlet nem tudott mindjárt gyökeret verni, a XI. század utolsó negyedében újra erőteljesen megindult a magyar okleveles gyakorlat s a XII. század folyamán fokozatosan erősödve a század végére a magyar királyi oklevél végleges formájának kialakulásához jutott el. A XIII. században pedig kifejlődött az egész magyar okleveles gyakorlat, amely a század második felében a királyi kancellária szervezettségével, az onnan kikerülő oklevelek külső és belső szerkezetének gondosságával és a stílus mesteri ritmikájával, valamint a hiteles helyekként működő káptalanok és konventek kifogástalan szervezetével és az egyházi s világi méltóságok és testületek okleveles működésével méltán sorakozott egyenrangúan az okleveles gyakorlatot folytató nyugati államokéhoz. Az Anjouk alatt, már I. Károly korában, a registrum-vezetés behozatala, a kancelláriai jegyzeteknek az oklevelekre vezetése és egyéb újítások a kor mértéke szerint teljesen modernné tették okleveles gyakorlatunkat, amely mindinkább kitereljesedve szolgálta a köz- és magánélet jogi, közigazgatási és egyéb írásbeli szükségleteit. Ez a hazai okleveles gyakorlat a mellett, hogy teljesen beleilleszkedett a nyugati gyakorlatba, magában is egységes volt. Azzá tette a nyelv, amely, be az újkor századaiba is, túlnyomóan a latin maradt; azzá a többi oklevéladó intézménynek is mintául szolgáló központi királyi kancellária, azzá a hiteles helyeknek nagy egyöntetűséggel működő intézménye és az egész okleveles gyakorlatban felismerhető alapjelleg.

Beletartozott-e és mennyiben tartozott bele Erdély ebbe az egységes magyar gyakorlatba? Erdély fekvése, történelmi szerepe és lakosságának összetétele miatt ez a kérdés elméleti, tudományos szempontból jelentős. Megvilágítást kíván az, hogy a kormányzati tekintetben (magyar, székely, szász) és népiség tekintetében (magyar, német, oláh) megoszló Erdély részeit összefogó szellemi kapcsolatok közt milyen szerepe volt az okleveles gyakorlatnak és hová fűzte ez a kapcsolat Erdély földrajzi fogalmát.

Vázlatos fejtegetéseim általában csak a középkori, illetőleg az 1526 előtti állapotokra fognak kiterjedni, mert céljuk a kialakulás korának megvilágítása. A további századokban az okleveles gyakorlat nálunk is és másutt is általában csak

annyit változott, amennyit az újkori viszonyok hoztak magukkal. Vizsgálódásom szempontjából tehát csak az alapok kialakulása bír fontossággal.

Mivel Erdély a magyar királyságnak integráns része volt, királyaink természetesen főleg a XIII. század közepe óta bőven adták okleveleiket erdélyiek számára is. Mivel pedig a magyar királyok oklevelei kezdettől fogva, de különösen formáiknak végleges kialakulása óta, vagyis a XII. század vége óta teljesen a nyugati okleveles gyakorlathoz csatlakoztak, az is természetes, hogy erdélyiek részére adott okleveleik is tökéletesen a nyugati formáknak megfelelőek. A királyi oklevelek azonban éppen általános jellegük miatt nem tartoznak az erdélyi okleveles gyakorlathoz; ennek jellemzéséből tehát kikapcsolandók. Éppígy mellőzni kell áttekintésünkben az erdélyi hercegeknek: Bélának, Istvánnak és Nagy Lajos király szintén István nevű testvérének okleveleit.¹ Az ő működésük, bár okleveleikkel erdélyi ügyeket is intéztek, nem volt sem állandó, sem kizárólagosan Erdélyre vonatkozó. Okleveleik tehát nem tekinthetők szervesen az erdélyi okleveles gyakorlathoz tartozóknak.

Azok közül a hatóságok és intézmények közül, amelyeknek okleveles gyakorlatát kifejezetten az erdélyi gyakorlat részének tekinthetjük, első helyen az erdélyi vajdát kell említeni. Ő egyszersmind egyike volt azoknak az összekötő kapcsolatoknak, amelyek Erdélynek kormányzatilag elkülönülő részeit összefűzték; hatósága eredetileg egész Erdély területére kiterjedt, amíg a kiváltságolt részek ki nem vonták magukat bírói hatósága alól.² De királyi parancsra azután is tartott congregatiókat a székelyekkel és a szászokkal is,³ bár fennhatósága közvetlenül csak az erdélyi magyar megyékre terjedt ki.

Már a legelső eddig ismert vajdai oklevél 1248-ból egészen a magyar, s így az egykorú nyugati oklevéltípust mutatja, a szokásos oklevélrészek-

¹ (IV.) Béla 1227 óta, (V.) István (megszakítással) 1257 óta, a másik István 1350—52-ben adott ki erdélyi hercegi minőségben okleveleket.

² V. ö. Mályusztól a Századok 1939. évf. 386. sk. és Janits I. alább (4. jegyz.) id. dolg. 19. sk. 1.

³ «Una cum regni nobilibus, Siculis et Saxonibus» vagy «una cum regni nobilibus ac aliis regnicolis partis Transilvaniae». Pl. Zimmermann, Urkundenbuch, I. 361. 388. stb.

kel (intitulatio, salutatio, corroboratio stb.), természetesen latin nyelven fogalmazva. A XIV. század óta a vajdai kancellária összetételét is megállapíthatjuk (protonotarius, notariusok, scribák); sőt, ha nem is rendszeresen, a commissióról vagy relatióról szóló kancelláriai jegyzeteket is megtaláljuk a vajdák oklevelein, ami a fejlett, korszerű nyugati okleveles gyakorlat szintjére emelkedést mutatja. Általában megállapítható, hogy az erdélyi vajdai és alvajdai oklevéladás egészen a magyarországihoz idomult, a magyar okleveles gyakorlatnak minden szokásos, a nyugati gyakorlatot követő vonásaival.⁴

Ugyanezt állapíthatjuk meg más, többé-kevésbé egész Erdély területére kiterjedő működést folytató oklevéladók gyakorlatáról, illetőleg okleveleiről is.

Az egyházi oklevéladók közül először az erdélyi (gyulafehérvári) püspököt kell említeni, aki egyházi vagy az egyház hatáskörébe tartozó ügyekben (dézsmaegyezség, az egyház részére tett hagyaték, egyházak csereügyei, végrendeleti ügyek), vagy esetleg mint a király által kiküldött bíró, vagy pedig saját püspöki birtokaiból tett adományról adott okleveleket. Helyette és nevében — olykor vacante sede, széküresedés esetén — a vicarius intézkedik hasonló ügyekben, egész Erdély területén, a Székelyföldön is. Szász földön a szebeni dékánnak s az egyes szász székek (Brassó, Nagyszeben, Selyk) dekanátusának, illetőleg káptalanának (plébánosi testületének)⁵ nevében és pecsétje alatt kiadott oklevelekkel találkozunk egyházi ügyekben. Sőt egyes plébánosok oklevelei is előfordulnak.⁶ Valamennyien a magyarországi gyakorlatban szokásos módon és formák közt állították ki latin okleveleiket, teljesen az egységes hazai gyakorlathoz csatlakozva.

Tárgyunk szempontjából különösen jelentős a két erdélyi hiteles helynek: a gyulafehérvári káptalannak és a kolozsmonostori konventnek oklevéladó működése. Erdély okleveles gyakorlatának a magyarországihoz tartozását és csatlakozását egyéb jelek mellett és azokkal együtt az is bizonyítja, hogy a hiteles helyek intézménye, ez a speciálisan magyar, de lényegében teljesen a nyugateurópai jogi felfogásban és írásbeliségben gyökerező intézmény Erdélyben is virágzott. Igaz, hogy működése valamivel későbbben kezdődött mint hazánk nyugati részében, ahol a hiteles helyek oklevéladása már a XIII. század elején (1210 körül) megindul. A gyulafehérvári káptalan első, hiteleshelyi jellegű okleveleit a század közepéről ismerjük, a kolozsmonostori konventét még később. Ez a késedelem azonban megfelel annak a jelenségnek, melyet a nyugati jellegű intézményeknek hazánk területén belül nyugatról kelet felé való terjedésében egyebekben is felismerhetünk, kezdve már Szt. István korában, a püspökségek alapításának nyugatról keletre haladó sorrendjén.

A gyulafehérvári káptalannak a XIII. század közepe óta gyorsan kialakuló működése Erdély egész területére kiterjedt, nemcsak a magyar megyékre: okleveleket írt át a hét szász szék megbizottainak kérésére, ő foglalta oklevélbe az erdélyi nemesség, székelység és szászság egyezségét (1459), székelyek tettek előtte bevallást és hátszegi oláhnak is adott bizonyáglevelet a káptalan előtte birtokügyben tett óvásról.⁷

A kolozsmonostori konvent hasonló, de kisebb terjedelmű működést fejtett ki. Nem is kell külön hangsúlyozni, hogy a két erdélyi hiteles hely oklevelei egészen a Magyarország többi részeiben működő hiteles helyek okleveleivel egyező formákban és módon vannak kiállítva.⁸

Az egész Erdély területére kiterjedő működésű okleveles intézmények közt említhetjük még a közjegyzőket (publicus notariusokat), bár az általuk írt oklevelek Erdélyben is aránylag ritkák, mint e korban Magyarország többi részében is. A hiteles helyek virágzó intézménye mellett kevésbé volt

⁴ Olv. erről részletesebben: Janits I., Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig (Bp. 1940. A Pázmány Péter Tudományegyetem Történelmi Szemináriumának kiadványai, 18. sz.), 76. sk. II.

⁵ «Universi Brassowiensis capituli ecclesiarum rectores», «... decanus Cybiniensis... totumque capitulum Cybiniense...» «Sigillum capituli decanatus de Schelk». Okleveleiket lásd a Zimmermann-féle Urkundenbuch köteteiben.

⁶ Székely Oklevéltár, I. 242—4.

⁷ Természetesen ezek csak kiragadott példák: Zimmermann i. m. IV. 190—1. Jakab, Oklevéltár Kolozsvár története I. kötetéhez, I. 203. sk. Zimmermann i. m. I. 185. és ld. alább a 32. jegyz.

⁸ Olykor, inkább kivételesen, más hiteles helyek is adtak ki oklevelet erdélyiek számára, pl. a nagyváradi kápt.: Zimmermann, I. 232., II. 28.

rájuk szükség. De azért a XV. század első felében már erdélyi közjegyzők okleveleit is ismerjük.⁹ A közjegyzői okleveleknek általánosan egyforma szerkezeti formája alakult ki, s ezt alkalmazták az Erdélyben működő közjegyzők is. Nem jelentős, hogy (— ami nálunk részben a hiteles helyek hatása alatt történt, —) a közjegyzői oklevelekben Erdélyben is éppúgy, mint Magyarország többi részében,¹⁰ a szokásos szerkezeti formáktól itt-ott eltéréseket találunk,¹¹ amelyek azonban a közjegyzői oklevél lényegét nem változtatják meg.

A városok okleveles gyakorlata annyiban tartozik ide, hogy bár egy-egy város általában csak a maga hatáskörében szokott okleveleket adni, viszont a városok Erdély egész területén állítottak ki okleveleket, a magyar megyei területeken is (Kolozsvár, Deés stb.). Leggyakrabban persze szász területek városai (Brassó, Nagyszeben, Beszterce, Segesvár), amelyeknek írásbelisége különösen fejlett volt. Nagyszeben városának és a szebeni székeknek már a XIV. század második feléből vannak írott számadásai, kiadási jegyzékei¹² stb. A városok okleveles gyakorlata egész Erdélyben — a szász területeken is — a XIII–XV. századok folyamán általában latin. (Az említett nagyszebeni számadások is latinnyelvűek, itt-ott belekevert német kifejezésekkel.) Okleveleik szintén a magyarországi, illetőleg a nyugati gyakorlattal egyező módon vannak szerkesztve. Pecséteik címeresek, latin körirattal.

Magánosok által kiállított oklevelek (zálogbavetés, végrendelet) és missilis levelek is maradtak Erdélyben a XV. századból, általában ezek is latin nyelven, a szokásos formák közt szerkesztve és az illetők saját pecsétjével megerősítve.¹³

Az eddig mondottak általánosságban máris megvilágíthatják és igazolhatják azt, hogy az

erdélyi okleveles gyakorlat a magyarországiba s ezzel együtt a nyugati okleveles gyakorlatba kapcsolódott bele, ahhoz tartozott és annak része volt. Erre az eredményre kell tehát jutnia a vizsgálódásnak, ha azoknak az oklevéladóknak a gyakorlatát nézzük, akik és amelyek az erdélyi területen, még pedig többé-kevésbé az egész területre kiterjedően folytatták működésüket.

Erdély különleges viszonyai folytán azonban nem elégedhetünk meg a kérdésnek csak erről az oldalról való szemlélésével; a következtetés, csak ebből levonva, nem lehetne teljesen meggyőző. A három «nemzet», a magyar, székely és a szász, a maga kormányzati és egyéb különiségeivel, lát-szatra legalább, megbontja az egységet. Hiszen külön jogi szokások közt éltek, külön kiváltságaik voltak és gyűléseket, congregációkat is külön tartottak.¹⁴ S a háromhoz negyedik tényezőként járul még a XII. század második fele óta beszivárgó, de észrevehetően csak a XIII. században feltűnő oláhság, amely a következő századokban elszórta Erdély területének nagy részét elárasztja. Az okleveles gyakorlat jellegének megvilágításában nagyon jelentős annak megállapítása, hogy ez a négy tényező hogyan viselkedett ebből a szempontból és hogyan alkalmazkodott a kialakuló gyakorlathoz.

Az oklevél jogi bizonyíték lévén, az okleveles gyakorlat általában jogi, elsősorban birtokjogi jellegű. Ennélfogva az okleveles gyakorlatba való bekapcsolódást is azoknál a rendi és társadalmi osztályoknál kell várnunk és keresnünk, amelyek szabad birtokjoggal rendelkeztek. A jobbágyság, melynek ügyei a földesúri bíráskodás körébe tartoztak,¹⁵ a bíráskodásnak általában nem írásbeli intézése folytán nagyrészt kiesik az okleveles gyakorlat kereteiből.

Magától értetődő dolog, hogy az erdélyi három nemzet közül a magyar, illetőleg a hét erdélyi megye magyar birtokossága az okleveles gyakorlatban teljesen a magyarországi mintát követte. Ez már csak abból is következett, hogy az erdélyi

⁹ 1415: Zimmermann i. m. III. 662—3. 1427: Teleki-oklevéltár I. 504. 1428 óta több példa a Zimmermann i. m. IV. kötetében.

¹⁰ Olv. Szentpétery, Magyar Oklevéltár, 241. l.

¹¹ A fentebb (9. jegyz.) idézett oklevelekben is vannak eltérések a szokásos szerkezettől.

¹² Quellen zur Geschichte Siebenbürgens, I. k.

¹³ Teleki-oklevéltár, I. 477., 544.; II. 11., 17., 39. A Zimmermann i. m. III. 514—5. között németnyelvű kötelezvényt nyilván Bécsben állították ki.

¹⁴ Székely Oklevéltár, I. 64.

¹⁵ Az erdélyi nemességnek jobbágyság felett való földesúri bíráskodási jogát Tamás vajda 1342-ben (Fejér CD. VIII/4. 621.), Nagy Lajos király 1365-ben állapította meg (u. o. IX/3 503.), s ezt az 1437-i jobbágyfölkelés utáni egység is megerősítette: Archiv f. Sieb. Landesk. N. F. XII. 82.

vajda közvetlen hatósága éppen erre a részre terjedt ki.¹⁶ Az ő okleveles gyakorlatának az egyseges magyar gyakorlathoz kapcsolódása természetesen vonhatta maga után ezen a területen a többi oklevéladó gyakorlatának hasonló alakulását is. Valóban, az erdélyi magyar megyék (Kolozs, Doboka, Belső-Szolnok, Torda, Küküllő, Fehér, Hunyad), élükön az ispánnal, alispánnal és — a magyarországi többi megyéktől eltérően — két-két szolgabíróval egészen olyan módon, olyan formákban adták ki latin okleveleiket az általuk vagy előttük intézett ügyekben, mint a magyarországi megyék általában. A birtokosok pedig bevallásaikkal a hiteles helyekhez fordultak oklevelekért jogi ügyekben, mint ahogy ez Magyarországnak többi, nyugati részeiben is történt. A hét megye területén fekvő városok oklevéladását már előbb említettem, mint szintén a magyar gyakorlatnak megfelelő.

Kissé behatóbb megfigyelést kíván a Székelyföld, a székely «nemzet» ügye. Ez az Erdély területén összefoglaló¹⁷ és itt régi hagyományait, szokásait, «antiqua lex et consuetudo»-ját¹⁸ megőrző magyar törzs jogi életében sok sajátlagos vonást mutat. Ügyeiket a székelyispán, kapitányaik, szék-bíráik és senioraik irányításával egymásközt maguk intézték székeik ülésében és egyetemes gyűléseiken. Birtokaiknak, a «hereditates Siculicales»-nak ügyeiben saját jogaik szerint döntöttek,¹⁹ mégpedig, úgy látszik, olykor írásos bizonyíték nélkül is.²⁰ Nem tudni, hogy a külön székely rovásírásnak volt-e, vagy milyen szerepe volt a székelység jogi életében.

¹⁶ Voltak azonban az erdélyi magyar megyék területén is a vajdai hatóság alól kiváltságolt elemek. Olv. Janits i. m. 23. l.

¹⁷ Olv. Hóman Bálinttól az «Erdély» című kiadvány (1940) 49. l.

¹⁸ Báthory István erdélyi vajdának, a székelyek ispánjának 1485-i okleveléből idézem. Székely Oklevéltár, I. 254. De már az 1451-i örökösödési végzésben is: «iuxta laudabilem legem universorum Siculorum et consuetudinem ab antiquo approbatam». U. o. I. 163. Máskor: «consuetudo Siculica». U. o. III. 99.

¹⁹ A régi szokásjog alapján 1451-ben létrejött örököségi szabályozásról v. ö. 18. jegyz.

²⁰ 1477-ben a székelyek ispánja által a sepsi-széki székelyek egyetemével tartott congregatió bizonyos oklevél-bemutató elmulasztását a keresztúri szék bírójának kijelentésével igazolták, mivel úgymond a (szék-) bírának és kapitányoknak «testimonio tota Siculica terra in

Legfőbb tisztviselőjük a király által kinevezett székelyispán volt (comes Siculorum), aki a székekkel vagy a székelyek egyetemével tartott üléseken ítélkezett és intézett el ügyeket közvetlenül vagy fellebbezésből. Oklevelei, akárcsak a vajdái, a rendes, magyarországi mintára vannak kiállítva, latin nyelven olyankor is, ha királyi parancsra vagy anélkül nem székelyeknek, hanem szászoknak ügyében, vagy szászok és székelyek közt fennforgó ügyben intézkedett.²¹ A Székelyföld viszonyaira jellemző, hogy bár — bizonyára a hiteles helyektől távol fekvés által kényszerülve — nem egyszer meg kellett ott elégedni a szóbeli bizonyossággal is, a hiteles (autentikus) jellegű írás szükségét érezték, s ha lehetett, kielégítették ott is. Ennek jele egyrészt az, hogy olykor maga a székelyispán adott ügyvédvalló oklevelet, ami inkább hiteles hely feladata lett volna, és előtte tettek néha jogi ügyekről bevallást, mint valami hiteles hely előtt.²² Másrészt pedig alkalomadtán, ha lehetett, a székely ember is hiteles helyhez (a gyulafehérvári káptalanhoz vagy a kolozsmonostori konventhez) fordult, bevallásáról oklevelet kérve. Ezt olykor maga a székelyispán is megtette.²³ Persze, bizonyosságlevél kiállítására — több-kevesebb gyakorlottsággal — mások is szívesen vállalkoztak.²⁴ Ugyanazt a felfogást látjuk tehát érvényesülni, amely annakidején a hiteles helyek intézményét hozta létre és virágoztatta fel az egész országban.

Mindez együtt további részletezés nélkül is elegendő annak megállapítására, hogy bár a székelységet ősi jogi szokásaik s köz- és magánéletük is sokban megkülönböztették Erdély többi részétől, a hazai okleveles gyakorlatba a maguk módján ők is bekapcsolódtak és annak ők is feltétlenül részesei voltak.

Erdélynek szintén külön önkormányzatú, de a másik kettőtől nyelvében is eltérő harmadik «nem-

suis iuribus utitur». Székely Okl. III. 99. Zsigmond király is a Sepsi-székekkel tartott ülésben a jelenlevő székely seniorok állítása alapján ismerte el 1427-ben három székelynek — ezek kérésére — az Aghaz-nemből való igaz székely nemesi származását. U. o. 44. l.

²¹ Zimmermann i. m. III. 486., 666., II. 73. Így a székely alispán is: Székely Okl. III. 56.

²² Székely Oklevéltár, III. 98., I. 51.

²³ Zimmermann i. m. I. 185., 187. Teleki-oklevéltár I. 40. Székely Oklevéltár I. 24., 36., 200.; III. 6.

²⁴ Székely Oklevéltár, I. 286—7., 327.

zete»: a szász már XII. századi betelepítésekor is nyugati kultúrát hozott magával. A betelepülők agrár-paraszti jellege mellett is életmódjuk, szokásaik, városalapításaik elég magas életszintet mutatnak kezdettől fogva, amely a királyainktól kapott kiváltságokkal is szilárdítva a jogi írásbeliség korai megerősödését hozta magával náluk. Már 1224-i kiváltságlevelükben, az ú. n. Andreanum-ban, a király közös pecsétet engedélyez nekik. A pecsétet (*sigillum Cibiniensis provincie*) csak későbbi időből, a XIII. század végéről, illetőleg a XIV. század elejéről ismerjük ugyan,²⁵ de kétségtelenül jóval előbb is használták.

A régi szász ispánságok helyére kerülő egyes szász székeknek, illetőleg azok képviselőinek, majd a hét szász szék együttesének (*universitas*ának) okleveleivel a XIV. század legelső éveitől kezdve (a század közepe óta sűrűbben) találkozunk, előttük elintézett ügyekről. De oklevelet adnak az egyes városi hatóságok (Brassó, Nagyszeben, Radna, Beszterce stb.) is. Hogy ezek az oklevelek a nyugati gyakorlatot követik, az a szász telepések eredetéből természetszerűleg következik. De hogy itt nemcsak általában a nyugati, hanem a magyarországi gyakorlathoz csatlakozásról van szó, azt egyebek mellett különösen a szász székek okleveleiben a latin nyelvhez való ragaszkodás mutatja, olyankor is még, amikor nyugatmagyarországi városaink már a XIV. század második felében sűrűn kezdenek okleveleikben — nyilván a közvetlenül szomszédos német területek gyakorlatának hatása alatt — a német nyelv használatára áttérni. Az erdélyi szászok gyakorlatában a XV. században is megmarad a latin nyelv, s ritka a németnyelvű oklevél.²⁶ Ugyanezt bizonyíthatja az is, hogy — különösen a városi oklevéladás megindulását megelőző korban — szászok is szoktak hiteles helyhez fordulni bevallásukkal oklevél-nyerés céljából, ami szintén a hazai gyakorlatba való bekapcsolódás jele.

Nyilvánvaló tehát, hogy a kormányzati és önkormányzati sajátágaik által egymástól elkülönített három erdélyi nemzet egyaránt az egységes

magyarországi, s ezzel együtt a nyugati formákat és szokásokat követte okleveles gyakorlatában. Ezt fejezi ki különben, mint általános felfogást, az erdélyi szász plébánosoknak a gyulafehérvári káptalan ellen 1309-ben folytatott perében a plébánosok ügyvédjének, a szászsebesi dékánnak az ügy folyamán benyújtott replicatioja is. A procurator ugyanis a szebeni ispánok és Szebenszék universitasa és bizonyos szászföldi egyháziak okleveleiről szólván, így ír: «*quae quidem litterae sic authenticae de consuetudine in regno Hungariae plenam fidem faciunt, ut in Italicis partibus publica documenta*».²⁷ Itt tehát az erdélyi gyakorlat az egész magyarországi van belefoglalva. A mondtak szerint ez egészen helyes.

Szemlélnk azonban hiányos lenne, ha a három nemzet mellett megfeledekeznénk Erdély népiségének számban jelentős eleméről, az oláhságról.

A XII. század vége óta Erdélybe beszivárgó és a megújuló beözönlések által folyton szaporodó oláhság (olahi, wolahi) mint félnomád pásztorkodó nép, kezdetleges életformái, nagyon alacsony műveltsége miatt kezdetben távol állt minden írásbeliség szükségétől. Mikor pedig a XIII. század utólja óta kezdenek letelepedni, ez vagy magánföldesúri birtokokon, vagy királyi várföldeken történt. Az első esetben a földesúri bíráskodás alá kerültek, a királyi földeken pedig bizonyos igazságügyi jogokat kaptak. Mind a magánföldesúri, mind a királyi területeken vezetőik, a kenézek intézik a telepítést; ezek nem is mindig oláhok, de tovább is ott maradnak köztük, kenezatus címén földet kapnak a királytól vagy a földesúrtól, amely föld ugyan vissza is vehető, de rendszerint örökös birtok marad.

Az oláhság közül először ezek a kenézek emelkedtek ki, majd — már a XIV. században — a király más oláhoknak is (*fidelis olachus noster*) adományozott birtokot, nemesi jogokkal (*omni eo mere nobilitatis titulo... quo ceteri regni nostri veri et naturales nobiles... gaudent et fruuntur*).²⁸ Ezek a nemesített oláhok (*nobiles ut dicitur volahi*)²⁹ a magyar nemesség közé jutva, természetesen annak életét élik, szokásait követik és jogi ügyeik-

²⁵ Nagyszeben város 1292-i oklevelén is ez a pecsét volt, de leszakadt. Zimmermann i. m. I. 191—2. A pecsét leírása u. o. 224. l.; egy 1302-i oklevelén függ.

²⁶ Pl. a nagyszebeni polgármester 1419-ben egy előtte kötött házassági szerződésről németnyelvű oklevelet ad. Zimmermann i. m. IV. 116. l.

²⁷ Zimmermann i. m. I. 249. l.

²⁸ Mihályi, Máramarosi Diplomák, 41. Az oklevél máramarosi oláhnak szól.

²⁹ A hunyadmegyei Malomvizi Kende-fiakról mondja Albert király 1439-i oklevele, Teleki-oklevéltár II. 4.

ben hiteles helyhez fordulnak oklevélért. Az utóbbi esetnek ugyan inkább Máramaros és Bereg megyék területén találjuk gyakoribb példáit. De bizonyosan így tettek Erdély területén is az ott nemesített oláhoktól származó családok is.³⁰ Az egyik ilyen család alapítójáról, Mihály kalotaszegi oláh vajdáról (vayvoda wolahalis de Kalathazegh) is tudjuk, hogy felesége nevében hiteles hely előtt: a kolozsmonostori konvent előtt jelentett be tiltakozást birtokügyben.³¹ Van arra is példa, hogy hátszegi oláh fordul tiltakozásával egy másiknak nemesség címén történt visszaélése miatt az erdélyi káptalanhoz és erről oklevelet kap.³² Máskor viszont oláhok részéről erdélyi városok tanácsa elé terjesztett s ott oklevélbe foglalt ügyekről van tudomásunk.³³

Arra nézve, hogy az oláhságnak az írásbeliségre már eléggé kifejtett rétege hogyan kapcsolódott be Erdélyben az okleveles gyakorlatba, nagyon jelentős az, amit a hátszegi kerület (districtus) kenézi széke előtt folyt ügyekről tudunk.

A hátszegi kerület esküdtei, kenézei és többi oláhjai: «ceterique walahy» okleveleket szoktak kiadni a szintén oláhok által előtérjesztett ügyekről, többnyire kenézségi birtokügyekről. Az oklevelek latinul, tökéletesen a magyarországi gyakorlat szerint vannak kiállítva és a communitas (máskor civitas-nak mondják) pecsétjével vannak megerősítve.³⁴ Szabályos okleveleiket az erdélyi vajda meg a király is készséggel átírta és megerősítette.

Ámbár Hátszeg Erdélynek csak egy kerülete volt, és ámbár az oláhságra vonatkozólag imént tett megjegyzéseink szórványos adatokon alapszanak, mégis teljesen jogosult és jelentős a tanulás, amelyet belőlük levonhatunk. Az t. i., hogy bár az erdélyi oláhság legnagyobb része kezdetleges életformái és műveltségének primitív szintje miatt kívülesett az írásbeliség keretein, az a réteg, amely belőle ki tudott emelkedni, szintén tel-

jesen a hazai oklevéladás formáiba kapcsolódott bele.

Erdély okleveles gyakorlatának jellege tehát a középkorban teljesen egységes, de a magyarországi és egyben a nyugati gyakorlatnak megfelelő is volt. És az maradt az újkor századaiban, Erdély kényszerű, a török uralomokozta különválásának idejében is. Az elszakadás ideje alatt sem módosult az a tény, hogy Erdély, mint egybekben, az okleveles gyakorlat terén is az anyaországhoz tartozik. Az erdélyi fejedelmi kancellária voltaképp az erdélyi vajdakénak folytatása volt; a fejedelmi okleveles gyakorlat egészen a magyar gyakorlatnak megfelelő, legfeljebb a körülmények okozta eltérésekkel, a hiteles helyek (világi requisitorokra bízva) tovább működtek, valamint a városi és egyéb oklevéladók is.

Ezeknek megállapítása után tartsunk rövid szemlét a Kárpátokon túl, az Erdélytől keletre és délre fekvő területnek egykorú, XVI. század előtti okleveles gyakorlata felett.

Ezen a területen, Havaselvén és Moldvában, okleveles gyakorlatot csak a XIV. század utolsó tizedei óta találunk.³⁵ Havaselvi és moldvai oklevelek a két vajdaság megalakulása előtt, ami 1339 és 1360 körül történt, sőt az első vajdától sem ismeretesek. A román történetírók nagyon csodálkoznak ezen; a dologra — úgymond — nehéz magyarázatot találni.³⁶ Pedig az egyszerű magyarázat valószínűleg az, hogy előbb nem is voltak ott oklevelek. Az első példák feltűnése után a XV. században Havaselvére és Moldvából bőven ismerünk vajdai okleveleket, másoktól valókat azonban nagyon csekély számban.³⁷ A két vajdaság területén az okleveles gyakorlat ebben a korban csaknem teljesen a vajdák által kiadott oklevelekre szorítkozott. Ennek magyarázatát nem kereshetjük csupán, sőt talán nem is kereshetjük elsősorban az írástudásnak és ezzel az írásbeliség

³⁰ Ilyen erdélyi nemesített oláh családokról olv. Csánkitól a Századok 1889. évf. mellékletében (a Tört. Társ. vidéki kiránd.) 43. l. Hunyad m. ott hiányzik.

³¹ Barabás, Székely Oklevéltár, 132. l.

³² Schwartzner, De scultetiis per Hungariam etc. 155. l. (idézi Hunfalvy is, II. 57.)

³³ Hurmuzaki, Documente, I/2. 469.; II 2. 357.

³⁴ 1411: Hunyad m. tört. és rég. társ. Évkönyve, 1884., 24—27. l. 1418: u. o. 32. l.

³⁵ Havaselvén a legrégibb ismert oklevél I. Vladislaus (Laico) vajdától (1365—1374) való, Moldvában Péter vajdától (1378?—1393).

³⁶ Olv. Iorga szavait az Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique, 1930. tome XVII. 114. l.

³⁷ Bojáróktól, püspököktől maradt néhány (nagyon kevés) adománylevél egyházak, kolostorok részére. Bulletin, XVII., 135. Revista Istorică Română IV. 94. és V—VI. 236. Maradtak levelek is.

íránti érzéknek hiányában. Hiszen okleveleket ott is igyekeztek szerezni; az okleveles bizonyítékok elvesztése ott is baj volt. Sőt hamisításról is értesülünk, ami szintén az oklevelek megbecsülését jelenti: ahol az oklevél nem fontos, ott nem is hamisítanak oklevelet.³⁸

Annak a magyarázatát, hogy Havaselvén és Moldvában csaknem kizárólag vajdai oklevelek voltak, inkább az ottani jogrendben és jogi szokásokban találhatjuk. Moldvában és Havaselvén is a vajda korlátlan úr volt. Címe az oklevelekben rendszerint «vajda és úr» (voevoda i gospodin; Moldvában olykor: voevoda gospodari). De egyes vajdák (így Havaselvén Öreg Mircea és I. Mihály, Moldvában Roman) a «nagy vajda és egyedura'kodó úr» (veliki voevoda i samodržavnyi gospodin) (vagy ehhez hasonló) címet használták. A nagy úr hatalma mindenre kiterjedt, csaknem minden az ő tudtával, az ő akaratából és az ő jóváhagyásával történt. Nemcsak hogy ő adományoz, ítél, pert intéz el, hanem mások adományozását, cseréjét, adásvételét, egyezkedését is ő hagyja jóvá s ezt oklevélbe foglalja.³⁹ Jellemző és részben talán magyarázatul is szolgálhat az a szokás, hogy Havaselvén minden birtok-, illetőleg birtokosváltásnál egy lovat kellett adni a fejedelemnek.⁴⁰ E mellett a mindenre kiterjedő vajdai oklevéladás mellett nem csoda, hogy mások okleveleire ritkán volt szükség s nem fejlődhetett ki olyan közhitelű oklevéladó intézmény, mint pl. nálunk a hiteles helyké.⁴¹

³⁸ Iorga hoz fel példát oklevelek elvesztésére (igaz, hogy csak 1602-ből): *Anciens documents de droit roumain*, vol. II. (1931) 355—6. Oklevélhamisításról: Damian P. Bogdan a *Revista Ist. Rom.* V—VI. 1935—36., 230—31. l.

³⁹ Lásd a különféle példákat D. P. Bogdannál a moldvai oklevelek dispositiójáról szóló részben, *Revista Ist. Rom.* IV. 113—4. l. Egyébként nagyon sok példa van Costăchescu-nál (*Documentele moldovenesti*, I—II. és *Doc. mold. dela Ștefan cel Mare*), Hurmuzakinál (*Documente privitoare la istoria Românilor*, az I. köt. 2. részében) és Iorga *Anciens documents etc.* (fentebb idézett) művében, bár az utóbbi helyen többnyire későbbi időből.

⁴⁰ Iorga, *Anciens documents*, I. 13. l. 1. jegyz., s példa u. o. a 61. lapon. A lovat az oklevél átvételekor kellett a fejedelemnek adni. *Revista Ist. Rom.* VIII. 115.

⁴¹ Nincs tudomásom arról, hogy a közjegyzőség egyáltalában fejtett-e ki e területeken működést, s hogy esetleg milyen mértékű volt ez a működés.

Ez a sokoldalú vajdai oklevéladás alapján idegen volt a nyugati okleveles gyakorlattól, legalább is abban a részében, amelyik a belügyi jogi élet igényeit volt hivatva kielégíteni. A nyugati külfölddel való érintkezésükben a havaselvi és moldvai vajdák is többnyire (de nem mindig) latin nyelvű és nyugati módra szerkesztett okleveleket és leveleket írtak. Így a magyar királyokkal és a lengyelekkel kötött szövetségről, hűségfogadalomról stb., a brassóiakkal és más erdélyiekkel való kereskedelmi és egyéb ügyeiről rendszerint (nem mindig) latin nyelvű okleveleket adtak. De ez csak udvariassági és bizonyára a könnyebb megértést is célzó eltérés volt a rendes, belügyi gyakorlattól, éppen olyan célszerűségi eltérés, mint az, hogy a konstantinápolyi patriarchával a vajdák görögül leveleztek, s úgy látszik, voltak kancelláriájukban olyan írnokok is, akik szükség esetén török és tatár szöveget is tudtak olvasni és írni.⁴² Okleveles gyakorlatuknak jellegét azonban semmiesetre sem a külföldi vonatkozású, hanem a belügyekben kiadott oklevelek adják meg.

Ezek a belügyi oklevelek pedig az itt tárgyalt korban nyelvükben, szerkezetükben, írásukban és alkotórészeik eredetében is messze eltérnek az egykorú nyugati okleveles gyakorlattól.

Ami az oklevelek nyelvét illeti, az a havaselvi és moldvai gyakorlatnak túlnyomó, jellegzetes részét kitevő oklevelekben nem latin, nem is a népi nyelv,⁴³ hanem szláv, mely az egyházi szláv nyelvből alakult, (szlavónnak is szokták nevezni), s a havaselvi oklevelekben medio-bolgár alapjelleggel, a moldvaiakban fehér- (nyugati-) orosz alapjelleggel bír.⁴⁴ Az írás ezekben az oklevelekben természetesen cyrill-betűs. Sőt a vajdai pecsétek körirata is általában cyrill-betűs és szláv nyelvű, még abban az esetben is, ha külföldiek

⁴² C. Giurescu, *Istoria Românilor*, II. k. 2. r. (1937) 600. l. Okleveleket azonban görög nyelven a vajdák a fanariota korszak előtt nem adtak ki. *Byzantino-slavica*, III. 510. *Revista Ist. Rom.* IV. 337—38.

⁴³ A legelső ismert írott szöveg román nyelven a câmpulung-i Neacșu levele a brassói bíróhoz 1521-ből. Giurescu i. m. II. 602.

⁴⁴ Olv. D. P. Bogdan megállapítását a *Revista Ist. Rom.* IV. 102. és V—VI. 279. sk. A «szlavón» elnevezésre nézve: Treml (Tamás) L.-tól az *Ungarische Jahrbücher* VIII. (1928.) 29., 32. l. Olv. még Stahl—Bogdan, *Manual de paleogr. slavo-rom.* Prefața és 56. sk. l.

számára latin nyelven kiállított oklevélen alkalmazták is a pecsétet.⁴⁵

Hogy Havaselve és Moldva helyzetének és fekvésének megfelelően a két vajdaság egyházi és kulturális tekintetben a szláv Kelethez csatlakozott, az természetes és szükségszerű volt. Ennek pedig szintén természetszerű folyománya volt, hogy az okleveles gyakorlat is a szláv jelleget vette fel, annak ellenére, hogy a szláv nem volt a nép nyelve, sőt a bojároké sem volt kizárólagosan az.⁴⁶

Hogy azonban itt nem csupán a medio-bolgár és a fehér-orosz nyelvnek és a cyrill írásnak, hanem az egész okleveles gyakorlat bizánci alapokon nyugvó keleti jellegének átvételéről van szó, azt azok a bizánci elemek igazolják, melyeket mind a moldvai, mind a havaselvei szlávnyelvű oklevelekben bőségesen találunk.

Már az okleveleknek mind Havaselvén, mind Moldvában használt *hrisovulŭ* (χρυσόβουλῆ) és *orizmo* (ωριζμο) elnevezése tisztán a bizánci χρυσόβουλλος és ὀριζμός átvétele.⁴⁷ Az oklevél élén álló kereszt mint invocatio symbolica;⁴⁸ az invocationnak az Atya, Fiú, Szentlélekhez fohászkodó formája;⁴⁹ a vajda neve elé írt *Iw* (Io Dan, Io Mircea, Io Roman), mely a bizánci oklevelekben a császári aláírásban a «Ioannes» név rövidítése, de a vajdai oklevelekben nem a vajda neve, hanem csak bizánci utánzás (semmi köze a román

«eu» névmáshoz)⁵⁰; az intitulatio egyes elemei;⁵¹ az oklevelek büntető-formulájában a 318 nicaei egyházatya átkával fenyegetés;⁵² az oklevelek keltezésében a bizánci éra szerinti évszámítás (a Kr. e. 5509-i évtől, miért is a havaselvei és moldvai oklevelek keltezéséből 5508-at le kell vonni, hogy a nyugati évszámítás évét megkapjuk), valamint az oklevél elején levő keresztnek és a havaselvei okleveleken az aláírásnak, illetőleg monogrammnak piros tintával írása is: mindez a bizánci hatást, részben a bizánci gyakorlatnak utánzását bizonyítja. Ide számíthatjuk még az oklevelek kiállításával foglalkozó személyek elnevezései közül a *logofetŭ* (λογοφῆτῆς) és *gramatikŭ* (γραμματικῆς) neveket is, melyek szintén bizánci eredetűek.⁵³

Nem kétséges, vagy legalább is nagyon valószínű, hogy ezeknek a bizánci elemeknek nagyrésze

⁵⁰ Iorga azonban (Bulletin, XVII. 120.) bolgár eredetűnek tartja és az Assenida-dinasztia alapítójára viszi vissza az Io-t (v. ö. Giurescu i. m. II. 339. l.). De olv. D. P. Bogdantól a Revista Ist. Rom. VII. 96., és ld. Dölgernél (Facsimiles etc.) a 12., 15., 21., 30. sz. facsimileket.

⁵¹ Így Havaselvén a «vŭ Hrista Boga blagovjernyi» (ἐν Χριστῷ τῷ θεῷ πιστός, ld. a bizánci császárok aláírásában: Dölger i. m. N° 12., 13., 17. stb.), «samodržavnyi» (a bizánci αὐτοκράτωρ, ld. u. o.). Az intitulatióknak bizánci elemeiről olv. egyébként a Revista Ist. Rom. VII. 95. l.

⁵² Bizánci oklevélben ld. pl. Dölger, Facsimiles etc. a XVI. táblán 38. sz. a. (magánoklevél, a császár által megerősítve). Moldvában (különösen gyakran I. Sándor okleveleiben): Costăchescu, Docum. moldovenesti, I. 32., 37., 41., 47., 57.; II. 531. stb. Havaselvén: Rev. Ist. Rom. VII. 270., 276., 278.

⁵³ A bizánci hatásnak a havaselvei és moldvai szláv oklevelekben való érvényesüléséről olv. D. P. Bogdanak a Revista Ist. Rom. IV–VIII. évf. megjelent, igen alapos két tanulmányának (Contribuțiuni la studiul diplomatiei vechi moldovenesti; Diplomatica slavo-română din secolele XIV. și XV.) idevágó helyeit (összefoglalóan: VIII. 111–2. és 121. l., ami azonban részben a moldvai oklevelekre is érvényes), valamint Iorga ld. tanulmányát (ld. fentebb, 36. jegyz.; és Giurescu i. m. II. 370. Olv. továbbá Lascaris M. tanulmányát «Influences byzantines dans la diplomatie bulgare, serbe et slavo-roumaine» (Byzantinoslavica, III. 500. sk.), akinek azonban abbéli nézetét, hogy «la diplomatie de la Valachie et de la Serbie offre nombreuses influences occidentales dont on serait tenté de dire qu'elles contrebalancent amplement (!) les influences byzantines», (u. o. 501.) legalább is Havaselvére nézve semmiképp sem oszthatjuk. Legfeljebb egy-egy fejedelem koráról (de akkor is inkább

⁴⁵ Néhány havaselvei vajda (Vlaicu, I. Mircea, Vlad Dracul) latin köriratú pecsétet használt.

⁴⁶ V. ö. Treml L. megállapításait i. h. 34. sk.

⁴⁷ Ez annál inkább jelentős, mert a bizánci császárok ünnepélyes oklevelei (χρυσόβουλλος λόγος, χρυσόβουλλον σιγίλλιον) valóban aranypecsétettek voltak (olv. Dölger-től az Archiv für Urkundenforschung, XI. 37., 39.), a havaselvei és moldvai vajdák oklevelein azonban az aranypecsét nagyon ritka (olv. H. Stahl—D. P. Bogdan, Manual de paleografie slavo-română, 40. l.), és a XVI. század második fele előtt nem is volt használatos. Olv. Revista Arhivelor, I. (1924–25) 252. sk.

⁴⁸ V. ö. Revista Ist. Rom. VIII. 117. Ez főként az egyszerű, nem díszített keresztre nézve áll. Ld. ennek példáit u. o. a 123. l. után mellékelt III. VIII. IX. táb., Stahl-Bogdan, Manual de paleogr. 99. 114. l. és v. ö. Dölger, Facsimiles etc. Taf. XIII. XIV.

⁴⁹ Moldvában is, Havaselvén is előfordul, bár ritkán; lásd Revista Ist. Rom. IV. 103. és VII. 78. Bizánci eredetűre nézve olv. u. o. IV. 104. és ld. Dölger, Facsimiles byzant. Kaiserurkunden, N° 19a., Branditól az Archiv f. Urkundenforschung, I. 32–33. és Dölger-től u. o. XI. 36.

bolgár és szerb⁵⁴ közvetítéssel jutott Havaselvére és Moldvába (vagy Havaselvére s innen Moldvába), nem közvetlenül Bizáncból.⁵⁵ Ez azonban a mi szempontunkból már mellékes körülmény. A tény maga az, hogy a havaselvi és moldvai szlávnyelvű okleveles gyakorlat keleti jellegű volt, elütő a nyugatitól.

Hogy e mellett a nyugati hatásnak (a magyar-nak is) Havaselvén és Moldvában, mint a művelődés egyéb viszonylataiban, úgy az okleveles gyakorlatban is itt-ott, még pedig olykor eléggé szembetűnő jeleit találjuk,⁵⁶ az a moldvai német telepések,⁵⁷ a magyar és a lengyel szomszédság és fennhatóság⁵⁸ és egyéb, időleges kapcsol-

atok ismerete mellett nem lehet csodálatos. De viszont az sem lehet feltűnő, hogy a gyakorlatnak erősen kelet-európai jellege mellett ezek a nyugati hatások nem tudtak túlsúlyra jutni és az oklevéladásnak keleti jellegét nem módosították jelentékenyen.⁵⁹ A magánjogi oklevéladással kapcsolatos intézmények sem tudtak ezeken a területeken, Moldva és Havaselve területén a későbbi századokban sem kialakulni.⁶⁰

A Kárpátok keleti és déli vonala tehát Nyugat- és Kelet-Európa okleveles gyakorlatát választotta el.

SZENTPÉTERY IMRE.

csak a latin nyelvű oklevelek alapján, v. ö. az 58. jegyz.) lehetne ilyen véleményt megkockáztatni; általánosságban azonban semmiképpen sem. Olv. még D. Ionescutól: Contribution à la recherche des influences byzantines dans la diplomatie roumaine (Revue historique du Sud-est européen, XI. 128. sk.), melyről azonban ld. D. P. Bogdan bíráló ismertetését a Revista Ist. Rom. IV. 333. sk. II.

⁵⁴ Olv. Revista Ist. Rom. IV. 135., 337. VIII. 111–112. és Byzantinoslavica, III. 503. sk. II.

⁵⁵ Magától értetődik, hogy a moldvai oklevelek formuláiban slavo-litván elemek is találhatóak. V. ö. Revista Ist. Rom. IV. 111., 113.

⁵⁶ D. P. Bogdan i. h. VIII. 112. Iorga szerint (Bulletin, XVII. 122.) a moldvai oklevelek promulgációja az Anjou-oklevelekét utánozza; a moldvai oklevelek egyéb kifejezéseiben is magyar hatást lát. A magyar életformák, főleg a lovagélet hatásáról olv. Elekes L., Századok, 1940. 383. sk. De hogy ezek a magyar eredetű udvari formák «már a középkori vajdaságban sajátos értelmet, új alakot öltöttek», s később «egészen új tartalommal telítődtek», s a «középeurópaias kultúrhatás fokozatosan háttérbe szorult az egyre jobban megerősödő Balkánnal szemben», olv. u. o. 386. l.

⁵⁷ Baia város pecsétje állítólag még a XIII. (Iorga, i. m. 137.) vagy XIV. (Giurescu i. m. II/2. 456.) századból való. Okleveles gyakorlata azonban ebből az időből nem ismeretes.

⁵⁸ Vlaicu (Ladislaus) havaselvi vajdáról (1364–1380), aki «dei et regis Hungariae gratia vaivoda Trans-

alpinus»-nak írta magát (Zimmermann, Urkundenbuch, II. 334.), Iorga azt írta, hogy «eine lateinische Staatskanzlei benützte, die er von Ungarn entlehnt hatte.» (Gesch. der Rumänen und ihrer Kultur, 1929. 158. l.). Valóban, Vlaicu, amint láttuk (45. jegyz.), latin köriratú pecsétet használt, 1369-i oklevele Zimmermann i. h. szerint «ist von kanzleigeübter Hand geschrieben. Der Schriftcharakter gleicht dem von Urkunden des Königs Ludwig I.» Így nem alaptalan Iorgának az a megjegyzése (i. h.), hogy ekkor «zeigte die Wage eine leichte Neigung nach dem Westen.» Ez azonban főként a külföldnek szóló, latin nyelvű oklevelekre vonatkozik.

⁵⁹ V. ö. fentebb, az 53. jegyzetben mondottakkal. A havaselvi és moldvai okleveles gyakorlatot itt nem vizsgálhattuk fejlődésében. Kétségtelen, hogy mind a bizánci, mind a nyugati hatások érvényesülése hullámzó volt: egyes korokban nagyobb, máskor kisebb mértékben állapíthatók meg. Itt ennek az okleveles gyakorlatnak csak általános, átmetszeti képét adhatjuk. Ennek jellege pedig egészen kétségtelenül, kifejezetten keleti, vagyis erősen bizánci hatás alatt álló balkáni.

⁶⁰ A XVII. században ezért nagy az összeviesszág a havaselvi és moldvai oklevéladásban: vannak feljegyzések (úgy látszik, a falu pópájától) arról, hogy a felek megállapodását a templomban három vasárnap kihirdették (Iorga, Anciens documents, I. 59.), máskor az eladó ad írást, hogy a vevő majd a fejedelemmel íráson oklevelet (u. o. 73.), vagy az eladó és vevő együtt foglalják írásba az ügyet, de majd szintén a fejedelemtől szereznek oklevelet (u. o. 144.), vagy erre nincs is utalás stb.

A JOBBÁGY MEGNEMESÍTÉSE.

Felolvastatott a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1940 október 24-én tartott közgyűlésén.

A magyar nemesség társadalmi határa nem volt lezárt, a birtokadomány vagy a nemeslevél tényével bárki nemes lett. A kettő: birtokadomány és nemeslevél közül Verbőczy István Hármaskönyve még világosan az előbbire, az adományra helyezte a nagyobb súlyt,¹ a fejlődés azonban hamarosan más irányt vett s a XVI. század közepe óta, amikor a nemeslevéllel való nemesítés egyre sűrűbben fordult elő s hovatovább mindennapos is lett, gyakorlatilag már jóformán a nemeslevél volt az egyetlen út, amely a nemességbe vezetett. A nemeslevéllel történő s a magyar király mellett immár az erdélyi fejedelem által is gyakorolt nemesítések fokozatosan növekedő száma következtében a nemesség társadalmi rendjében természetesen mind nagyobb arányban foglaltak helyet az ilyen módon megnemesített új nemesek s az arányt állandóan javukra tolt a természetes biológiai folyamat is, az élet fokozatos hamvadása a nemesség régi rétegeiben.²

A két ellentétes irányból eredő, de egyútt-ható folyamat eredményeként a nemesség körében azok, akiknek családja nemeslevél útján jutott a nemes rendi állásához, már a XVIII. században is nagy, sőt túlnyomó részét tették a nemességnek. E tekintetben a XVIII. században megyénként lefolytatott nemesi vizsgálatok meggyőző képet nyújtanak. A kicsiny Torna megyében például az 1731/32. évben lefolytatott nemesi

vizsgálat alkalmával a megye alispánján, volt alispánján és más tisztviselőin kezdve összesen 82 nemesi család tagjait vették számba s a 82 család közül csupán 5 volt ú. n. «rég» nemes, 3 birtokadományra hivatkozott, 64 nemeslevelet — a legrégebbi 1567-ből való volt — 10 pedig más megyék bizonyáglevelét mutatta fel.³ Az utóbbi 10 család nemessége szintén alapulhatott nemeslevélén — erről a vizsgálati jegyzőkönyv nem tájékoztat — de ezeket nem is számítva, a megye 1731/32. évi nemességének 75 %-a az elmúlt 154 év alatt nemeslevéllel lett nemessé. Torna megyével szemben Komárom megye azokra a megyékre nyújthat példát, amelyekben aránylag nagyszámú, még középkori eredetű kuriális egytelkes kismemes élt: 1549-ben a megyei dicajstromba 109 nemes nevét jegyezték fel s ezek közül csak 35 volt birtokos, 74 pedig egytelkes kismemes.⁴ Ugyanitt az 1725. évi nemesi vizsgálat alkalmával 133 család tagjai jelentek meg a vizsgáló küldöttség előtt s e 133 család közül 76 nemeslevelet mutatott fel, 1 nemeslevélre hivatkozott, 13 birtokadományról szóló levéllel jelentkezett, 40 pedig megyei nemesi bizonyáglevelét adott elő;⁵ az utóbbi 40 bizonyáglevelé közül 13 tartalmáról a vizsgálati iratok semmi közelebbit nem nyújtanak, 15 bizonyáglevelé egyszerűen a

¹ Hármaskönyv I. r. 4. és 6. cím. A 4. cím a nemesség szerzésének módjául a birtokadományt jelöli meg, a 6. cím kiegészítőleg fűződik az előbbihez, előadva, hogy nemeslevéllel birtokadomány nélkül is lehet nemességet czerezni s hogy az ilyenek is «valóságos nemesekül» tekintetnek.

² A nemesség régi elemeinek mind a fő-, mind a közép- és kismemesi rétegben végbemenő enyészésére és sserélődésére Szabó István: Nemesség és parasztság Werbőczy után (Úr és paraszt a magyar élet egységében, szerk. Eckhardt Sándor, Budapest, 1941.) 61—63. l.

³ Orsz. Ltár, Inv. Nob. Com. Torn. — A 82 családon kívül még 8 család tagjai jelentkeztek a szóban forgó nemesi vizsgálaton, de ezeket mint kérdéseket, nemességük felől további bizonyítékok szolgáltatására utasították. A 64 család nemeslevele közül 1 Miksa, 4 Rudolf, 6 II. Mátyás, 15 II. Ferdinánd, 14. III. Ferdinánd, 17 I. Lipót, 5 III. Károly, 1 Bethlen Gábor s 1 Apaffy Mihály által adatott ki.

⁴ Orsz. Ltár, Komárom megye 1549. évi dicajstroma.

⁵ Orsz. Ltár, Inv. Nob. Com. Comarom. A. A donatariusok közül 8 család mint condonatusok I. Lipót egy 1662. évi közös adománylevelét mutatták fel.

család kétségtelen nemességét vagy birtokosságát igazolja, 12 pedig szintén nemeslevélre támaszkodik.⁶ Nem számítva ez esetben sem a többi bizonyáglevél és a birtokos viszonyok mögött esetleg rejlő nemesleveleket, Komárom megye 1725. évi nemességének 67 %-a az elmúlt 162 év alatt — a legrégebbi nemeslevél 1563-ból való volt — nemeslevéllel lett magyar nemes.⁷

Az a tanulság, amely e számokban jelentkezik, amellet érvel, hogy a nemeslevélben nemcsak az egyéni emelkedés pusztá eszközét kell szemlélni, hanem olyan tényezőt is, amely részt vett a társadalom alkatának és anyagának formálásában. A nemeslevél társadalmi szerepe annál jelentékenyebb volt, mivel a nemesség egészben véve sem volt csekély része az ország népességének: a XIX. század első felében minden 20 nem nemesre esett 1 nemes, míg ugyanekkor Franciaországban 180, Csehországban 828 nem nemesre esett egy nemes.⁸

Ha a nemesítés közjogi tényének jelentőségét a társadalomtörténet síkján óhajtjuk szemlélni, elsőben is tekintetbe kell tehát venni, hogy a tömege arányára nézve kiterjedt magyar nemesi rend tagjai — a fenti adatok szerint — nagy részben már a XVIII. században is nemeslevélre, meg-nemesítésre alapították rendi állásukat s hogy az arány ezután is egyre nagyobb mértékben tolódott át a nemeslevéllel meg-nemesítettek javára. A nemeslevél-szerzők között természetesen mindig voltak olyanok, akik már a nemeslevél elnyerése előtt is nemesek voltak s csak azért óhajtottak nemeslevél birtokába jutni, mivel nemesi állásuk a birtok elfogyása, az írások elveszte vagy más

okok következtében kétségessé vált vagy legalább is válhatott. Az ilyen korábbi nemességet megerősítő nemeslevél azonban a többihez képest nem volt sok: a XVII. század első felében következtetésünk szerint általában tízből csak egy.⁹ A nemesleveleknek eszerint kb. 90 %-a tehát valóban meg-nemesítést adva, a nemeslevél szerzőjét az *ignobilitas*-ból emelte át a *nobilitas*-ba. Mivel pedig a meg-nemesített ignobilisek között *civilis* állapotú városi polgár — különösen a XVI—XVII. században — viszonylagosan nem volt sok, az ignobilitas a legtöbb esetben egyértelmű volt a *rusticitas*-szal, a parasztsággal.

A *rusticitas* természetesen nem viszonyt, hanem *társadalmi állapotot* fejezett ki s a paraszt- vagy jobbágyállapotúság nem jelentett szükség-szerűen jobbágyi köteléket is. A különféle szabad paraszt-elemek, az önkormányzattal rendelkező szabadalmas mezővárosok parasztpolgárai, a királyi végvárok parasztkatonái s a különböző személyes szolgálati viszonyban állók *rusticitasa* ugyanis nem jelentett földesúri joghatóságtól függő jobbágyi köteléket. Ezek az elemek általában a parasztság társadalmilag emelkedő rétegeit alkotván, az emelkedő pálya további állomásain közülük sokan szerezték meg végül a nemeslevelet is, mellettük azonban, főleg a XVII. század óta, nagy számban voltak a meg-nemesítettek között földesúr alatt, jobbágyházban, jobbágyszolgálatban élő, vagy legalább jogilag ilyen kötelék terhét hordó parasztok is. Hogy a szorosan vett jobbágyság meg-nemesítése nagyarányú volt, arról elsősorban az a körülmény tanúskodik, hogy a jobbágynemesítés kérdése a XVII. század első felében országos társadalmi és politikai kérdés-ként lépett elő.

Míg ugyanis a jobbágyköteléken kívül álló parasztelemek meg-nemesítése tekintetében a földesúri hatalom érdektelen volt, addig az ilyen kötelékben élő jobbágyság meg-nemesítése, a földes-

⁶ A megyei bizonyáglevelek tartalmát és ennek alapján a nemesség jogcímét az említett 40 esetben részben magának az 1725. évi vizsgálatnak jegyzőkönyvéből, részben a megyében 1754/55-ben tartott újabb vizsgálat jegyzőkönyvéből (Orsz. Ltár, Inv. Nob. Com. Comarom. Fasc. I.), részben pedig a jegyzőkönyvek mellékleteiként készült iratokból, vagyis ez esetekben magukból a megyei bizonyáglevelekből (Orsz. Ltár, Inv. Nob. Com. Comarom. Documenta Fasc. II., III.) állapítottuk meg.

⁷ A küldöttség előtt felmutatott 76 nemes levél a kiállító uralkodó szerint így oszlik meg: I. Ferdinánd 1, Rudolf 3, II. Mátyás 4, II. Ferdinánd 4, III. Ferdinánd 12, I. Lipót 22, I. József 3, III. Károly 27.

⁸ Fényes Elek: Magyarország statisztikája I. k. (Pest, 1842) 118—120. l.; u. az: Magyarország leírása. I. k. (Pest, 1847) 19—23. l.

⁹ Áldásy—Czobor: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címerlevelei c. munka III. k.-e (Budapest, 1937) az 1630—1639. évekről 168 nemeslevelet tüntet fel s ezek közül csupán 18 volt olyan, amely régebbi nemességet erősített meg. Fel kell természetesen tennünk, hogy az új nemeslevél olykor régi, elenyészett nemességet anélkül újított meg, hogy a nemeslevél szövegéből ezt megállapítani lehetne, az ilyen esetek száma azonban nem lehetett sok.

úri hatalom, a birtokos nemesi jog természetes érdekébe ütközött. A magyar jobbágyság az 1514. évi bukás óta az örökös jobbágyság rendszerében élt, ami azt jelentette, hogy a földesúr és a jobbágy kapcsolata az előbbi akarata nélkül nem volt megszüntethető vagy megváltoztatható. A jobbágybirtokos nemes joga csorbitatlanul élt a jobbágyfiutódán és az elszökött jobbágyon is¹⁰ s mint-hogy a birtokos azt a gazdasági javat, amit a jobbágy neki jelentett, a jobbágy megnemesítése esetén elvesztette, érthető, hogy a nemeslevél adományozásának királyi felségjoga és a jobbágy fölött nyugvó úri jog között mélyreható ellentét tört fel akkor, amikor a XVI—XVII. század fordulója körül a nemeslevéllel való nemesítés kezdett nagyarányú lenni.

A királyi felségjog teljével szemben a rendek törekvése arra irányult, hogy a jobbágy megnemesítésében a birtokosnak is szava legyen s ez a törekvés a XVII. század első felében fokozatosan teljesen testet is öltött a Corpus Juris articulusaiban. E tekintetben a rendi törekvés első, egyelőre halvány jele az 1609. évi országgyűlés 33. cikkében jelentkezett. A törvénycikk, mely a nemeslevéllel való megnemesítésről a magyar törvények között először szólt, a rendek sérelmi iratából került az országgyűlés végzései közé,¹¹ kijelentve, hogy a «nemeslevelek ügyében Őfelsége azokra lesz méltó tekintettel, akik ajánlatni fognak és érdemeseknek látszanak.»¹² Ez a szöveg az ajánlások tekintetbe vételének és az érdemességnek hangsúlyozásával ugyan kifejezte a rendi törekvés irányzatát, azonban sokkal inkább az általános-

ság és az óhaj terén mozgott, semhogy kiegyenlíthette volna a kifejlő ellentéteket. A törvénycikk ugyanis nem mondta ki határozottan, hogy a királyi ajánlás nélkül nem adhat ki nemeslevelet, de a királyi felségjognak ily megkötése is csak az esetben felelhetett volna meg a birtokos rend érdekeinek, ha az ajánlások az érdekelt birtokosok akaratát fejezték volna ki, amit a törvény kifejezetten nem biztosított.

A jobbágy-nemesítés kérdése nem is nyugodott sokáig: az 1619. évi országgyűlésen ismét foglalkoztak vele, ezúttal már nyíltan felfedve a rendi érdek sérelmét és védelmének módját. A rendek ugyanis az országgyűlés sérelmi iratában arra kérték a királyt, hogy ezután ne adjon másnak nemeslevelet, csak annak, aki érdemeiért attól a megyétől, amelyben él, bizonyossággal és ajánlással rendelkezik s mellé járul a földesúr «informatio»-ja is. Ha pedig — folytatták a rendek — elszökött jobbágy armálist szerez visszakövetelése előtt, ez érvénytelen legyen.¹³ A főrendek a javaslat egyik alap gondolatát, a földesúri hozzájárulást ugyan magukévá tették, de más megoldást kívántak: erősítsék meg az 1609. évi 33. törvénycikk annak hozzáadásával, hogy ha a telkes jobbágy földesura tudta nélkül nemeslevelet impetrál, vesztse el javait és személyében büntetessék meg.¹⁴ A főrendek kiejtették tehát a megyét, viszont a földesúri hozzájárulást hatékonyabbá tették, a két rendi tábla vitájából azonban közös javaslat és — ha a király magáévá teszi azt — törvény ez alkalommal nem születhetett, mivel az országgyűlés a vallási ellentétek s Bethlen Gábor megindulása miatt a sérelmek tárgyalását a jövő

¹⁰ A szökött jobbágyok listáin ezért gyakran találkozzunk gyermekkorban levő jobbágyfiúk nevével is.

¹¹ A rendek sérelmeihez készült kancelláriai jegyzetekben az armálisokkal kapcsolatban: «ratione armalium Sua Maiestas faciet, quod suam dignitatem convenit. Orsz. Ltár, Kanc. Acta Dietaalia Fasc. I. 1609/10. Gravamina statuum regni Hung.

¹² 1609: 33. t.-c.: «ratione literarum armalium condignam rationem Sua Maiestas habebit eorum, qui ex benemeritis commendabuntur et digni videbuntur.» Bár a szöveget a Corpus Juris milleniumi kiadása úgy fordítja magyar nyelvre, mintha a törvény a királyt kötelezni kívánná a nemeslevelek kiadására («... tekintettel legyen azokra, akiket ajánlani fognak...»), az előadandó további fejlemények ismeretében a szöveget a király ígéretének — és pedig megszorítólag — kell fordítanunk. Nyelvtanilag is ez a helyes. (T. i. «habebit» és nem «habeat»).

¹³ «Aequitati etiam consentaneum Status et Ordines esse censent, ne Sua Maiestas Regia armales deinceps ulli conferat, nisi qui ob merita a comitatu, in quo vivunt, testimonium habuerint et commendationem ac informatio domini terrestris accesserit. Si qui vero profugi intra repetitionem eorum per dominos terrestris factam armales imposterum consequerentur, eorum donatio ut nullius sit vigoris, statuendum.» Orsz. Ltár, Kam. Acta Dieta. Fasc. III. No 7. (7-ik drb. 14. l., 9-ik drb. 19. l., 18-ik drb. 22. l.)

¹⁴ «Super armalibus concedendis confirmatur art. 33 anni 1609. hoc addito, ut quicumque rusticus sessionatus sine praescitu domini sui terrestris armales impetraverit, amittat bona sua et in persona puniatur. Rescriptum dominorum praelatorum et baronum ad gravamina statuum et ordinum eisdem exhibita. Orsz. Ltár, Kam. Acta Dieta. Fasc. III. No 7. (11-ik drb. 6. l.)

országgyűlésre halasztva, eredmény nélkül oszlott szét.

A Bethlen Gábor hadjáratát és békekötését követő 1622. évi soproni országgyűlés azonban pótolta azt, amit az előző nem végezhetett el: a 17. törvénycikk elrendelte, hogy a jövőben nemeslevél jobbágyházban ülő parasztnak földesura ajánlása és beleegyezése nélkül ne adassék.¹⁵ Minthogy abban a sérelmi iratban, amit a rendek ezen az országgyűlésen készítettek,¹⁶ a jobbágy-nemesítésről nem esett szó, ez a nagyhorderejű törvénycikk — bár egyszerűsödve — a befejezetlen előző országgyűlés sérelmi iratából a befejező tárgyalások, vagy éppen már a kancelláriai szövegezés során illesztethetett a többi törvénycikk közé. Ezzel tulajdonképpen valóság is lett a birtokosok érdekeinek biztosítását leghathatósabbban szolgáló jogelv: *a földesúr beleegyezése nélkül a király jobbágyot nem tehet nemessé*. Az elv azonban magában az articulusban sem volt ilyen merev. A következő mondat ugyanis kimondta, hogy «mégis» a katonák, az érdemmel bírók és a tudományban képzettek kellő ajánlással tekintetbe veendők.¹⁷ Bár ez a fenntartás nem volt világos, hiszen nem jelölte meg a kellő ajánlás mibenlétét és nem mondta ki határozottan azt sem, hogy ilyen esetekben a földesúri beleegyezés köti-e a királyt vagy sem, irányzata nem volt kétséges: a királyi felségjog javára enyhíteni óhajtotta az előző megkötés szigorát.

A jobbágy-nemesítés ügye ez 1622. évi törvény-nyel sem nyert maradandó elrendezést. Néhány év alatt kiderült, hogy a törvény megkerülésére, a földesúri beleegyezés kijátszására számos lehetőség nyílik. E tekintetben jellemző példákra mutatott rá 1626-ban Abauj megye abban az utasításban, amelyet a királyhoz induló követi számára írt elő. Mondja el a követ a királynak — kívánta az utasítás — hogy a parasztember, ha elszökött s azt gyanítja, hogy örökös ura vissza

akarja perelni vagy esetleg új ura maga is fél, hogy a jobbágyot elviszik tőle, inkább armálist szoktak kérni. Az efféle armálisleveleket pedig — panaszkolta a megye — más vármegyékben szokták kihirdetni, nem ott, ahol a jobbágy lakik, hogy a földesurat kijátsszák. «Annakfelette — így folytatta az utasítás — egy személy ugyan bátor érdemes legyen is, de annyi számú érdemetlen és soha eő Felségének nem szolgált sült paraszt embereket íratnak armálisokba ac per eum-mal, hogy az földesurak szenvedhetetlen kárt és bosszút szenvednek afféléktől, az minthogy e mai napon is némely úr instantiájára adatott két armálisok ollyak jöttek elönkbe, amelyeknek egyikében tizenhárom, másikában tizenegy paraszt személyek nemesítettettek meg eő Felségétől, kik közül több részére mind inas ember, szökött jobbágy».¹⁸

Hogy az Abauj megye által panasz tárgyává tett jelenségek nem elszigeteltek voltak, hanem e fázisban a társadalmi fejlődés általános velejárói, arra az ország nádora, Esterházy Miklós szolgáltat bizonyosságot. Néhány évvel később, egyik országgyűlési adnotatiójában szövéttette ugyanis, hogy «sok és nagy akadekok vadnak abban is, hogy az országnak nem kicziny kárával és az nemes szabadsagnak is contemptussal, nagy sok porok nemesítettettek meg. Egh neha, ha maga érdemes is az nemesseghre, neki, őt s hat por attiafiat is be irattia czimer leveleiben s azt kivannia, hagi in eadem libertate nobilitari legienek azok is, kirol noha szep statutomi vadnak az országnak, de magok az földesurak is adnak sokan effelire okot és igi neminemuoképpen decipialliak az cancellariat is, mert holmi szökött iobbagiok nemesítettettek meg, csak hagi visza ne kellessek adni s interim maganak erős reversalissal megkötelezi, mint örökös jobbágyot s vadnak ezen kivüll is sok abususok efféle nemessites dolgaban, holot effele nemesek oztan giakran sem az varmegiek köziben nem contribualnak, sem az portak köziben, hanem csak az privatus úr adoxtattia magának s egieb arant is ninch szama az sok czimereseknek, kik minden hason nélkül vadnak az országban. Statualni kel azert ezekről is valami bizoniost, az eo Felsége kegielmes annuentiaiaól, hagi tartassek nagjub cautio az nemesitesben es

¹⁵ «Imposterum autem armales literae non concedantur rusticis in domibus colonialibus residentibus sine dominorum terrestrium commendatione et consensu.»

¹⁶ Orsz. Ltár, Kam. Acta Diaet. Fasc. III. No 9., Kanc. Acta Diaetae 1622. 45—46. l.

¹⁷ «Militarium tamen et virtuosorum ac literalis scientia paeditorum ad sufficientem commendationem merito respectus habendus est.»

¹⁸ Csoma József: Jobbágy-nemesítések. Turul, 1895. évf. 202—203. l.

in casu necessitatis, kövessék ok is az nemes szabadsagnak obligatioját, sub amissione nobilitatis praerogativæ, avagi ha nem elegh ember rea s nem is illeti, tegie le».¹⁹

Abauj megyének a király elé vitt panaszai és Esterházy megjegyzései egyformán hangsúlyozzák azt a tényt, hogy a nemeslevélhez igen gyakran egy másik földesúr segítette hozzá a jobbágyot saját, jogszerint való földesurával szemben. A nemesítő új birtokos a nemeslevéllel megszüntette a jobbágyállapotot és az örökös köteléket és elütötte a jogos birtokost szökött jobbágyától, ugyanakkor azonban az új armalistát magához, illetőleg birtokához — esetleg éppen egy jobbágytelekhez — kötötte. A jobbágy pedig ezt az új kötöttséget nemcsak a jobbágyállapotból való menekedés áraképpen vállalta, hanem szükségből, az élet anyagi kényszeréből is. Tekintetbe kell ugyanis venni, hogy a címeres nemeslevél a volt jobbágy anyagi életszínvonalában önmagában sohasem jelentett változást. Még az 'is ritkán fordult elő s inkább csak az erdélyi nemesítések-nél, hogy a nemeslevél nemesi birtokká tegye azt az egyetlen jobbágytelket, amelyen a jobbágy eddig lakott, feltételezve természetesen ilyen esetben azt, hogy a telket már előzőleg inscriptio vagy exemptio útján földesura örökre megszabadította a jobbágyszolgálatok terhéértől. Ha pedig a telek nem lett egyidejűleg nemesi kúria, s az armalistának más módja sem volt nemesi birtokra szert tenni, birtoktalan, *impossessionatus* nemes lett. Az armalisták nagy része pedig ebbe a kategóriába esett, úgyhogy az *armalista* a törvényekben és megyei statutumokban, melyek a XVII. század óta főleg az adóztatás kapcsán sűrűn foglalkoztak velük, valamint általában a köztudatban is már a XVI. század végétől a *birtoktalan* nemessel lett egyértelmű,²⁰ aki csak személyére

nézve nemes.²¹ Az «armalista» ennek megfelelően meghatározott társadalmi réteg neve lett,²² olyan nemesek rétegéé, akiknek nemessége nemeslevél nélkül alapult és nemesi birtokuk nem volt. Ebben a rétegbe tehát egyáltalában nem tartozott az olyan nemes, akinek nemessége nemeslevélből eredt ugyan, de egyébként birtokos, *possessionatus* volt. Az «armalista» nemesek mint birtoktalanok megélhetésük alapjait rendszerint idegen birtok gazdasági függőségében találták meg s ez a függőség a valóságban általában azt jelentette, hogy az armalista inkribált, tehát a földesúri teherrel meg-

más birtokosok, külön az egytelkes nemesek és külön az *armalista* nemesekről, az utóbbiakat közös csoportba foglalva azokkal a nemesekkel, akik más földjén vagy polgári telken laknak. Az 1647. évi 26. t.-c. azokról szólva, akiknek nincsenek portáik — akik tehát jobbágytalanok, vagyis birtoktalanok — első helyen az armalista nemeseket említi. V. ö. még a *possessionatus* és az *impossessionatus* (egytelkes és armalista) nemesek megkülönböztetései az 1596. évi 6., 10., 1598. évi 5., 15., 22., 1599. évi 6., 7., 1649. évi 17. tc.-eket. Továbbá Vas megye 1595. évi (sessionati, *armati*, *possessionati* nobiles), 1599. évi (*possessionati*, *unius sessionis*, *armati* nobiles), 1600. évi (*nobiles unius sessionis*, *praediales* et *armales*, *possessionati*), Győr megye 1593. évi (*nobiles unius sessionis*, *armales*, *possessionati*), 1725. évi (*nobiles armalistae*... *possessionati* vero), Nyitra megye 1607. évi (*possessionati*, *curiales*, *armales* nobiles) statutumait, Kolosvári—Óvári i. m. IV. 1. k. 107, V. 1. k. 42, 47, 76, 81, 431. l.

²¹ 1595. évi 6. t.-c.: *armati* nobiles quoad eorum personas... 1613. évi 4. t.-c.: *nobiles armales*, qui in persona tantum nobiles sunt... Esztergom m. 1656. évi statútuma: *nobiles extranei armalistae in fundis rusticis degentes quoad personas eorum nobilitantur*... (Kolosvári—Óvári i. m. IV. 1. k. 319. l.). A személyiség elvét egészen világosan juttatja kifejezésre III. Károly egyik resolútiója, amelyet a kancellária egyik felterjesztésére (egybefoglalva 7 nemesítési ügy) sajátkezűleg írt 1716-ban: «*Placet quoad illorum personas, nullo modo autem bona seu sedes illorum nobilitentur*» (Orsz. Ltár. Orig. Ref. 1716. No 8.)

²² A név alakulására: az 1588. évi 19. t.-c. még körülírva, «a kancelláriában címert és nemességet szerző nemesekről szól (*nobiles... insignia et nobilitatem in cancellaria consecuti*), az 1595. évi 6. t.-c.-ben már *armati* nobiles, (hasonló Vas m. 1595 és 1599. évi statútumában, Kolosvári—Óvári i. m. V. 1. k. 47, 76 l.), ezután általános az *armales* nobiles» (1596. évi 10., 1598. évi 15., 22. t.-c. stb.), majd a XVII. század első felétől az *armalistae* nobiles vagy egyszerűen *armalistae* is. (1630. évi 30. t.-c., 1647. évi 26. t.-c.). *Nobiles armales literas habentes* is. (Gomor m. 1610., Kolosvári—Óvári i. m. II. 78. l.)

¹⁹ Orsz. Ltár. Kam. Acta Diaet. Fasc. III. No 12. (4. drb. 9. l.). — Nem Esterházy írása, de ez a címe: Comitiss palatini quidam [!] annotationes diaetales anni 1635.

²⁰ Jól megfigyelhető ez a törvényekben és az említett megyei statutumokban, amikor külön sorolják fel és osztályozzák a birtokos, *possessionatus* nemesekkel szemben az egytelkes és armalista nemeseket, mint *impossessionatusokat*. Az 1588. évi 19. t.-c., mely először szól külön armalista nemesekről, azt írja elő, hogy ők is személyesen tartoznak felkelni «az egytelkesek módjára». Az 1595. évi 3., 5. és 6. t.-c. az adóról rendelkezve külön szólnak a főpapok, bárók, mágnások, nemesek és

felelő ellenérték fejében megszabadított vagy meg sem szabadított, tehát földesúri adózás alá eső parasztföldön gazdálkodott.²³ Csak e körülmények figyelembe vételével érthetők meg a jobbágynemesítés jelenségei és a XVII. sz. első felében nagy erővel fellépő kérdései, első sorban pedig ez a kérdés: miért szerzett a birtokos éppen a szökevény jobbágnak nemeslevelet s miért vállalta ez cserébe az új megkötést? Nyilvánvaló, hogy mindkét fél jól járt: a jobbágynak ugyan lekötötte magát a neki jogtalanul armálist szerző földesúrral szemben, de elvégre mégis nemes lett, viszont a földesúr a maga javára gyümölcsoztatta a jobbágynak gazdasági erejét, akit elvenni tőle — a jobbágynak már szabad nemes volt — nem lehetett. Olyan viszony alakult tehát ki a szökött jobbágynak és az őt jogtalanul megneemesítő idegen földesúrnak között, amely mindkét félre nézve előnyös volt, a vesztes a jobbágynak jogos ura, az örökös birtokos volt.

Annak azonban, hogy a jobbágynak jogos földesúrra beleegyezése nélkül zavartalanul hozzájuthasson a nemeslevélhez, nagy akadályként állt útjában a *kihirdetési kötelesség*. A nemeslevél ugyanis, mint minden királyi privilégium, csak akkor lépett életbe, ha egy éven belül kihirdették, a kihirdetés célja az lévén, hogy az, akire a privilégium sérelmes volt, ellentmondhasson s ezzel a privilégium életbeléptét megakadályozhassa. Abauj megye említett panasza és Eszterházy nádor észrevételei arról tudósítanak, hogy a földesúrnak beleegyezése nélkül nemesített jobbágynak nemeslevelüket idegen megyékbe vitték kihir-

detni, olyan vidékekre tehát, ahol a jogos földesúr ellentmondásával nem kellett számolniuk. A birtokost az említett források szerint gyakran játszották ki úgy is, hogy a nemeslevelet szerző jobbágynak a kancellárián a maga nemeslevelébe másokat — rokonokat és nem rokonokat — is befoglaltatott. Azon a bonyolult és sokszor furfangos úton pedig, amely a nemeslevélhez vezetett, a jobbágynak nem volt vezető nélkül: iskolázott és a hivatali ügyekben jártas közbenjárók segítették, akik az ilyen ügyekkel szinte hivatásszerűen foglalkoztak. Prépostvári Bálint egri kapitány már 1597-ben azt írta a szepesi kamarának, hogy bizonyos Károlyi János sorra nemességet szerez az egri királyi jobbágynak s ezzel a királynak sok kárt okoz, mert Károlyi «csak kereskedik efféle új nemes emberekkel».²⁴

Az 1622. évi 17. t.-c. mellett tehát, amely — mint láttuk — a jobbágynak megneemesítéséhez a földesúr hozzájárulását írta elő, de különös tekinteteket biztosított a katonák, érdemesek és tanultak számára, a földesúr kijátszására könnyen elérhető lehetőségek kínálkoztak. Az a veszély, amely a szökevény jobbágynak jogtalan megneemesítése révén fenyegette a jogos birtokos érdekét, arra indította a rendeket, hogy már az 1625. évi országgyűlésen törvényes akadályt állítsanak. Az 54. t.-cikk a szökött jobbágynak visszaperlésének módjáról rendelkezve, kimondta azt is, hogy az olyan armalis levelek, amelyek a per alatt szereztetnek, érvénytelenek legyenek.²⁵

A jobbágynemesítés körül támadt érdekellentétek szakadékait ez a rendelkezés sem hidalhatta át. A per feltétele maga is megszüntette a szökött jobbágynak emelendő igény érvényesítését, de megoldatlan maradt az ellenőrzés kérdése is: hogyan tudhatja meg a jogos földesúr, hogy

²³ E megkülönböztetésről Pozsony m. 1697.: *armalistae non in curiis aut fundis inscriptionalibus, verum pure pute colonialibus residerent...* (Kolosvári—Óvári i. m. IV. 1. 556. l.) A paraszttelken jobbágymódra élő nemesekről — olykor kifejezetten armalista nemesekről — gyakran szólnak a megyei statútumok. Pl. nobiles (armales)... in jobbagionalibus fundis suam habeant residentiam (Győr m. 1611., i. m. V. 1. k. 98. l.), nobiles... in fundis rusticanis degentes (Esztergom m. 1656., i. m. IV. 1. 319. l., Komárom m., 1694, i. m. V. 1. k. 229. l.), nobiles in fundo rusticano alieno sub onere jobbagionali degentes (Tolna m. 1726., V. 1. k. 438. l.). Az 1828. évi országgyűlés alkalmával az ország nemességének kb. 10 %-a élt jobbágytelken (Szabó István i. m. 71. l.; u. az.: A magyar parasztság története. Budapest, 1940. 69. l.), valószínű azonban, hogy ilyen nemesek kezében addig a megszokás és feledés segítségével már sok parasztfundus öltött magára kuriális jelleget.

²⁴ Komáromy András: Jobbágynemesítés. Nagy Iván Családtörténeti Értesítő. III. 4. l.

²⁵ Ut si repetitionis lite pendente pro parte repetiti coloni armalis obtineretur, eae nullius sint vigoris. — A kívánság nem szerepelt az 1625. évi országgyűlésre beadott sérelmek között, ellenben — miként láttuk (l. a 13. jegyzetet) — az 1619. évi sérelmek nemeslevelekről szóló pontjának egyik része volt. Az 1619. évi országgyűlés eredmény nélkül ért véget, a szóbanforgó rész az 1622. évi 22. törvények közül valami okból kimaradt s így kerülhetett be — valószínűleg a törvények szövegezése során, mint már letárgyalt ügy — az 1625. évi 54. t.-c.-be.

jobbágya idegenben nemeslevél birtokába tette magát. Borsod megye 1630. évi követi utasításában a törvényeknek más fogyatkozására mutatott rá: a *sanctio* hiányára. Az 1622. évi törvény ugyanis csak azt követelte meg, hogy földesúri beleegyezés nélkül nemeslevél ne adassék ki jobbágyházban lakó parasztnak, de «ha kiknek eő Felsége ad qualemunque sinistram informationem ez articulus ellen armalist adott volna, nem determinált arról az orszagh, ha effele armalisokat az varmegie meltan rejcialhat-e avagi nem? Méltó azért — kívánta a megye — hofi az nemes orzagh bizonost determinallion felőle, mivel most is illien dologban varmegienk birait akariak evocaltatni.»²⁶ Az eddigi törvényes jogszabályok ilyen hiányosságokkal annál kevésbé vihették megnyugvásra a kérdést, mivel a nemeslevelek éppen ezekben az évtizedekben adattak ki egyre nagyobb számban.

A kérdés újabb törvényes és most már általános rendezése nem is váratott sokáig magára. Az 1630. évi országgyűlésen, amelyen Borsod megye követi az említett utasítással jelentek meg, a gravamenek között újból szerepelt a jobbágy-nemesítés ügye. Az országlakók — mondják a rendek — nagy abusust tapasztalnak a nemeslevelek kiadása és a nemesítések körül, mivel gyakran minden ajánlás nélkül és semmiféle érdemre nem támaszkodva merészkednek subditusok — «obscuriores»-ek is — nemeslevél után törekedni s azt el is érik. Ezért azt kívánják, hogy belföldieknek egyáltalában csak 3 consiliarius vagy a megye ajánlatára adassék ki nemeslevél s megerősítve az 1622. évi 17. t.-c.-et, mondják ki, hogy a nemesleveleket abban a vármegyében kell kihirdetni, ahol a meg-nemesített lakik, jobbágy állapotú emberek pedig semmiképpen ne nemesíttessenek meg a vármegye és a földesúr külön beleegyezése nélkül. A külföldiek tekintetében azt kívánták a rendek, hogy honfűsítés előtt nemesek ne lehessenek s nemeslevelük érvényteleníttessék.²⁷ A király a grava-

menekre adott replicájában beleegyezett, hogy az országlakók által a nemeslevelek kibocsátása tekintetében előadott cikkelyek megtartassanak s megerősítette azt is, hogy a kihirdetésben «juxta cautelam» tekintet legyen és szabályszerűen járjanak el azok is, akik ajánlatni fognak. Elfogadta a király a külföldiekre vonatkozó kívánságot is.²⁸

A királyi beleegyezés eredményeként létrejött a *harmadik nemesítési törvény*, az 1630. évi 30. t.-c., amelynek a szövege a rendek sérelmi iratában foglalt szöveg megfelelő részeinek jóformán szó szerinti átvétele.²⁹ Ennek megfelelően kivételt meg nem engedően iratott most elő, hogy jobbágyot csak a földesúr beleegyezésével és a vármegye ajánlásával lehet a királynak meg-nemesíteni.³⁰

et consuetudines regni minime recepti, qui deinde praetextu nobilitaris praerogativae tam in jure, quam alibi multum molestire facessunt, orant demisse Suam Maiestatem Status et Ordines omnes, ut deinceps indigenae nonnisi ad commendationem trium ut nimirum consiliarium aut alicuius comitatus nobilitentur. Extranei vero, qui ante nobilitationem in Ungaros recepti non sunt, pro nobilibus regni nequaquam habeantur, sintque jam statim et defacto cassatae literae eorum armales. Et in collationibus armalium in posterum observetur modus juxta contenta articuli 17. anni 1622. et superius specificatum gravamen, hoc addito, ut armales literae in eo quo resident comitatu publicari debeant, *colonialis autem conditionis personae nullo modo nobilitentur, nisi obtento speciali consensu et commendatione dominorum terrestrium et comitatus*, alioquin impetratoribus minime suffragentur, verum dominis ipsorum terrestribus instar aliorum subditorum subesse teneantur. Orsz. Ltár, Kam. Acta Diaetae 1630. 129—130. l.; Kam. Kovachich: Acta Diaet. II. 1630. máj. 8. (a «hoc addito»-tól csak az utóbbi helyen).

²⁸ «Annuit etiam Sua Maiestas, ut in armalium emanationibus articuli per regnicolas allegati observentur. Approbat etiam, uti iuxta cautelam in publicatione observatio fiat, ipsique, qui commendaturi sunt, similiter cautelam adhibeant. Subscribit quoque Sua Maiestas et admittit per omnia regnicolarum suggestionem de externorum nobilitationibus.» Orsz. Ltár, Kam. Acta Diaet. Fasc. III. No 11.

²⁹ A sérelmi iratnak a nemeslevél után törekedőkről mondott elítélő szavait is átvette ugyan a törvénycikk, de enyhítette: «Palam est, quanta laborent nonnulli in sollicitandis armalibus importunitate, quando nullis ornati meritis et virtutibus, ad eas aspirare praesumunt».

³⁰ A külföldiekre vonatkozó sérelmi óhaj a törvény megtoldotta azzal, hogy ha az országhban laknak is, mivel csupán a nemeslevél útján magyarokká nem lettek (t. i. honfűsítés nélkül), a belföldiek jogsérelmére jószágokat ne vásárolhassanak és ne birtokolhassanak, hanem

²⁶ Orsz. Ltár, Kam. Acta Diaet. Fasc. III. No 11. (11. pont).

²⁷ «Denique magnum abusum advertunt regnicolae etiam circa armalium literarum concessionem et nobilitationem, ad quam saepe vix ulla commendatione, nedum meritis aliquibus freti, audent subditi et obscuriores quoque aspirare et etiam consequuntur. Similiter et extranei, quamvis in numerum ungarorum juxta leges

A megye hatóságának a bevonása kétségtelenül a birtokosok érdekét támasztotta alá, de ezek mellett további biztosítékot nyújtott az a minden, tehát nemcsak a jobbágyságból kiemelt új nemesre vonatkozó kötelezettség is, hogy a nemeslevelet a nemeslevelet kérő személy lakóhelyének megfelelő vármegyében kell kihirdetni. Végül a jobbágy-nemesítés által sérthetett érdekeknek is biztosítékaként kell tekintenünk a törvénynek azt a, szintén általános, tehát nemcsak jobbágyvonatkozású követelményét is, hogy belföldi születésű egyénnek a megnevesítése egyáltalában nem történhetik másként, csak vagy három királyi tanácsos, vagy a vármegye ajánlatára, mivel így a jobbágy megnevesítése akkor sem volt akadálytalan, ha földesurát vagy saját megyéjét az ajánlás tekintetében megkerülte.³¹ A tanácsosok ajánlásának a vármegye ajánlásával való, szintén a rendek sérelmi iratából eredő vagylagos lehetősége egyébként a nemesítésben korlátokat vállaló királyi felségjognak javára szólt, mivel a tanácsosok a királyi hatalom szervei voltak.

Az 1630. évi nemesítési törvény, mely biztosította a jobbágy felett nyugvó földesúri jogot, tartalmilag nem változott ezután. Az 1655. évi 36. t.-cikk megújította a nemesítésről alkotott szabályokat, hozzátéve, hogy az olyanok nemeslevelét, akik idegen megyében akarják magukat kihirdetni, nem szabad elfogadni,³² az 1741. évi 19. t.-c. pedig az adománylevelekkel együtt úgy rendelkezett a

haza érdemes «fiái»-nak adandó nemeslevelekről, hogy ezek a magyar királyi udvari kancellária által a «régi törvényes stylus»-ban, a régi szokásos norma szerint adassanak ki.³³ Az előbbi törvény csak a szankciók rendszerét egészítette ki, az utóbbi pedig más alkotmányjogi síkon mozogva³⁴ s a jobbágy-nemesítést nem érintve, a fennálló jogi állapotot nem változtatott. Az 1630. évi törvény tehát, amely a jobbágy megnevesítését a jobbágy földesurának beleegyezésétől tette függővé, a jobbágy-nemesítésnek *mindvégig* kötelező normája maradt.³⁵

Hogy a jobbágy megnevesítésének az a normája, amely a magyar királyságban a tömeges nemesítések korának elkövetkezésével 1609. és 1630. között törvény alakját vette fel, a rendi

³³ Accedente benigna Sacrae Regiae Maiestatis annuentia sancitum est, ut articulo 122. anni 1647. quoad hactenus expeditas donationes hic loci renovato, amodo imposterum, quemadmodum quaelibet donationales, ita Armales nobilitares literae pro benemeritis ac virtuosus patriae filii elargiendae *antiquo legali* stylo normaque ab antiqua consueta per Regiam Cancellarium Hungarico-Aulicam expeditantur...

³⁴ Itt a hangsúly azon volt, hogy az armalis, első-sorban pedig az adománylevelek a magyar kancellária által s a régi *törvényes* formában adassanak ki.

³⁵ A törvény rendelkezései átmentek a megyei statutumokba, ki is egészítve azokat. Trencsén megye 1650. évi statútuma megszabta a megye ajánlásának módját, közhírré tétellel és a földesúr külön értesítésével: «Si quispiam exhibito supplici libello pro assequendis armalibus se suae majestati commendandum apud status et ordines comitatus institerit, is neutiquam commendetur illico, sed prius negotium illius cum denominatione personae commendandae pro saniori consultatione superinde fienda publicetur, imo et domini terrestri ad notitiam detur.» (Kolosvári—Óvári i. m. IV. 1. k. 296. l.); Borsod megye 1630-ban elrendelte, hogy az armalis levelek «tam in sedibus judiciariis, quam vero generalibus et particularibus huius comitatus congregationibus» publikáltassanak s a *harmadik* sedriában vagy congregatióban adassanak csak ki (i. m. II. 147. l.); Ung megye 1652-ben kimondta, hogy az armalis leveleket impetrálóknak és hirdetőknak *személyesen* jelen kell lenni, «alioquin non publicabuntur (i. m. II. 208. l.); Torna megye 1654-ben hasonlóan *személyes jelenléttel* s ezen kívül az armalisban foglalt személyektől egyenként egy-egy imperiális tallér megfizetését kívánta (i. m. II. 213. l.); Zala megye 1638-ban megállapítva, hogy mind a várórségekben, mind a Mura-közben sok az armalista s ezek nem akarnak a megyéhez adózni, egyenesen azt mondta ki — túl téve magát a királyi privilégium erején is — hogy az ilyenek armalisait *semmisnek* tekinti (i. m. V. 1. 123. l.).

a belföldiek az ilyen jószágokat ezek értékének letétele mellett magukhoz válthassák. Ezzel szemben azonban kimaradt a törvényből a rendeknek az a kívánsága, hogy a honfűsítés előtt kiadott nemeslevelek rögtön semmiséknek tekintessenek.

³¹ A törvény végül — a sérelmi irat idevonatkozó részének kiegészítéseként — kijelentette, hogy az «ilyen armalistá»-k a megye számára adózni tartoznak.

³² «In modo nobilitatis observentur priores constitutiones superinde sancitae ac sese in aliis comitatibus et non in illis, in quibus resident publicantibus impetratae literae armales ne suffragentur». A törvénycikk szó szerint való átvétele az országgyűlésre benyújtott gravamenek (Orsz. Ltár, Kanc. Acta Diaet 1655. 219. l.) 27. pontja megfelelő részének, amelyet az uralkodó észrevétel nélkül magáévá tett. Az itt kimondott tilalom — idegen megyében a nemeslevél ne fogadtassék el kihirdetésre — továbbfejlesztése az 1630. évi 30. t.-c. kihirdetési rendelkezésének, mely — mint láttuk — csupán azt írta elő, hogy a nemeslevelet a megfelelő megyében kell kihirdetni.

társadalom fejlődésének szerves függvénye és e szakában természetes megoldása volt, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a jobbágy-nemesítések a XVII. század első felében az erdélyi fejedelemségben is hasonló kérdéseket vetettek fel s általában hasonló megoldásokat hoztak létre. A kérdés először itt az 1631. évi gyulafehérvári országgyűlésen került szőnyegre a nemeslevelek kihirdetésének olyan szabályozására irányulva, amely az érdekelt jobbágybirtokos ellentmondását lehetővé teszi. A nemesleveleket Erdélyben szokás volt az országgyűlésben kihirdetni, ebből azonban — állapította meg az 1631. évi országgyűlés törvénykönyvének 28. cikke — nem kevés «inconvenientiák» következnek, mivel a szegény nemes nem jelenik meg az országgyűlésen s így nemeslevelet szerző jobbágyával szemben nem tudja jogait megvédeni; «végeztük azért egész országul, három nemzetül, hogy ha ki a modo in posterum az országgyűlésében nemeslevelét publicáltatja, székes helyén és vármegyéjén is publicáltatni tartozik: ha pedig nem cselekedné, vigora ne legyen levelének».³⁶

A királysági jobbágy-nemesítések egyik legpanaszoltabb jelensége, a *szökött jobbágy* meg-nemesítése néhány év múlva az erdélyi rendek országgyűlésében is szóba került. Az 1643. évi gyulafehérvári országgyűlésen ugyanis a rendek előadták a fejedelemnek, hogy sok jobbágy elszökik urától és nemeslevelet kér. Az országgyűlés 20. törvénycikke ezért kimondta, hogy az «ilyen elbujdosott jobbágyok szélel lappangván, ha magokat nobilitálnák és olyan találtatik, kinek se ura, se helye, se bizonyos lakása és öröksége nincsen, ez ilyeneket az verus dominus terrestris az helynek tiszttel fogassa meg (de maga ne nyúljon hozzá) s azon tiszt előtt megvilágosodván valóságosnak és igaznak lenni praetensiójának, azon tiszt által adassék kézben az földesurának. Az armalisát pedig a tiszt vegye kezében és vigye bé az conservatoriumban».³⁷

A szökött jobbágy nemeslevelével szemben tehát az erdélyi országgyűlés a magyarországi artikulusoknál is messzebbmenő védelmet biztosítottak a jobbágy igaz birtokosának, ezekben a cikkeken azonban kifejezetten még nem volt szó

a jobbágy megnemesítésének a földesúr engedélyéhez való kikötéséről. A hiányról azonban már a II. Rákóczi György által 1653-ban megerősített Approbata Constitutiók gondoskodtak, melyek tudvalevőleg az eddigi erdélyi törvényes jogszabályokat foglalták egybe. A constitutiók harmadik részének az «Armalistákról» szóló hetedik titulusa kimondta, hogy «ha valakinek jobbágya urának manumissiója nélkül extrahál armalist magának, annak semmi ereje ne legyen». A szóbanforgó cikk e fontos új kijelentését nem tekintve, a többi részében az említett két országgyűlési törvénycikket szövegezte át. Az átszövegezésnél új elem is került a régi szövegbe: az Approbáták előírták, hogy a rendes lakással bíró megnemesített szökött jobbággal szemben úgy kell a földesúrnak eljárni, mint általában a szökött jobbágyokkal szemben s ha a jobbágnak nincs rendes lakása, akkor a «künn való helyen», ahol nem találtatik tisztviselő, a megnemesített szökött jobbágyot a földesúr maga is elfoghatta, ha pedig mást szolgálna s az ura felel érte, hogy törvényre előállítja, «attól kérésse, mint bujdosott jobbágyát». «Meglássa azonban mindenki — fejeződik be az Approbáták szövege — hogy valami módon igazságosan nobilitáltatott személyt meg ne fogjon, ha annak szokott poenáját el akarja kerülni».³⁸

A XVII. század első felében a nagy nemesítések korának már első szakaszában tehát mind a magyar királyságban, mind az erdélyi fejedelemségben a jobbágy megnemesítése a birtokos akarata alá bocsátatott s ez azt jelentette, hogy egy-egy nemeslevél megszerzésének az ügye a valóságban nem akkor kezdődött, amikor a jobbágy kérvénye a hivatalos hatóságok, végül a királyi kancellária elé került, hanem jóval előbb. A hivatali ügyfolyást, amely az iratok nyomán

³⁶ Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési emlékek IX. k. (Budapest, 1883) 271. l.

³⁷ U. az X. k. (Budapest, 1884) 372. l.

³⁸ A kihirdetési kötelességről szóló említett articulus is kibővítették az approbata constitutiók, kimondva, hogy ha «nem ez országi ember» szerz armalist, «minthogyha tisztességbeli személy, kell is valami bizonyos rendnek lenni, annakokáért valamely helyben vagy valakinek háta megett lakik, annak székes helyén publicáltassa, ha pedig zászlók alatt vagy csak nőtelen-ségben és semmi bizonyos helyben nem lakos ember volna, bár országgyűlésen publicáltatva legyen is, de annak idejében, mihelyt bizonyos helyet verhet magának, azon helynek székes helyén akkor publicáltassa, az országgyűlésen lett publication kívül is, annuáli revolutione non obstante, egyébiránt erőtelen létszen armalisa».

igen sokszor végigkísérhető,³⁹ egy másik előzte meg, nem kevésbé fontos és olykor talán több áldozatot követelő: ez a jobbágy és a földesúr között folyt le. A jobbágnak érdekeket kellett szereznie földesurával szemben, meg kellett nyernie beleegyezését, hogy nemességért folyamodhasson. A beleegyezés formája a *földesúri manumissio*, a jobbágy elbocsátása, személyének a jobbágyi kötelékből való kiengedése volt⁴⁰ s minthogy a birtokosnak ez anyagi veszteséget jelentett, rend-

³⁹ A hivatalos ügyfolyás az 1630. évi 30. t.-cikknek megfelelően különböző volt a szerint, hogy a nemességet megszerezni óhajtó a megye vagy a királyi tanácsosok ajánlását akarta megszerezni. Az előbbi esetben a megye, utóbbi esetben — ez volt a rövidebb út — a kancellária előtt vette kezdetét az ügy hivatalos része. A kancelláriához elsősorban a főúri, főpapi vagy hivatali összeköttetésekkel rendelkezők fordultak. Az ajánló tanácsosok számában azonban utólag a törvénytől (1630. évi 30. t.-c.), amely «legalább három» tanácsost kívánt, törvényes látszatot viselő eltérő gyakorlat alakult ki. A nemesítések ügyében készített kancelláriai előterjesztések, jóllehet kifejezetten hivatkoznak az említett törvényre, esetenként 2—3 vagy csupán 2 tanácsos ajánlását hangoztatják, mint teljesített követelményt. (Pl.: «ad mentem positivarum legum, notanter vero Tit. 3. Partis 1. op. Decr. Trip. necnon Art. 30. anni 1630 aliarumque passim regni constitutionum nobilitarem prerogativam Regia Maiestas fidelibus suis benemeritis ad recommendationem tamen duorum vel trium consiliariorum suorum Hungaricorum clementissime conferre solet... Orsz. Ltár., Orig. Ref. 1713. No 3.).

⁴⁰ Ezt tartalmazta a *manumissionalis levél*. Formulája a részletekben különböző: 1714... «örökös jobbágyomat örökösön és megmásulhatatlanul minden maradvánnyal együtt, fiaival tudniillik és leányival s mindenemű unokaival felszabadítván, *manumilláltam*»... «mindkét ágon levő maradvánnyal együtt azonnal és teljeséggel örökös jobbágyságtul és iránta való justul *eximáltassék, immunitáltassék és libertáltassék* praesentium per vigorem» (Szelényi Andrásné Madách Anna és özv. Madách Pálné Tihanyi Erzsébet most Luka Györgyné manumissionálisa Odry Miklós terbegeczi [Hont m.] jobbágyuk számára. Orsz. Ltár. Kanc. Conc. Exp. 1716. szept. No 41. Odry Miklós 1716-ban megszerezte az armalis levelet); 1672... «örökös jobbágyokat mostan és jövőben leendő utriusque sexus maradvánnyal, successorival és posteritással in perpetuum et inrevocabiliter jobbágyságok alól *felszabadítottuk és exemptussá tettük*»... (Török-magyar-kori Tört. Emlékek. I. oszt. I. k. 406. l.) — 1698... «mindennemű jurisdictionomat és földesasszonyi hatalmamát kivéven in perpetuum felszabadítottam... armalist avagy nemeslevelet elő Felségheztül magok személyekre s maradvánnyokra úgy az alábbírt helységekre is regius consensust szerezhessenek»... Orsz. Ltár. Fényképgyűjt. A D9., Rimaszombati Múz., Vegyések, Jobbágyszab. XXI.).

szerint megfelelő anyagi ellenszolgáltatás ellenében történt.⁴¹

A jobbágy manumissiójával nem volt egyértelmű a jobbágyteleknek a jobbágy részére való *inscriptio*ja vagy *exemptio*ja, de sokszor összefüggött s időbelileg is egybeesett vele.⁴² Inscriptio vagy exemptio azonban a kifejezett manumissio, így a nemeslevél szerzésre való bocsátástól külön is gyakran fordult elő. Az inscriptio általában a jobbágy személyének, az exemptio a jobbágy telkének szólt, bár ilyen tiszta fogalmi elkülönítés az egyes esetekben sokszor nem jelentkezik: előfordult, hogy magát a telket is «eximálták», sőt «manumittálták». Az inscriptio mégis elsősorban személyi jellegű volt: a földesúr ezáltal a telket magának a jobbágnak, aki rajta ült, inscribálta meghatározott összegben. Ez az inscriptio azonban nem léphetett a jobbágy és a birtokos kapcsolatán kívül — nem volt önkényesen továbbadható — s csak azt jelentette, hogy a jobbágy az inscribált összegnek a földesúr részéről részére leendő megfizetéséig a telket szabadon jobbágyszolgálatok nélkül használhatta. A földesúr sokszor személyes szolgálatokat kívánt az inscriptio által jutalmazni, máskor pedig a jobbágnak a földesúrtól kölcsön vagy más címen járó követelését biztosította általa. Az inscribált összeg visszafizetésével természetesen a szolgálatok régi viszonya állt helyre földesúr és jobbágy között. Az exemptio pedig azt jelentette, hogy a birtokos a telket szintén személyes vagy anyagi szolgáltatásért a jobbágy fi- vagy mindkét ági maradéka részére eximálta a jobbágyterhek alól, megszabadította azoktól. Ha az exemptus jobbágycsalád kihalt, a telek kötetlenül állt ismét a földesúr rendelkezésére.⁴³ Az inscriptio vagy exemptio által kivételes helyzetbe emeltek közül utóbb sokan szereztek nemességet akkor is, ha az

⁴¹ Az előbb említett esetben Odry Miklóssal 540 forintban «alkudtak meg» földesurai. Ebben az összegben azonban benne foglaltatott Odry jobbágytelkének az értéke is. A telek ugyanis szintén «manumittáltatott», de nemesi birtok vele nem lett, sőt, a földesurak kikötötték, hogy ha Odry — akár megneemesítése után is — maradék nélkül halna meg, «az egész ingó és ingatlan jószág» rájuk száll. Sokszor szolgálatok jutalma fejében adta a földesúr a jobbágnak a manumissiót.

⁴² A 40. jegyzetben említett három esetben a manumissióhoz a jobbágy által addig birtokolt telek, illetőleg ház is megszabadítottatott a jobbágyság terhétől.

⁴³ A különböző levéltárakban, főleg az uradalmi

inscriptio vagy exemptio maga még nem bocsátotta a jobbágyot nemeslevél szerzésére.

A gyakorlati következményeire nézve általában közös hatású inscriptio és exemptio nagy száma arra mutat, hogy a jobbágy, ha anyagilag erős volt, könnyen megtalálta az utat urához és ura jóindulatán keresztül társadalmi emelkedéséhez. Így, ha urának megfelelő ellenértéket kínált, megnevesítésének is biztosíthatta feltételeit. Erre mutat az a körülmény is, hogy a birtokos olykor nemcsak a manumissiót és a jobbágytelek exemptióját nyújtotta jobbágyának, hanem vállalkozott arra is, hogy jobbágyának *maga eszközl*i ki az óhajtott királyi privilégiumot, a nemeslevelet. Gróf Homonnay Drugeth György özvegye, Esterházy Mária grófnő például 1677. május 14-én Kovács alias Fedor és Ivan nagybereznai jobbágyaitól felvett 200 forintot s ennek fejében telküket szabaddá tette, egyben vállalta azt a kötelezettséget, hogy részükre a királytól armális levelet szerez; ha ezt nem tudná elérni — kötelezte magát a grófné — az összeget visszafizeti, ha pedig az összeget nem fizetné vissza, akkor nevezett jobbágyságai és utódai a telken örök szabadságban laknak exemptusaiként. A grófné ugyan ezen a napon Volcha Mihály perecsényi krajnikától és ennek Hric és Vaszil nevű öccseitől hasonló kötelezettséggel vett fel 400 forintot.⁴⁴ Keglevich Miklós pedig Beretvás István nevű kőrösi jobbágyától 1667. február 9-én kétszáz tallér ellenében vállalt hasonló kötelezettséget s a jobbágy három hónap múlva meg is kapta a nemeslevelet. Keglevich más esetekben jobbágyaitól 450, 400 és ismét 400 tallért vett fel manumissiókért s egyben nemeslevelek hozatásáért.⁴⁵ Viszont különböző földesúri ellentmondások arról tanúskodnak, hogy a jobbágyoknak olykor a törvényes biztosítékok rendszerének kiépítése után is sikerült a földesúr beleegyezése nélkül nemeslevélhez jutniok. Nádasdy grófné például 1634-ben Abauj megye közgyűlésén ellentmondott egy jobbágya nemeslevelének, míg az «kedvét nem keresi».⁴⁶

és családi iratok között, nagyszámban lehet jobbágynak szóló inscriptiókat és exemptiókat találni, arról tanuszkodva, hogy a jobbágyságban az ilyen kivételes helyzetbe emelkedettek rétege nem volt jelentéktelen.

⁴⁴ Orsz. Ltár, NRA 883—34, 884—17.

⁴⁵ Komáromy András i. m. 7. l.

⁴⁶ Abauj m. ltára, Közgy. jkv. 1634. f. 88. (Dr. Czobor Alfréd úr szíves közlése.)

Így hullámszott a jobbágynemesítés a jogi biztosítékok korlátai között és korlátain keresztül s az a körülmény, hogy a jogi normák megváltoztatására többé nem volt szükség, nemcsak abban leli magyarázatát, hogy a kiegyenlítődés megfelelt a királyi és a rendi jogoknak, hanem abban is, hogy a jobbágynemesítés kérdése utóbb, a XVIII—XIX. században nagy mértékben elvesztette gyakorlati jelentőségét. Megváltozott a *társadalom alkata*, új társadalmi elemek bontakoztak ki és jutottak szerephez. A jobbágyság és a nemesesség között a XVIII. században egyre hatalmasabb rétegekben helyezkedett el a felduzzadó állami és katonai hivatalnokság, a kapitalista gazdasági rend vagyoni osztálya és a rohamosan hódító szabad szellemi pályák művelőinek tömege. A nemeslevelek megszerzői ekkor már elsősorban közülük kerültek ki. Az 1791. év elején például városi szenátor, kamarai pénztáros, ügyvéd, orvos, bányabíró, a kamarai adminisztráció ülnöke, kancelláriai fogalmazó, katonai gabonaraktár prefektusa, csapattisztek, uradalmi prefektus, ispán, adószedő, polgármester, adóbiztos, erdőkezelő stb. szerepel a megnevesítettek között. S csak itt-ott akadni egy-egy foglalkozással nemjelölt új nemesre, akiben parasztot, szolgáló jobbágyot lehet sejtetni.⁴⁷ Ezekben a társadalmi rétegekben az ország közjogi és éppen a XVIII. században nagy átalakuláson áteső népi viszonyai következtében természetesen sok volt a nem magyar származású elem: az említett 1791. évi nemeseknek háromnegyede határozottan idegen eredetre mutató nevet viselt s az arány a magyarság rovására egyre kedvezőtlenebbül tolódot el.⁴⁸ Ezzel szemben azok, akik a XVI—XVII. században jutottak nemeslevélhez, nagy részben a jobbágyállapotból emelkedtek nemességre és népi eredetükre nézve magyarok voltak. Ennek a XVI., főleg pedig a nagy jobbágynemesítő XVII. századból eredő magyar nemességnak döntő része volt abban a nemesi középosztályban, amely a XVIII. és XIX. században a nagy számban gyarapodó nem magyar származású nemesség mellett, mint a magyarságnak kiválasztódott magasabb rétege, a magyarságot kifejezte, a magyar politikai gondolatot hordozta s a magyarság vonásait megörököltette.

SZABÓ ISTVÁN.

⁴⁷ Áldásy—Czobor i. m. VI. k. 169. s köv. II.

⁴⁸ V. ö. Gerő József: A királyi könyvek (Budapest, 1940).

A KANIZSAIAK A XV. SZÁZADBAN.

Első közlemény.

Pór Antal Az Osl-nemzetség története a XIII. és XIV. században című, a Turulban közzétett dolgozatában a nemzetség Tamás-ágából származó Kanizsaiak leszármazásának ismertetése kapcsán¹ a XV. sz.-hoz érven, megjegyzi, hogy miután kifogyott az Anjou-korból, mely tanulmányainak talaját képezte, ezentúl csak azoknak a leszármazási adatoknak az összeállítására szorítkozik, amelyek tanulmányai közben kezügyébe estek. Sajnos azonban, az illusztris szerző a rendelkezésére álló adatokat önálló levéltári kutatások hiányában nem tudta megfelelően felhasználni és a családtagoknak egyes, a XV. században élt tagjait nem volt képes az általa egybeállított leszármazási táblázatba beilleszteni, sőt — miként azt Keresztes Kálmán kimutatta² — az általa egybeállított leszármazási táblázat több helyen téves. Ezeket a hiányokat van hivatva pótolni ez a cikk, mely a család XV—XVI. századbeli leszármazási adatait ismerteti. És bár ez sem teljes, mégis egy lépéssel előbbre viszi a nemzetség e kimagasló ágának történetét.

Az Osl-nemzetség eredetét illetőleg Pór Antal és Nagy Géza között a Turul hasábjain élénk vita folyt.³ Karácsonyi János, aki a nemzetséget a Sopron vármegyében fekvő Osl helység után ugyancsak Osl-nak nevezi, azt Sopron vármegye fősgyökeres nemzetségének tartja.⁴ A rendelkezésre álló okleveles adatok szerint valószínűbb, hogy a nemzetség eredeti neve Osth volt. Feltevésemet támogatja a vassvári káptalan 1358. május 5-én kelt kiadványa, mely szerint az *Osth* nemzetségből származó Csornai Imre fia Lőrinc fiait,

Jánost és Benedeket a Rába mentén fekvő Ikrény birtokába beiktatta;⁵ úgyszintén a csornai konvent által 1456. április 24-én kiállított oklevél, amelyben Ost fia Ferenc⁶ testvéreivel és unokatesvéreivel együtt Kanizsai Imrét, Miklóst és Lászlót tiltja csornai birtokuk elidegenítésétől, mert mindegyikük az *Osth* bán nemzetségéből származik s magszakadás esetén egyik a másik után fog örökösdni.⁷ Ettől az Asszonyfalvai Ostfia Ferenctől származik az Ostffy-család, mely a nemzetség ősi nevét a maga eredeti tisztaságában a mai napig megőrizte.

A Kanizsai-, vagy — miként az oklevelekben a XV. század utolsó évtizedeitől kezdve olvasható — Kanisay-család megalapítója Csornai Imre fia Lőrinc, aki már mint Zala vármegye főispánja 1321-ben Kanizsa várát kapta adományba I. Károly királytól a hozzátartozó uradalommal együtt.⁸ 1321—1323-ban Zala, 1324-ben Varasd vármegye főispánja. Bazarába (Bazarád) Mihály által vezetett oláhok ellen egy hegy-szorosban vívott küzdelemben esett el 1330. nov. 9—12. között.⁹ Lőrincnek öt fia volt: János, István, Miklós, Levkó vagy Lőrinc és Benedek. János 1330. febr. 14-én fordul elő első ízben, midőn atyja a drávántúli Raszina birtokot zálogba

⁵ Orsz. Lev. Dl. 4745. . . filii Emerici de Chorna generationis de Osth. — A Neo. Reg. Actáknak az Orsz. Lev. -ban őrzött elenchusaiban Fasc. 1017 No 17 alatt pedig a következő bejegyzés olvasható: Joannis et Benedicti filiorum Laurentii filii condam Emerici de Chorna, generationis *Osth alias Osl*.

⁶ Egregius Franciscus Ostfya dictus de Azzonfalva.

⁷ Sopron várm. tört. Oklt. II. 393.

⁸ Anjoukori okmt. I. 627—628.

⁹ Holub József: Zala megye története a középkorban. I. 456. — Orsz. Lev. Dl. 2262. — Sopron várm. I. 264.

¹ 1890. évf. 153—200.

² Adatok Kanisay Orsolya leszármazásához. Turul, 1927. évf. 17—19.

³ Turul, 1891. évf. 49. 112. 179.

⁴ Magyar Nemzetségek. II. 401.

veszi; 1337-ben királyi apród, majd udvari vitéz.¹⁰ 1346. júl. 1-én Zára ostrománál súlyosan megsebesült, de azért résztvett a második nápolyi hadjáratban.¹¹ 1365. márc. 12-től dec. 11-ig Orbász és Szána, 1366. jún. 20-án Varasd¹² és Zagória vármegye főispánja.¹³ 1370. szept. 9-én már néhai. Neje Pozsegai Giléfi Miklós mester leánya volt.¹⁴ A második fiú, István 1330-ban fordul elő első ízben; 1343-ban bácsi olvasó-kanonok, 1347—1357-ig óbudai prépost,¹⁵ egyúttal I. Lajos király belső udvari káplánja. Mint diplomata nagy érdemeket szerzett a második nápolyi hadjárat előkészítésében és urát erre a hadjáratra elkísérte. I. Lajos király 1350. szept. 8-án Aversa várában állította ki az ő, valamint testvérbátyja, János részére adománylevelét.¹⁶ 1356-ban már kinevezett, 1357-től felszentelt zágrábi püspök. 1362. május és 1366. június 20-ika között Szlavónia helytartója.¹⁷ Egy 1365. október 27-én kelt oklevélből kivehetőleg Körös vármegye főispáni teendőit is ellátta.¹⁸ 1369—70-ben a király őt és nevezett testvérét bízta meg Sopron és Vas megyék védelmével. 1374-ben a király követe Valois Lajos francia királyhoz. Visszatérése után, 1375-ben a Zágrábban dühöngött ragály áldozata lett.¹⁹ XI. Gergely pápa már 1376. február 15-én értesíti utódának, Demeter erdélyi püspöknek Zágrábba történt áthelyezéséről a pécsi és a veszprémi püspököket.²⁰

A másik két testvér: Miklós és Lőrinc, akit becézgetve Levkónak is hívtak, csak birtokügyekben szerepel. Lőrincet már a fenti 1330. évi oklevél említi Leukus alakban, másik két testvérével együtt. Miklós szintén ugyanebben az évben, de néhány hónappal utóbb fordul elő a

zalavári konvent által kiadott osztálylevelében. E két testvérről utoljára 1372-ben van emlékezés.²¹ Benedek, akit mint tanult embert magisternek neveznek, s aki szintén résztvett az 1347-iki nápolyi hadjáratban, első ízben Récsé-Szent-Kereszt birtok ügyében 1337-ben kelt királyi megerősítő levélben tűnik fel János, István és Miklós nevű testvéreivel együtt; utoljára egy 1363-ban kelt oklevélben fordul elő.²² Az öt fítestvér közül csupán János leszármazói ismeretesek. Négy fia volt: Miklós, Lőrinc, János és István.

Miklóst első ízben, mégpedig atyjával, valamint Lőrinc és János nevű testvéreivel együtt 1367-bn említik.²³ Pór Antal szerint mint udvari vitéz kezdte szolgálatát.²⁴ 1385-ben Magyaróvár várnagya.²⁵ 1387-ben Vas és Sopron vármegyék, 1388-ban pedig egyúttal Zala vármegyének főispánja.²⁶ Ugyanez év június 20-án és október 4-én a tárnokmesteri méltóságot töltötte be.²⁷ 1387-ben a kapuvári uradalmat nyerte adományul, 1390-ben pedig János és István nevű testvéreivel együtt beiktatják Sárvár és Léka várak birtokába.²⁸ 1390. november 6-tól 1393. szeptember 7-ig tárnokmester, egyúttal Vas, Zala és Sopron vármegyék főispánja is.²⁹ 1393. nov. 25-től 1397. júl. 31-ig csak mint királyi tárnokmestert emlegetik.³⁰ 1398. április 14-étől október 11-ig ismét Vas, Zala és Sopron vármegyék főispánja.³¹ 1399. nov. 15-től 1400. júl. 3-ig Zala vármegye főispánja.³² 1401. febr. 17-én és 1402-ben már

¹⁰ O. L. Dl. 2612. 6034.

¹¹ Fejér: VIII. 4219. — Sopron vm. I. 212. 335. — O. L. Dl. 5226.

¹² O. L. Dl. 5619.

¹³ Turul, 1890. 190.

¹⁴ Házi Jenő: Sopron sz. kir. város tört. I. 1. 209.

¹⁵ Sopron vm. I. 483. — Kaprinay: T. in Qu. IV. 184—185. — Fejér: X. 1. 406.

¹⁶ Sopron vm. I. 489. 491.

¹⁷ Hazai Okmt. V. 165. 167. stb. — O. L. Dl. 7633.

¹⁸ Házi i. m. I. 1. 234. — Fejér: X. 3. 114—115.; X. 2. 54. — Frangepán-család oklevéltára, I. 111—115. — Zimmermann: III. 61.

¹⁹ Sopron vm. I. 516., 520. — Zimmermann: III. 133. — Fejér: X. 2. 268. — Pesty Frigyes: Oklevelek Temes vármegye és Temesvár város történetéhez, I. 261. 277.

²⁰ Sopron várm. I. 529. — Házi: I. 1. 455.

²¹ Zala várm. Tört. Oklt. II. 297—299.

¹⁰ Anjoukori okmt. II. 461. — Karácsonyi: i. m. II. 409.

¹¹ Turul, 1890. 188. — Sopron vm. I. 212—213.

¹² Orsz. Lev. Dl. 5382. 5233. — Zimmermann: Urkundenbuch. II. 254. — Fejér: IX. 3. 560.

¹³ Orsz. Lev. Dl. 5874.

¹⁴ Orsz. Lev. Dl. 4011.

¹⁵ Karácsonyi i. m. II. 409.

¹⁶ Sopron vm. I. 212—213. ... dilecti Capellani nostri specialis. ...

¹⁷ Karácsonyi i. m. II. 409. — Orsz. Lev. Dl. 5256.

¹⁸ Zichy Okmt. III. 283.

¹⁹ Turul, 1890. 189.

²⁰ Theiner: Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram Illustrantia. II. 159.

csak mint volt tárnokmestert említik.³³ Mikor az ország főurai Zsigmond királyt 1401. április 28-én fogságra vetették, Kanizsai Miklós is azok közé tartozott, akik a kibékülést egyengették és tárgyalásokba bocsátkoztak Zsigmond szabadon bocsátása érdekében. Zsigmond miután kiszabadult, október 26-án Pápán találkozott a rendekkel, ahol esküvel fogadta, hogy fogsága okozóin nem áll bosszút. Bizalma jeléül Kanizsai Miklóst és testvérét Istvánt bízta meg, hogy a Habsburg Vilmos osztrák herceg által fenyegetett nyugati határszélét megvédelmezzék.³⁴ 1403-ban ő is Nápolyi László pártjához csatlakozott. Bár a király által hirdetett közkegyelem megmentette pártútásának következményeitől, a közéletben többé nem vett részt. 1405. február 16-án már néhai.³⁵ Ő alapította az örményesi pálosrendi monostort. Nejének, Katalinnak elhalálozásakor fogadalmat tett, hogy többé nem nősül. 1392-ben mégis arra kérte a pápát, hogy fogadalma alól mentse fel. A pápai felmentést meg is kapta, de hogy másodszor is megnősült volna, erre nincsenek adataim.

Lőrinc, a második fiú, első ízben az 1376-ben kelt tiltakozó levélben fordul elő. 1376. május 28-án még életben van, de a zalavári konvent ugyanebben az évben augusztus 8-án kelt kiadványában neve testvérei között már nem fordul elő.³⁶ A közéletben nem szerepelt. — Jánost, aki egyházi pályára lépett, s akit először szintén 1367-ben említene, ³⁷ 1369 végén már a zágrábi káptalan tagja. ³⁸ 1376. május 28-tól egri, 1377. december 21-től esztergomi prépost, 1384. aug. 27-től egri püspök, 1387. aug. 3-ika után főkancellár, majd esztergomi érsek. IX. Bonifác pápa kinevezte a római szentszék született követének, majd Magyarország primásának. ³⁹ 1392. nov. 19-én Esztergom vármegye örökös főispánjának címezik. ⁴⁰ 1414-ben egyúttal a római szent birodalom

kancellárja.⁴¹ Egész életében a haza, a király és a kereszténység szolgálatában állott. Miklós bátyjával együtt résztvett 1396-ban a nikápolyi hadjáratban, 1401-ben és 1402-ben azoknak a főuraknak élére állott, akik Zsigmond király önkényes rendelkezései ellen tiltakoztak. Mialatt a király az 1414—18. években külföldön tartózkodott, őt bízta meg Magyarország, Dalmácia és Horvátország kormányzásával.⁴² Még élete alkonyán is különös figyelemmel kísérte a török hadak mozdulatait. 1418. márc. 6-én még értesíti Zsigmond királyt Lazarevics István rác despotától kapott hírekről, de ugyanez év május 20-án már elhunyt.⁴³

A testvérek között a legfiatalabb, István 1369-ben tűnik fel először.⁴⁴ Mikor a délvidéki lázadók 1386. július közepén Gara vára közelében megtámadták az özvegy királynét és Mária királynőt, ő is hőiesen védelmére kelt úrnőinek.⁴⁵ A lázadók őt is elfogták s egy évig raboskodott. Kiszabadulása után visszatért a királyi udvarba, ahol még 1390. aug. 24-én is szolgálatott teljesített.⁴⁶ Mint udvari vitézt, Zsigmond király a székelyek ispánjává nevezte ki, de hogy mikor foglalta el ezt a fontos állást, nem sikerült megállapítani.⁴⁷ Az előttem ismert oklevelek csak 1392. márc. 10-ikétől kezdve emlegetik mint székely ispánt.⁴⁸ Ekkor már nős volt. Menyeczőjét 1392. febr. elején (8-ika táján) tartotta Kismartonban, amelyen Zsigmond király is megjelent.⁴⁹ Ezután közel négy évtizeden át magas méltóságot töltött be. 1395. márc. 11-ig volt székely ispán.⁵⁰ Mikor Zsigmond 1394 vége felé

³³ Fejér: X. 5. 634. — Hóman: II. kiadás. II. 668.

³⁴ O. L. Dl. 10, 241. — Fejér: X. 5. 631.

³⁵ Magyarország és Szerbia közti összeköttetések Oklt. 64.

³⁶ O. L. Dl. 5767.

³⁷ Pór Antal: Turul, 1890. 190.

³⁸ Sopron várm. I. 498. — O. L. Dl. 7633.

³⁹ Azt az oklevéltöröredéket, amelyet a Székely Oklevéltár szerkesztője Zsigmond király 1401. február 17-én kelt adományleveléből vett át és Thuróczi krónikája nyomán 1390. évszámmal tett közzé (I. 82.), arra nézve, hogy Kanizsai István 1390-ben, vagy azelőtt székely ispán volt, nem lehet bizonyítékkul elfogadni.

⁴⁰ Fejér: X. 2. 54—56.

⁴¹ Sopron várm. I. 504. — Fejér: X. 2. 44. — Turul, 1890. 194.

⁴² Zimmermann: III. 120. 142. — Székely Oklt., I. 90.

³³ Sopron vm. I. 541—553. 555—556.

³⁴ Szilágyi Sándor: A Magyar Nemzet Története, III. 451. — Hóman Bálint: Magyar Történet, I. kiadás. III. 213.

³⁵ Fejér: X. 4. 448.

³⁶ Sopron várm. I. 418. — O. L. Dl. 6374.

³⁷ O. L. Dl. 5619.

³⁸ O. L. Dl. 5766—5770.

³⁹ E kettős méltóságában 1394-ben szerepel első ízben. Fejér: X. 2. 200.

⁴⁰ Frangepán-család Oklt. I. 111—115.

Moldva és Oláhország ellen fordult, hogy Mircse oláh és István moldvai vajdákat hódolatra és a magyar király hűbéruraságának elismerésére kényszerítse, Kanizsai Istvánt küldte a moldvai vajda ellen, aki a szorosokat eltorlaszolta és megszállotta; a székek dandárával utat tört Zsigmondnak, aki 1395 elején a vajda székhelyéig, Szucsaváig nyomult, ezt elfoglalta, mire István vajda is meghódolt. A király Kanizsai Istvánt a hadjárat alatt tanúsított hősiességéért 1395. febr. 18-ika előtt főajtónállómesterré nevezte ki, 1395-ben pedig az utódok nélkül elhunyt Orbánhidai Varjú János birtokait adományozta neki.⁵¹ 1395. április 26-tól kezdve ismét a királyi udvarban találjuk, ahol előbb mint királyi főajtónálló, majd mint udvarmester teljesít szolgálatot. Dabisa István boszniai király halála után, még ebben az évben szept. 29-én a király Somogy vármegye főispánjává nevezi ki.⁵² A következő év első felében azonban már ismét a királyi udvarban van, ahol 1396. jún. 10-én ismét a főajtónállói, 1398. október 11-én a főudvarmesteri méltóságot tölti be.⁵³ Ezután csak Zsigmond király 1401. febr. 17-én kelt oklevelében említik mint királyi főajtónállót.⁵⁴ Mikor az ország főurai Zsigmond királyt fogságra vetették, ő is eltávozott a királyi udvarból, de míg testvérének, Miklósnak a király sohasem tudott megbocsátani, sőt Jánostól, Magyarország primásától is egyidőre elidegenedett, Istvánt visszafogadta kegyeibe. 1402. febr. 15-től kezdve már csak mint volt főajtónállóról emlékeznek meg róla. 1413. dec. 20-án Sopron vármegye főispánja,⁵⁵ és 1418-ban⁵⁶, 1419-ben és 1420 körül is az; ámbár egy 1420. ápr. 24-én kelt oklevélben nem mint főispán, hanem, valószínűleg tévedésből, mint volt tárnokmester szerepel.⁵⁷

Ha nem is állott ekkor már Sopron vármegye élén, Zsigmond kegyét megőrizte. Erre mutat a király 1422. május 22-én Sopron városához intézett rendelete, amelyben felhívja a polgárokat, hogy a Kanizsai István volt főajtónálló mester által a királynak ajándékozott nagymartoni és keresztúri borokat szállítsák Tatára.⁵⁸ 1426-ban másodszor vette át Sopron vármegye kormányzását. 1427. aug. 29-én is még e vármegye főispánjaként emlegetik.⁵⁹ Mikor Zsigmond király 1429. ápr. 4-én fiát, Lászlót, Sopron vármegye főispánját és a vármegye tisztviselőit utasítja, hogy Miháldi Benedeket minden támadás ellen védelmezzék meg, Kanizsai Istvánt ekkor már néhai-nak mondja.⁶⁰ A következő évben pedig, mikor Dorog várát, valamint Dorog, Kőpordány és Horpács birtokokat atyja érdemeiért Kanizsai Lászlónak és unokaöccsének, Imrének adja, az erről szóló oklevélben elismerő szavakkal méltatja Kanizsai István hű szolgálatait.⁶¹ Özvegye, Orsolya 1431. nov. 30-án még életben volt.⁶²

A négy testvér közül Miklós tárnokmester és István királyi főajtónálló leszármazói terjesztették tovább a családot, mely ekként a XV. század elején két ágra szakadt.

1. *Miklós tárnokmester ága.* Miklós tárnokmesternek két fia volt: János és István. A két testvér első ízben Zsigmond király 1406. febr. 14-én kelt oklevelében szerepel, amellyel részükre Kapuvár, Borostyánkő, Léka várakat és Csepreg mezővárost adományozta.⁶³ Majd ismét 1406. febr. 24-én, midőn a király Row (Sopron vm.) várának adományozása tárgyában 1390-ben kiadott oklevelét a testvérek, valamint két nagybátyjuk: János érsek és István volt főajtónálló kérésére átírja és megerősíti.⁶⁴

János a vasvári káptalan előtt ez év június 24-én nagybátyjával Istvánnal együtt Harkai Péterrel és ennek fiaival kölcsönös örökbefogadási szerződést köt;⁶⁵ aug. 31-én pedig ugyanők Újkér nevű birtokukat Peczőli Zarka Miklósnak

⁵¹ Zimmermann: III. 120. — Fejér: X. 2. 273. — Sopron várm. I. 544. — Rónai Horváth Jenő: Magyar Hadi Krónika, I. 221. — Hóman: II. kiadás. II. 341.

⁵² Fejér: X. 2. 268., 276.

⁵³ Pesty Figyes: Oklevelek Temes vármegye és Temesvár város történetéhez. I. 260. 277. — Teleki: A Hunyadiak kora, X. 465. — Sopron várm. I. 531. — Házi Jenő: I. 1. 255.

⁵⁴ Sopron vm. I. 541—553.

⁵⁵ Sopron várm. I. 555—556., 562., 575., 576., 586., 633., 647. — Házi Jenő: I. 2. 76.

⁵⁶ Thallóczy—Barabás: A Blagay-család Okt. 273. — O. L. Dl. 10.800.

⁵⁷ Sopron várm. II. 45. — Házi: I. 2. 159. — Sopron várm. II. 55. — Házi: I. 2. 181.

⁵⁸ Házi: I. 2. 220.

⁵⁹ Sopron vm. II. 103—105. — Házi: I. 2. 324. — Sopron várm. II. 111—112.

⁶⁰ Sopron várm. II. 124.

⁶¹ Sopron várm. II. 147.

⁶² Házi: I. 3. 35.

⁶³ Sopron várm. I. 553.

⁶⁴ U. o. I. 496.

⁶⁵ U. o. I. 575.

elzalogosítják.⁶⁶ 1410-ben a már korábban elhunyt Miklós nevezett két fiát, valamint János érseket és testvérét, Istvánt bevezetik a magtalanul elhalt Platthy Lénárt birtokaiba.⁶⁷ 1411. nov. 13-án, amikor a borsmonostori apát a Kanizsai-család tagjai ellen eljár Kéthely és több más birtokának elfoglalása miatt, István még ott szerepel a többi családtagok sorában, de midőn a család összes férfi tagjai Wochi Istvánt és Jánost 1412. jan. 27-én a vasvári káptalan előtt tiltják Zemőnye nevű birtok eladásától, Miklós tárnokmester fiai közül egyedül János fordul elő közöttük.⁶⁸ István tehát 1411. nov. 13. és 1412. jan. 27. között meghalt. Az ő leánya lehetett az a Kanizsai Anna, aki Lossonczi Alberthez ment nőül s akinek fia László 1498-ban és ennek fia Zsigmond 1520-ban pert folytat a Kanizsai-család ellen Kanizsa, Sárvár, Borostyánkő, Kapuvár, Szarvkő, Léka várak, Csepreg mezőváros, valamint tartozékaik után őt megillető anyai, illetőleg nagyanyai örökrészt.⁶⁹ Az idősebb testvér, János ezután is inkább csak birtokügyekben szerepel.⁷⁰ 1415-ben nagybátyjával, István volt kir. főajtónállómesterrel együtt Oka, másként Csaka nevű helységben birtokrészeket és egy malmot vett Siebenhitter Ulrikától és rokonaitól,⁷¹ s ugyanebben az évben a vasvári káptalan beiktatja előbb Majád vagy Margaréta, majd Oka birtokába.⁷² Ugyancsak ez évben nagybátyját, János esztergomi érseket elkísérte a konstanzi zsinatra, ahol hosszabb ideig tartózkodott.⁷³ Aligha volt itthon akkor is, amikor a kapornaki konvent a Kanizsai-család tagjai ellen megtartott vizsgálatról szóló jelentése kapcsán őt is megemlíti.⁷⁴ Mint tanult ember⁷⁵ valószínűleg felhasználta az alkalmat, hogy külföldön tanulmányutat tegyen. Csak 1420. okt. 28-tól kezdve találjuk ismét a többi

családtagok társaságában.⁷⁶ 1421-ben nagybátyjával, Istvánnal három csallóközi birtokot és Höfleint kapta adományul.⁷⁷ 1424-ben pedig a király megerősítette az Ozorai Pipo (Scolari Fülöp) Temes vármegye főispánjával kötött birtokcseréjüket, melynek értelmében Simontornya váráért a Kanizsaiak Sárvár birtokába jutottak.⁷⁸ Nagybátyja Kanizsai István után ő lett Sopron vármegye főispánja. 1428 júl. 26-án ebben a minőségben szerepel s ekkor Imre nevű fiát⁷⁹ is említik; de egyben ez az utolsó — előttem ismert — adat róla. Mikor Zsigmond király egyfelől Sopron város, másfelől Kanizsai István fia László és János fia Imre között folyó határpernek 1429. okt. 21-én kelt ítéletével végett vetett, már nem volt életben.⁸⁰ Özvegye, Anasztázia szintén részt vesz annál a birtokcserénél, melynek értelmében 1431-ben Laki Kaczor Miklós fiai: János, András és Dávid gencsi birtokukat (Vas vm.) a Kanizsai családnak adják ezek Lak nevű birtokáért. Másodszor is férjhez ment. 1432-ben már Thamásy János fia Henrik felesége.⁸¹

Kanizsai Jánosnak egy fia volt: Imre, aki a zalavári konventnek 1428 júl. 26-án kelt kiadványában fordul elő először. 1429. okt. 20-án Sopron vármegyének Zsigmond király jelenlétében megtartott közgyűlésén Kanizsai László az ő nevében is tiltakozott Garai Miklós ellen, aki Szergény (Vas vm.) és Urkony (Pomogy és Sütör vidékén) nevű birtokokba be akarta magát iktattatni.⁸² Midőn másnap Zsigmond király Sopron város és a Kanizsaiak között folyamatban volt határperben intézkedett, az erről kiállított oklevélben mint kiskorú van feltüntetve, kinek érdekeit ekkor Kaczor János képviselte.⁸³ Ettől kezdve mint Kanizsai László gyámoltja vett

⁶⁶ U. o. I. 576—577.

⁶⁷ Sopron várm. I. 633—635.

⁶⁸ U. o. I. 646—647.; II. 11.

⁶⁹ O. L. Dl. 20,745. 23,250.

⁷⁰ Sopron várm. II. 18—19.

⁷¹ U. o. II. 21—22.

⁷² U. o. II. 25. — O. L. Dl. 10,360., 10,361.

⁷³ Fejér: X. 8. 558.

⁷⁴ O. L. Dl. 10,407.

⁷⁵ A pozsonyi káptalan 1415. március 14-én kelt kiadványa őt magisternek címezi.

⁷⁶ O. L. Dl. 10,984.

⁷⁷ Sopron várm. II. 60—61.

⁷⁸ O. L. Dl. 11,575. — Sopron várm. 77—79.

⁷⁹ O. L. Dl. 12,030.

⁸⁰ Házi: I. 2. 398. — Pór Antal szerint (Turul, 1890. 196.) 1428 őszén hunyt el; de ezt az általa idézett oklevelek nem igazolják. Annyi kétségtelen, hogy 1429. április 4-én már István fia László volt Sopron vármegye főispánja.

⁸¹ O. L. Dl. 12,382., 12,437. — Thamásy János fia Henrik 1437-ben székely ispán, 1439-ben udvarmester volt. Századok, 1895. 152.

⁸² Sopron várm. II. 132.

⁸³ Házi: I. 2. 398.

részt a családi birtokügyekben. Kanizsai László főispánnak 1434. febr. 15-ike után bekövetkezett halálával a családnak egyetlen nagykorú férfi tagja sem lévén, Zsigmond 1434. aug. 26-án Regensburgból felhívta Molnári Kelemen győri püspököt, hogy abban a perben, amelyet Szovát nevű birtok miatt az időközben elhalt Kanizsai János és László ellen folytatott, ezek kiskorú fiainak adjon haladékat.⁸⁴ Kanizsai Imre birtokait kiskorúsága alatt Hidvégi Miklós és Csornai Péter kezelték.⁸⁵

Albert király halála után úgy Kanizsai László özvegye, Garai Dorottya, mint gyermekei, Miklós és László, úgyszintén Imre is Erzsébet özvegy királyné pártjához csatlakoztak. I. Ulászló király, aki időközben 1440 őszén a Dunántúl sikerrel lépett fel Erzsébet hívei ellen, Kanizsai Imrét és László fiait hűtleneknek nyilvánította.⁸⁶ A Kanizsaiaknak azonban sikerült a lovagias jellemű királyt kiengesztelni, aki 1441. június 12-én Budán kelt leiratában jóakarátulag figyelmeztette Kanizsai Imrét, hogy Asszonyfalvi Ostffy László nevének okozott károkat térítse meg.⁸⁷ A következő évben, bár csak rövid ideig, Vas vármegye főispánja volt.⁸⁸ Csakhamar súlyos megpróbáltatások jutottak osztályrészéül. Rozgonyi István fiai, felhasználva az országos zavarokat, támadólag léptek fel ellene. Rozgonyi Rajmundnak sikerült Kanizsai Imrét kézrekerítenie, s mialatt ez fogságban sínylődött, Rozgonyi János, Rajmund és Oszvöld 1443-ban előbb Kapuvárt és Sárvárt foglalták el, majd rendszeres ostrom alá vették Kanizsa várát, melyet Bakonaki Török László és Nádasdi Oszvöld várnagyok az odamenekült birtokosokkal és Benedek kanizsai plébános veszprémi kanonokkal hősileg védelmeztek. Mivel azonban nem lettek volna képesek hosszabb ideig ellenállni, a vár felügyeletét Alsólendvai Bánffy Istvánra és Pálra ruházták, beeresztvén őket a várba, hogy azt a Rozgonyiak támadásai ellen megvédjék. A várbeliek és a Bánffyak között létrejött szerződés értelmében a Bánffyak mindaddig megtarthatják a várát, míg Kanizsai Imre,

Miklós és László annak megvédésére fordított költségeiket megtérítik. A Bánffyak pedig kötelezték magukat, hogy Kanizsai Imrét a fogságból kiszabadíttják; kikötötték továbbá, hogy a Kanizsai-család egyik sarja Bánffy István leányát, Dorottyát nőül veszi.⁸⁹ A Bánffyaknak sikerült Kanizsai Imrét a fogságból kiszabadítani és Kanizsa várát felmenteni, Imre pedig kiszabadulása után nőül vette Bánffy Dorottyát. Hunyadi János kormányzóvá választása után az országos tanács erélyes sürgetésére Rozgonyi János 1446-ban visszaadta Kapuvárt és Sárvárt a Kanizsaiaknak.

Kanizsai Imrét 1446. augusztus 1-én Kanizsán találjuk ahol a vár megvédése körül felmerült költségek fedezése ügyében Kanizsai László fiaival: Miklóssal és Lászlóval egyezkedik.⁹⁰ Az ötvenes évek elején sok vizsállya volt Debrenthey Tamással, a szentmártoni apátság kormányzójával, akinek panaszára Hunyadi János kormányzó 1450. szeptemberében a csornai konventet küldte ki vizsgálatra, majd V. László király 1454-ben figyelmezteti Kanizsai Imrét és unokatestvéreit, hogy a gabona- és bortized szedése ellen ne gördítsenek akadályokat, ellenkező esetben a szentmártoni apátságnak okozott károkért szavatolni fognak.⁹¹

Hunyadi János két fiának, valamint a Hunyadi-ház híveinek elfogatása nagy izgalmat keltett országszerte. Kanizsai Imre újabb belzavaroktól tartván, várait sietve védelembe helyezte. 1457. március 16-án Sárvárrott kelt levelében arra kéri a soproni polgárokat, hogy részére egy mázsa puskaport vásároljanak.⁹² Annak hírére, hogy a királlyá kikiáltott Mátyás Prágából Budára vonul, ő is megtette az előkészületeket, hogy a király színe elé járuljon. Ezért 1458. február 17-én Sárváróról engedélyt kér a soproni polgároktól, hogy a város területén át Ausztriába 24 hordó bort szállíthasson eladás céljából, minthogy a király elé akar járulni és az utazás költségeinek fedezésére pénzre van szüksége.⁹³ Mátyás király azon-

⁸⁴ Sopron várm. II. 212.

⁸⁵ Sopron várm. II. 225.

⁸⁶ Zala várm. tört. Oklt. III. 504.

⁸⁷ Hazai Okmt. II. 291.

⁸⁸ Iványi Béla: A Széki gróf Teleki-család gyömrői levéltára, 127. l.

⁸⁹ Zala várm. tört. Oklt. II. 519. — Fussy Tamás: A zalavári apátság tört. 97.

⁹⁰ Zala várm. tört. Oklt. II. 530—532. — Sopron várm. tört. Oklt. II. 321.

⁹¹ Pannonhalmi Szent Benedek-rend története, III. 50—51. 516. 528.

⁹² Házi: I. 4. 171.

⁹³ U. o. 263.

ban nem őt, hanem unokatestvérét, Lászlót nevezi ki Zala és Vas vármegyék főispánjává és egyúttal főlovászmesterré is.⁹⁴ Imre Vas, Zala, Sopron és Veszprém vármegyékre kiterjedő hatáskörrel kapitány lett. Mint ilyen, 1458. november 6-án felszólította Sopron város tanácsát, hogy Sági Jakab nevű familiarisának adjanak teljes elégtételt.⁹⁵ Ezután többé nem viselt köztisztséget. Mikor az elégtételenek Garai László és Miklós vezérlete alatt szervezkedni kezdtek, hogy III. Frigyes emeljék a magyar trónra, Mátyás erről még 1459. január havának második felében értesülvén, Budára hívta az ország előkelőit, hogy megtudja, kikre számíthat és kik ellen kell megküzdenie. A február 4-én Budán megjelentek között találjuk Kanizsai Imrét is, aki résztvett a február 10-i fogadtatáson is, mikor a megjelentek megesküdték, hogy csak Mátyás királyt ismerik el királyuknak.⁹⁶

III. Frigyes császárnak és a pártütőknek az 1459. év tavaszán Mátyás ellen intézett támadásai folyamán Kanizsai Imrének sikerült Kapuvárt megtartania. Várnagya, Csornai István 1459. július 12-én és maga Kanizsai Imre is 1459. december 18-án Kapuvárott keltezi a soproni tanácshoz intézett levelét.⁹⁷ De arra vonatkozólag, hogy 1459 után résztvett volna az országos ügyekben, nem találtam adatokat. 1465. április 5-én Szil várkastélyában kelt levelében arra kéri a Sopron városi tanácsot, hogy Domonkos fia Péter bogyoszlói jobbágynak több soproni polgárral szemben fennálló követelését egyenlítsék ki. Mátyás király 1467. május 23-án Budán kelt leiratában már özvegyének, Dorottyának, valamint Kanizsai László fiainak parancsolja meg, hogy a soproni polgároktól régi kiváltságaik ellenére vámot ne mérészeljenek szedni.⁹⁸

Kanizsai Imrének egy fia volt: Miklós. Első ízben 1471. május 13-án a veszprémi káptalan előtt egyfelől Debrenthey Tamás nyitrai püspök és rokonai, másfelől a Kanizsai-család tagjai kö-

zött létrejött egyességről szóló hiteleshelyi kiadványban jön elő.⁹⁹ Ettől kezdve ő is résztvesz a közös családi birtokügyekben. 1472-ben úgy ő, mint családjának többi tagjai Tamási nevű birtokukat, Ládonyi Istvánnak, 1475-ben többek között Bodonhelyt és 1476-ban Pereszteget és más birtokukat Csupor Demeter győri püspöknek zálogosítják el.¹⁰⁰ 1475-ben a többi családtagokkal együtt ő is tiltakozik az ellen, hogy Csornai István halála esetére vejére, Poki Ferencre hagyassa birtokait.¹⁰¹ Midőn 1477-ben Kanizsai László fiai: László, János és István tiltották atyjukat attól, hogy Csornai birtokrészét Csornai Istvánnak és vejének, Turóczi Györgynek eladja, ő is csatlakozott a tiltakozókhoz.¹⁰² És 1476-ban ő is óvást emelt Guthi Ország Mihály nádor előtt, hogy Mátyás király a Szent János-lovagrend székesfehérvári konventje részére Újudvarra adománylevelet állítson ki, tekintve, hogy Újudvart még Palisznai János vránai perjel zálogosította el 1382-ben Mária királynő engedélyével 4000 aranyforintért Kanizsai János esztergomi prépostnak, valamint testvéreinek, Miklósnak és Istvánnak.¹⁰³ 1480—1490. években Zala vármegye élén állott. Főispáni működéséről azonban csupán egy 1484. szeptember 19-én kelt oklevél ismeretes.¹⁰⁴ 1486-ban a vasvári káptalan előtt tiltakozik az ellen, hogy Mátyás király Szarvkő, Dorog, Zazlop, Borostyánkő és Kismarton várakat Lánzséri Graffeneck Ulriknak adományozza. Ettől kezdve nemcsak az 1488—1489. évi hiteleshelyi kiadványokban, hanem a királynak 1488. szeptember 5-én Zala vármegyéhez intézett leiratában is magnificus-nak címezik.¹⁰⁵ Mátyás király halála után Ulászló pártjához állt. II. Ulászló király 1491. október 21-én, amikor a Somogy vármegyében fekvő Path (Pát), Varaszló, Bennek birtokokra, úgyszintén Gárdos, Egyek és Mindszent helységekben fekvő birtokrészekre, továbbá a Zala vármegyei Baczonak

⁹⁴ U. o. 277.

⁹⁵ U. o. 321.

⁹⁶ Teleki: A Hunyadiak kora Magyarországon, III. 110. 125. — Fessler: Geschichten der Ungern, V. 41. — Fraknói V.: A Magyar Nemzet Története, IV. 194.

⁹⁷ Házi: I. 4. 368. 408.

⁹⁸ U. o. I. 5. 176. 264.

⁹⁹ O. L. Dl. 17,218.

¹⁰⁰ Sopron várm. II. 479., 490—491. — Teleki: XI. 548.

¹⁰¹ Sopron várm. II. 488.

¹⁰² U. o. II. 513.

¹⁰³ O. L. Dl. 17,789.

¹⁰⁴ Veszprémi püspökség római oklt. III. 292.

¹⁰⁵ Sopron várm. II. 548—549. 551—552. — O. L. Dl. 19,476. 19,428.

és Bakonak birtokra nova donatiot ad ki számára, elismerőleg nyilatkozik hű és önzetlen szolgálatairól.¹⁰⁶ Alig két év múlva (1493. július 4-én), mikor Kanizsai László fiai: László, János és István, másfelől Miklós főispán fia György Sárvár, Léka, Kapuvár és Kanizsa várakat a király által megbízott választott bírák közbejöttével maguk között két részre felosztották, már nem volt életben. Özvegye, Katalin asszony részére az osztozkodók a Zala vármegyében fekvő Kedhida (Kehida), Ötvös és Zthergenye (Esztergenye, ma Eszteregnye) birtokok haszonélvezetét biztosították.¹⁰⁷

Miklósnak nem voltak gyermekei. Miklós tárnokmester ágának ő volt az utolsó férfisarja. Az Országos Levéltárban található egyik leszármazási tábla szerint Kanizsai Imrének egy Margit nevű leánya is volt, aki Pankyrcher Vilmoshoz ment nőül.¹⁰⁸ A Pankyrcher (Paumkircher) család a XV. században Vas megyében Szalonak várát bírta a hozzátartozó uradalommal együtt.¹⁰⁹ Eddig azonban nem találtam oly okleveleket, amelyek a leszármazási tábla adatait igazolnák.

2. *István királyi főajtónálló ága.* Kanizsai Istvánnak egy fia volt: László, aki atyjának közel négy évtizedre terjedő közpályája alatt a közéletben teljesen háttérbe szorult és inkább csak birtokügyekben vett részt. Első ízben a sárvári káptalan 1411. november 13-án kelt kiadványa említi. Eszerint a borsmonostori apát Kanizsai János esztergomi érseket, István volt királyi főajtónállót, ennek fiát Lászlót, úgyszintén néhai Miklós tárnokmester fiait, Jánost és Istvánt, tiltja Kedhel (Kéthely) és más birtokok elfoglalásától.¹¹⁰ 1412—1427. állandóan atyjával együtt szerepel az oklevelekben.¹¹¹ Atyja után 1428-ban rövid ideig nagybátyja, János lett Sopron vármegye főispánja; de már 1429. április 4-én ő viselte a főispáni méltóságot, mely a XV. században szinte örökségként szállott a Kanizsai-család tagjaira.¹¹² 1429-ben már mint a vármegye fő-

ispánja emeli a már fentebb említett óvást Sopron vármegyének Zsigmond király jelenlétében megtartott közgyűlésén Garai Miklós ellen Szerény és Urkony birtokok ügyében.¹¹³ 1430-ban Zsigmond királytól adományba kapja Dorog várát a hozzátartozó Dorog, Köpördány és Horpács birtokokkal együtt. Pál fraknoi gróf azonban a vár átadását megtagadta, sőt idegen zsoldosokat fogadott be abba.¹¹⁴

Főispánsága alatt a király gyakran vette igénybe szolgálatait. Nem szólva hivatalával összefüggő működéséről, melyről 1429. április 4-én¹¹⁵, 1430. május 8-án, július 24-én¹¹⁶ és szeptember 21-én¹¹⁷ kelt oklevelek emlékeznek meg, Zsigmond 1433-ban Sienából keltezett levelében felhívja, hogy 100 lovast állítson ki a saját költségén és küldje őket április havában Itáliába. Hangsúlyozza, hogy ennek ellenében olyan jutalmat ad, amellyel méltán meg lesz elégedve.¹¹⁸ Ha eleget tett is ura parancsának, a kilátásba helyezett jutalmat már nem élvezhette, mert mire Zsigmond 1434. év őszén visszatért külföldről, már nem volt életben. Aránylag fiatalon, alig 42 éves korában hunyt el. Midőn György esztergomi érsek mint nádori helytartó és Pálóczi Máté országbíró 1434. február 15-én hozott ítéletében kismartoni és sárvári jobbágyait felmenti a harmincad fizetése alól, még Sopron vármegye főispánja, de már ugyanez év április 26-án Asszonyfalvi Oslifia László a vármegye főispánja. Azonfelül Zsigmond királynak 1434. augusztus 26-án Molnári Kelemen győri püspökhöz intézett — fentebb idézett — felszólításában már csak halála után maradt kis-korú gyermekeiről esik szó.¹¹⁹

Korán nősült. Garai Miklós, azelőtt macsói, majd horvát-szlavon bán, 1402-től nádor és Cillei Anna leányát, Dorottyát vette el, akitől négy fia született. Három fiát: Lászlót, Jánost és Miklóst egy 1431. december 19-én kelt oklevél sorolja fel, míg negyedik fia, Lőrinc csak Zsigmond

¹⁰⁶ O. L. Dl. 19,757.

¹⁰⁷ Sopron várm. II. 567. 570.

¹⁰⁸ O. L. N. R. A. f. 585. Nr. 36.

¹⁰⁹ Csánki, II. 843.

¹¹⁰ Sopron várm. I. 646.

¹¹¹ U. o. II. 11. 15. 55. 55. 66. 77. 104. 111. — O. L. Dl. 10,407, 11,525.

¹¹² Sopron várm. II. 124.

¹¹³ U. o. II. 132.

¹¹⁴ U. o. II. 147. 155.

¹¹⁵ U. o. II. 124.

¹¹⁶ Sopron várm. II. 158. 165. — Sumeghy Dezső: Sopron vármegye levéltárának oklevélgyűjteménye, 102.

¹¹⁷ Sopron várm. II. 169.

¹¹⁸ Fejér: X. 7. 477.

¹¹⁹ Sopron várm. II. 119. 206. 210. 211.

királynak fenti, 1434. évi leiratában fordul elő.¹²⁰ Özvegye nagy tevékenységet fejtett ki a birtokügyek rendezése körül. Kanizsai László után több hatalmaskodási ügy maradt elintézetlenül. 1434-ben Zsigmond meghagyta Kanizsai László özvegyének és Kanizsai Imre jószágigazgatóinak, hogy Neuhausi Menyhért cseh báró alattvalóinak, akiket Kismartonban mindenükből kifosztottak, szolgáltatassanak elégtételt. Az özvegy a következő évben 300 forinttal kárpótolta Neuhausi Menyhért alattvalóit. A következő évben pedig Pálóczi Máté nádor Kisfaludi Antal és Miklós panaszára a csornai konvent útján a három év előtt a néhai Kanizsai László kapuvári várnagyai által elkövetett hatalmaskodások kivizsgálását rendeli el.¹²¹ Albert király trónralépése után az özvegy felhasználva a királyi udvarnál régi összeköttetéseit, sietett kiváltságait biztosítani. A király 1438. május 1-én megparancsolta a harmincadosoknak és a vámosoknak, hogy Kanizsai László özvegyének kismartoni polgárait harmincad- és vámmmentességükben ne háborgassák.¹²² Rá egy évre pedig Hédervári Lőrinc nádor hasasztó-levelet állított ki részére a Szelestei György ellen folyó perben.¹²³ Sokoldalú elfoglaltsága ellenére nem feledkezett meg a soproni polgárok érdekeiről sem. 1440. január 17-én Sárvárott kelt levelében felkéri fivérét, Garai László macsói bánt, hogy Erzsébet özvegy királynénál lépjen közbe a soproni polgárok érdekében, nehogy bajuk legyen abból, hogy Farkas László soproni harmincados familiárisait jogosan felakasztották.¹²⁴ Mikor Erzsébet özvegy királyné Sopronba jött, Dorottya asszony is bemutatta hódolatát két fiával együtt. Az özvegy királyné ekkor, 1440. december 16-án, utasította Staynar (Steiner) János hadvezérét, hogy Kanizsai Imre és László özvegyeinek birtokait ne háborgassa és őket minden támadás ellen védelmezze.¹²⁵ Tevékenységére az általam ismert utolsó oklevél 1443. február 24-én kelt. Ebben Kisfaludi Antalt 60 forint tartozásának lefizetéséről nyugtatja.¹²⁶

Négy fia közül Jánost a főttebb említett, 1431. december 19-én kelt oklevélen kívül még csak 1432-ben és utoljára 1434. január 18-án találjuk. 1434. augusztus 26. után Lőrinc neve is kimarad a közös birtokügyekben kiállított oklevelekből. Talán ő volt az a Kanizsai Lőrinc kanonok, aki a vasvári káptalannak 1434. május 19-én Zápolyai István nádorhoz intézett jelentésében előfordul.¹²⁷

László fiai közül Miklós és László terjesztették tovább a családot. I. Miklós 1431 és 1434 között többi testvérével együtt szerepel. 1435-ben azonban már önállóan lép fel, midőn Edvi György leányainak Barbaháza nevű pusztá-birtokába történt beiktatása alkalmával ellentmond.¹²⁸ 1436-ban ellene és a család többi tagjai ellen a Gencsinemesek birtokain elkövetett hatalmaskodások miatt vizsgálat folyik.¹²⁹ Az Albert király halálát követő belháborúk alatt félrevonult. Csak amikor Hunyadi János kormányzóvá választása után a család tagjai egybegyűltek, hogy Kanizsa várának megvédésére fordított költségek fedezése ügyében egyezkedjenek, jelent meg ő is Kanizsán. Ám a közéletben ezután sem vett részt; annál gyakrabban szerepel birtokügyekben. 1451-ben Viczai György tiltakozik ellene bizonyos vicai birtokrészek elfoglalása miatt. Ugyanebben az évben értesíti a soproni tanácsot, hogy a fertői vám, mint Kapuvár tartozéke, őt valamint testvérét, Lászlót és unokatestvérét, Imrét illeti meg. 1452. június 7-én a macskakői várnagy hatalmaskodásairól értesíti a soproni polgárokat. A következő évben pedig Csornai István nevű katonájuk meggyilkoltatása miatt követel elégtételt Sopron város tanácsától.¹³⁰ 1454-ben Récse nevű birtokát (Zala m.) elzalogosítja Chapy Andrásnak, 1456-ban pedig Kisasszondot (Somogy m.) Perneszy Pálnak. Még ebben az évben Rozgonyi Jánossal, Oszválddal és Rajmunddal egyezkedik.¹³¹ 1457. június 11-én Sárvárott kelt levelében a fogságból időközben kiszabadult László nevű testvérével együtt a Fertő tava ügyében békés

¹²⁰ Sopron várm. II. 179. 210—211. — O. L. Dl. 12,613.

¹²¹ U. o. II. 225. 227. 234.

¹²² Házi: I. 3. 161—162.

¹²³ Fejér: XI. 376.

¹²⁴ Házi: I. 3. 191.

¹²⁵ Sopron várm. II. 300.

¹²⁶ Sopron várm. II. 311.

¹²⁷ Házi: I. 6. 133.

¹²⁸ Sümeghy Dezső: Sopron várm. levélt. oklevélgyűjt. 103.

¹²⁹ O. L. Dl. 12,942.

¹³⁰ O. L. Dl. 14,469. — Házi: I. 3. 343. 364.; I. 4. 36.

¹³¹ Zala várm. tört. II. 556. — O. L. Dl. 15,061. 15,055.

egyességet ajánl fel Sopron városnak. Az év végén újból a város tanácsához fordul a fertői vám ügyében.

Amikor értesült, hogy Mátyás király diadalmenetben vonul Budára, ő is készült a király elé járulni; de aligha ment el, mert 1458. április 18-án Sárvárott kelt levelében arról értesíti a soproni tanácsot, hogy a kopházi rablások ügyében csak testvérének, Lászlónak visszaérkezése után adhat érdemleges választ.¹³² Ebben az évben, május havában még Szász Gáspár familiárisának kifosztása és özv. Ebergöczi Istvánné marháinak elhajtása ügyében is fordult Sopron város tanácsához.¹³³ A németújvári összejöveten (1459. február 17.) valószínűleg fivérének, Lászlónak befolyása következtében, ő is részt vett, és mikor Mátyás király hadait a pártütők ellen küldte, az 1459. április 7-én történt első összeütközést követő éjjel testvérével együtt ő is megszökött a pártütők táborából. A király 1459. április 24-én kelt kétrendbeli oklevelében, amint Lászlónak, neki is megbocsátott és előbb a Zala vármegyei kamara-hasznót, majd Cseri várát (Temes m.) a hozzátartozó 54 birtokkal ideiglenesen haszonélvezetül adományozta nekik.¹³⁴ Kanizsai Miklós az év nyarán nevezett testvérével együtt III. Frigyes császár segédhadait igyekezett kiszorítani Vas megyéből. Augusztus közepén felmentették a szorongatott Léka várát, Pottendorf Kristóf emberei közül 17 lovast elfogtak, majd 60 lovassal Kirchschlag ellen vonultak. Ugyanekkor Sopron városának is sok kárt okoztak.¹³⁵ Az ellenségeskedések a béketárgyalások után sem szüntek meg. 1461. február 9-én Kanizsai Miklós és László kérdést intéznek Sopron város tanácsához, miért pusztítják birtokaikat, mikor ők a békét szigorúan betartják; adják tudtul, mi a szándékuk. Ezt a levelet mindaketten mint erdélyi vajdák írták alá.¹³⁶ Midőn ugyanebben az évben Szentgyörgyvárát vagy másként Béka-

várát elzálogosítja, az erről augusztus 1-én kiállított hiteleshelyi kiadvány Sopron vármegye főispánjának címezi. A következő év augusztus 17-én pedig László testvérével együtt mint Vas, Sopron és Zala vármegyék főispánját nevezik meg.¹³⁷ Mátyás királynak Unyomi Miklós sümegi várnagy panaszára 1463. február 27-én kelt ítéletlevelében úgy Miklós, mint testvére hivatali méltóságainak megjelölése nélkül fordul elő.¹³⁸

Annak ellenére, hogy Sopron város a III. Frigyes császárral kötött béke értelmében vissza került, a város és a Kanizsai-család között az ellenségeskedések nem szüntek meg. Mátyás király 1467. május 23-án többek között Kanizsai Miklós-nak is megparancsolja, hogy a soproni polgárok kiváltságait tartsa tiszteletben.¹³⁹ Élete utolsó szakából megemlíthjük még, hogy 1468-ban testvérével, Lászlóval, valamint ennek László és János nevű fiaival együtt Pereszleg (Pereszteg, Sopron m.) és Család (Vámoscsalád, Vas m.) nevű birtokait 8000 aranyforintért Csornai Istvánnak, nejének, valamint fiának, Lászlónak,¹⁴⁰ 1469-ben pedig Bekcsehely (Becsehely), Geréce és Bánkfalva birtokokat (Zala m.) Lotombergi (Lothumberck) Swampeck Györgynek adta zálogba.¹⁴¹ Alig egy év múlva, midőn egyfelől Körtvélyesi Miklós és neje, másfelől a Kanizsai testvérek között támadt perben Kanizsai László az Ország Mihály nádor által megítélt esküt 1470. január 21-én a vasvári káptalan előtt letette, már nem volt életben.¹⁴² Első neje Veronika volt,¹⁴³ akinek 1461—1470 között bekövetkezett halála után a nálánál jóval fiatalabb Krisztinát vette nőül, aki még 1513-ban is él.¹⁴⁴ Úgy látszik, gyermekei is második házasságából származtak, mert egyetlen fia György, akit elsőízben a veszprémi káptalannak egy 1471. május 13-án kelt kiadványa említ, a többi családtagok sorában csak Mátyás király halála után szerepel a közéletben.

REISZIG ÉDE.

¹³² Házi: I. 4. 193. 242. 273.

¹³³ U. o. I. 4. 282.

¹³⁴ Zala várm. tört. II. 574. — O. L. Dl. 15.354. 15.355. 15.352.

¹³⁵ Házi: I. 4. 382.; I. 5. 23. 204.

¹³⁶ Házi: I. 5. 28—29.

¹³⁷ Zala várm. II. 577. — O. L. Dl. 15.764

¹³⁸ O. L. Dl. 15.816.

¹³⁹ Házi: I. 5. 264.

¹⁴⁰ O. L. Dl. 16.700.

¹⁴¹ O. L. Dl. 16.802.

¹⁴² O. L. Dl. 16.957.

¹⁴³ Veszprémi püspökség római oklt. III. 176.

¹⁴⁴ O. L. Dl. 22.393. 22.394.

A NAGYJESZENI JESZENSZKY-CSALÁD XIII—XVI. SZÁZADBELI LESZÁRMAZÁSA.

A Nagyjeszeni Jeszenszky-család egyike hazánk legelterjedtebb családjainak. Már úgyszólván nem is család, hanem nemzetség, mert nemcsak hogy a körülbelül négyszáz lelket számláló turóc-megyei Nagyjeszennek majdnem minden lakosa családbeli, de azonkívül alig van az országban vármegye, vagy nagyobb város, melybe onnan közülük valaki el nem származott volna.

Megyei és városi monografiáink és különféle családtörténeti kiadványok¹ ismertetik ugyan a család leszármazását, de ezeknek szerzői, néhány későbbi kiegészítéstől eltekintve, csupán Nagy Iván közismert munkájában² foglaltaknak átvételére szorítkoznak. Csakhogy Nagy Iván adatait nem eredeti kútfőkből, hanem részint XVIII. századbeli írók (Sinapius, Bél, Lehoczky) műveiből, részint családi közlésből merítette. Hogy ezek az adatok mennyire nem megbízhatók, az az alábbiakból fog kitünni.

Ugyanis szerinte a Nagyjeszeniek «első törzse Temérdek András a XII. (!) században élt és bírta a turóc-megyei Jeszen földet. Fia Mágya (ki Samuel vir nobilis-nek is neveztetik) számos érdemeiért, melyeket ő és egyik fia Mihály (comes) IV. Béla, V. István és IV. László király alatt ez utóbbi királytól 1271-ben (!) a jeszeni földre örökös adománylevelet nyert.» A továbbiakban még elmondja, hogy a család, melyet kezdetben jeszeni Mágyának neveztek, a XIV. század elején (!) felvette a Nagyjeszeni Jeszenszky nevet, továbbá, hogy Mágyának egyik fia, Mihály comes, különféle hadjáratban vett részt és a morva-

mezei csatában halálos sebet kapott, ezért és testvérei érdemeiért Kún László 1281-ben előbbi adományát megerősítette, a család pedig ezt a két oklevelet az 1391. évi oklevélvizsgálat alkalmával Bebek Imre országbíró előtt felmutatta.

Lássuk már most, mit mond mindezzel szemben Turóc megye középkori családtörténetének leghitelesebb forrása: a Turóci Registrum. Ebből megtudjuk, hogy Temérdek András, kit a Registrum Járdáni Andrásnak nevez, nem a XII., hanem a XIII. században élt és hogy nem Jeszent, de Járdánt kapta adományba, melynek birtokában őt IV. Béla király 1255-ben megerősítette.³ Ugyancsak a Registrum tanúsága szerint Jeszent Madya fiai kapták 1274-ben (nem 1271-ben); őt kell tehát a Nagyjeszeniek első ismert ősenek tekinteni.⁴ Nevét a Registrum eredeti szövegében egy javítás olvashatatlaná teszi ugyan, de IV. László és III. András királynak nem sokkal az adomány kelte után kiadott okleveléből⁵ kétségtelenül megállapítható, hogy Madya volt a neve, melyet valószínűleg Magyának, vagy Mágyának ejtettek.⁶ I. Ferdinánd király 1563. évi címerújító oklevelében⁷ Magia, hg. Esterházy Pál nádor 1700. évi adománylevelében⁸ pedig Magya alakban találkozunk vele. Rejtély marad, hogy Nagy Iván honnan vette a «Samuel vir nobilis»-t, mert annak okleveleinkben sehol

³ Horváth Sándor: A Liptói és Turóci Registrum, 68. §. Super possessione Jardan. Turul, 1915. évf. 58. l.

⁴ T. R. 3. §. Super possessione Jezen.

⁵ Mindkettőnek eredetije a Nj. Jeszenszky-családnál Nagyjeszenben. Kiadva Hazai Okmánytár VI. 321. és 398. l.

⁶ 1367: Madyalfa = magyalfa (ilex). Szamota—Zolnai: M. Oklevél-Szótár.

⁷ Hg. Esterházy Pál nádor díszes, könyvalakú átiratában Nagyjeszenben.

⁸ Eredetije ugyanott.

¹ M. Nemzetségi Zsebkönyv. Főrangú családok, I. 349. l. — Daróczy Z.: M. Nemesi Évkönyv, 1927/8. évf. 149. l. — Lendvai M.: Temes vm. nemes családjai, III. 8. l. — Orosz J.: Hevesmegye nemes családai, 130. l. — Turul, 1910. évf. 45. l., és még mások.

² Magyarország családai, V. 336. l. és Pk. 295. l.

sincs nyoma. Épp oly tévedés, hogy Madya Temérdek András fia volt, és hogy a Nagyjeszeniek, akiket addig, szerinte, Jeszeni Mágyának neveztek, a XIV. (!) század elején vették fel a Jeszenszky nevet. Ez a családnév a XV. század végén jelenik meg először.⁹

A Nagyjeszeniek 1274. évi adománylevele sem eredetiben, sem másolatban nem maradt ránk; ¹⁰ a Registrum szűkszavú feljegyzése pedig nem ad felvilágosítást az adományozás körülményeiről. Egy szóval sem említi az adományosoknak állítólag még IV. Béla király idejében szerzett érdemeit, vagy azt, hogy közülök Mihály «comes» lett volna és hogy a morvamezei ütközetben halálos sebet kapott. Mindezt csupán a közel három évszázaddal később kiállított címerújító diplomában olvashatjuk. A Registrum pusztán annyit mond, hogy Madya fiai: Mihály, Péter és István «pro eorum fidelitatis» kapták Jeszent, melyet aztán egy évszázad múlva Nagyjeszennek neveztek el,¹¹ sőt okleveleinkben még Jeszenfalwa,¹² Ujjessen¹³ és altera Gessen¹⁴ néven is előfordul. Az állítólagos 1281. évi oklevél pedig, melyet a Registrumban hiába keresünk, a valóságban aligha létezett. Mert ha lett volna a családnak ilyen, őt birtokában megerősítő oklevele, bizonyára nem mulasztotta volna el azt 1391-ben a bizottság előtt felmutatni. Igaz, hogy Kún Lászlónak már említett 1287. és III. Andrásnak 1293. évi oklevelét szintén nem találjuk a Registrumban, de mivel ezekben nem birtokadományról, hanem egyszerű határjárásról van szó, még ha azokat esetleg be is mutatták, a bizottság felsorolásukat feleslegesnek tartotta.

A Nagyjeszeniek őse, Madya, az adomány idejében, 1274-ben már aligha lehetett életben, mert különben bizonyára őt magát is az ado-

mányosok közt találnók felsorolva. Fiai saját szolgálataikért kapták a turócmezei Jeszen földjét és akkor nem lehettek többé kiskorúak. Életkorukat 25—30 évnél véve, a XIII. század közepén születhettek. Leszármazóik középkori nemzedékrendjének felderítését nagyon megnehezíti az a körülmény, hogy a család, a fentebbi két oklevelet leszámítva, nem őrzött meg más középkori oklevelet, miértis kizárólag néhány szomszéd birtokos család levéltári anyagának gyér adataira vagyunk utalva. Ezek szerint: Mihálynak fia Tamás 1347. XII. 4. királyi ember,¹⁵ ez utóbbinak fia Miklós 1360. X. 21. szintén királyi ember,¹⁶ 1374. X. 13. választott bíró.¹⁷ Neje Zaárdi Péternek Chala nevű leánya volt.¹⁸ — Péternek egyik fia, István 1357-ben szintén fogott bíró, másik fia, Michk 1360. X. 21. birtokos szomszéd.¹⁹ Ennek fia, János 1391-ben megjelenik Bebek előtt,²⁰ 1396. V. 25.²¹ és 1406. IV. 17.²² királyi ember. Jánosnak két fiát ismerjük: Bertalant († 1441. előtt) és Pétert, († 1445. előtt.). Bertalan leánya, Veronika, Detrichfalvi Jakabnak, Benedek fiának volt neje.²³ Péter, kit testi fogyatkozása miatt Sántha Péternek neveztek, Neczpáli Jánosnak Borbála leányát vette nőül;²⁴ 1382-ben királyi ember,²⁵ 1391-ben ő is megjelent az országbíró előtt.²⁶ Zsófia leánya Váraljai Györgyhöz, Jakab fiához ment feleségül.²⁷ Madya harmadik fiának, Istvánnak István nevű fia 1360-ban birtokos szomszéd.²⁸

¹⁵ I. Lajos király iktató parancsa. Orsz. Levélt. Justh.-cs. levélt.

¹⁶ Bebek István országbíró ítéletlevele u. o.

¹⁷ Turóci kv. Osztálylevél. Eredetije a Kj. Jeszenszky-család Simon-ágánál Kisjeszenben.

¹⁸ Ugyanaz. 1378., III. 22. Leánynegyed. Eredetije a gr. Révay-család kisselmeci levéltárában.

¹⁹ Bebek István országbíró idézett ítéletlevele.

²⁰ T. R. 3. §.

²¹ Turóci kv.: Neczpáli Imre beiktatása Sabokrep birtokába. — Justh-család levélt.

²² Ugyanaz jelentése u. o.

²³ Ugyanaz 1443. Neczpáli László beiktatását jelenti. U. o.

²⁴ Ugyanaz, 1378. III. 21. U. o.

²⁵ Ugyanaz. Iktatás. M. N. Múzeum torzsgyujt 1382. év.

²⁶ T. R. 3. §.

²⁷ Turóci kv. 1445. XII. 24. után. Leánynegyed. Eredetije Kj. Jeszenszky Dénesnél Nagyjeszenben.

²⁸ Bebek István idézett ítéletlevele.

⁹ Turul, 1936. évf. 80. l.

¹⁰ Valószínűleg ez is abban a tűzvészben pusztult el, mely 1437-ben Szklabinya várát elhamvasztotta, ahol, mint a turóci konventnek 1488. július 26-án Mátyás királynak tett jelentése mondja: «multe littere nobilium de Thurocz... concremate extitissent». Eredetije a Kj. Jeszenszky-család Simon-ágánál Kisjeszenben.

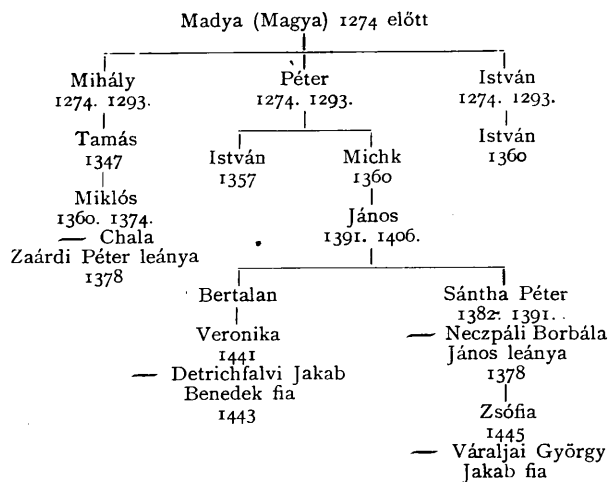
¹¹ Turul, 1936. évf., 77. l.

¹² Turóci kv. 1475. X. 7. Eredetije Kj. Jeszenszky Dénesnél Nagyjeszenben.

¹³ Jersová M.: Rod Ivánka, 78. l.

¹⁴ 1493. Révay levélt. Kisselmecen. Szklabinya, I. 11.

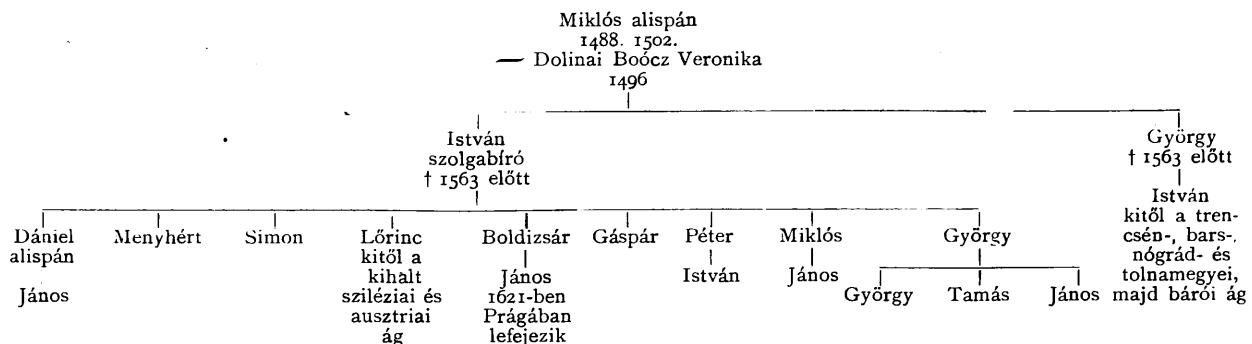
A felsorolt adatokból az alábbi nemzedékrend alakul ki, mely lényegesen eltér attól, melyet Nagy Iván közöl.

Itt aztán körülbelül egy emberöltőre megszakad a leszármazás fonala s ezt csupán a XV. század végén tudjuk újból felvenni, mert a közbe-

eső kor szórványos adatai nem illeszthetők be a családfába. Ez időben találjuk Györgyöt²⁹ és Pétert,³⁰ továbbá Miklós és László testvéreket.³¹ Mivel azonban egyiküknek sincs atyja megnevezve, sőt ők maguk is csak «de Jeszen» előnévvel vannak megjelölve, nem tudjuk, hogy a Nagyjeszeni, vagy a teljesen más eredetű Kisjeszeni családból valók-e? Kivétel egyedül Mihály «Holecz vocatus de Magna Jezen», aki 1441-ben hat jobbágy és egy kúria visszaváltása ügyében jelenik meg a turóci konvent előtt.³²

A leszármazás a XV. század végén élő Miklóstól vezethető le a család néhány ágán szakadatlan sorban napjainkig. Miklós több ízben volt Turóc megye alispánja,³³ okleveleink gyakran említik mint királyi embert,³⁴ arbitert³⁵ és birtokos szomszédot³⁶. Neje, Dolinai Boócz Veronika, György leánya, 1496. I. 11-én végrendelkezett.³⁷ Két fia, György és István 1563-ban már nem él. Gyermeküket I. Ferdinánd király címerújító oklevele névszerint felsorolja. A XVII. század végéig terjedő leszármazás ezen az ágon a következő:³⁸

Éltek-e ebben a korban Miklós alispánnak itt felsorolt ivadékaik kívül még más ágon leszármazó Nagyjeszeniek is, nem tudjuk, de nem tartjuk kizártnak, mert a család már a XVII. század fordulóján oly nagy számú volt, hogy aligha lehettek valamennyien Miklós két fiának leszármazói. Hg. Esterházy Pál nádor, amikor a

családnak új adomány címén 32 jobbágytelket adományoz az ősi Nagyjeszenben,³⁹ közülük csupán

²⁹ Királyi ember. Zsigmond király iktató parancsa. Justh-család lev., 1436. VI. 5.

³⁰ Birtokos szomszéd. Révay-levt. Kisselmec. Blatnica, I. 7.

³¹ «Germani Fratres de possessione Jessen». Turóci kv. Paraphernalia. 1475. X. 7. Eredetije Kj. Jeszenszky Dénesnél Nagyjeszenben.

³² Justh-család lev. 1441. XII. 16.

³³ Mátyás királynak a turóci konventhez intézett

parancsa 1488. VII. 24. a Kj. Jeszenszky-család Simon-ágánál Kisjeszenben. — Turóc megye alispánjának jelentése II. Ulászló királyhoz. 1500. VII. 23. Justh-család lev. — Ugyanannak jelentése Geréb Péter nádorhoz. 1502. VII. 28. U. o.

³⁴ Turóci kv. 1522. VI. I. Iktatás. Eredetije a Kj. Jeszenszky-család Paulovics-ágánál Kisjeszenben.

³⁵ Ugyanaz. 1495. IV. 30. Jelentés II. Ulászló királyhoz. Révay lev. Kisselmec. Tel. I. 1.

³⁶ Ugyanaz. 1489. VI. 28. Iktatás. A Kj. Jeszenszky-család Simon-ágánál Kisjeszenben.

³⁷ Eredetijét nem ismerjük; egy XVIII. századbeli perben hivatkoznak rá.

³⁸ 1575. I. 13. Turóc megyei jkönyvek. Sedria.

³⁹ Pozsony, 1700. XI. 22. Nagyjeszenben.

tizenhármat — Miklós leszármazóit — sorol fel névszerint, a többiekét «*reliqui praedictae familiae Jeszenszkianae homines*» gyűjtő kifejezésbe foglalja. Ez az adománylevél, mely egyúttal IV. László, III. András és I. Ferdinánd idézett okleveleit is átírja, a család érdemeit méltató, bevezető részében a mohácsi ütközetben állítólag elesett Lászlóról is megemlékezik, akit azonban Ferdinánd királynak ehhez az eseményhez oly közeleső korban kiállított, a család szolgálatait szintén felsoroló oklevele nem említi.

Az a leszármazási tábla, melyet Nagy Iván

közöl és amelyet azután mások tőle változatlanul átvettek, annak a XIX. század elején készült családfának a másolata, melyet Nagyjeszenben őriz a család.⁴⁰ Ennek hibáit Nagy Iván még azzal tetőzte, hogy az azon schol sem található Temérdek Andrást, Bél és Lehoczky teljesen téves állítása alapján, megtette a Nagyjeszeni Jeszenszky-család ősenek.

Kj. J. L.

⁴⁰ A szarvasbőrrre írt családfa alján: «*Scriptis Paulus de N. Y. 1801. 23^a Octob.*»

VEGYES.

A Garay-család.

Családtörténeti íróink megegyező állítása szerint a nemzetünk történetében oly fényes szerepet játszott Garay-család régen kihalt. A nádori ágból utolsó Jób, ki 1482-ben örökös nélkül hunyt el, s hatalmas birtokait Mátyás király Korvin Jánosnak adományozta.¹ A Bánfi-ág utolsó sarja szerintük László volt, ki 1528-ban bekövetkezett halálával nagyhírű nemzetségének fényes nevét sírba vitte s ezzel leűnt a szereplés színteréről az egykor oly hatalmas család. Kétségbenvonhatatlan nyomok ezzel szemben azt bizonyítják, hogy eme nagymúltú család mellékága tovább élt, s ha vagyoniilag erősen meggyengülve is, sőt később szegénységben, de tovább virágoztatta nemzetségét. Szirmay Antal történetíró Zemplén megyéről írt művében² már kifejezést adott ama nézetének, hogy az akkor Zemplénben élő Garayak a kihalt nádori ág mellékágazatából eredtek.³ Kutatásaim nyomán előkerült oklevelek megerősítik ezt s kétségtelenné teszik, hogy a Dorozsmanemzetségből származó Garayak mellékága még a XVIII. század második felében is életben volt.

1406-ban kelt oklevél bizonyítja, hogy a Garay-család közös eredetű a Keresztury-családdal.⁴ Bodrogkeresztur urai 1408-ban a Kereszturiak, de a Garayaknak is van ott része⁵ és — mint látni fogjuk — a Garayak később is bírnak ott. 1502-ben találkozunk Garay Jánossal és felesége Czobor

Erzsébettel, kik egyetlen fiukkal, vitézlő Garay Mátéval hét darab szőlőt vesznek meg Dombó Benedek és társaitól 7,000 tallérért, hogy hol, az oklevél nem tünteti fel.⁶ Egészen bizonyosra vehető, hogy ez az a szőlő, mely a későbbi időkben «hét szőlő» néven, mint a Garay-család ősi tokaji szőlője szerepel. Ugyanis 1571. március 13-án Garay János és nővére Anna, Ősze Demeter felesége, osztózik a tokaji Mézesmál és Hétszőlő hegyeken levő szőlő-örökségen.⁷ Említés történik két Duna melletti dominiumról is, mely török hódoltság alatt áll.⁸ Az oklevél feltűnteti azt is, hogy az osztózkodók Garay Jánosnak és Czobor Erzsébetnek Mátyás fiától való unokái. A most említett János Tokajon 1608 február 15-én végrendelkezik. Innen tudjuk, hogy hárman voltak testvérek. Keresztnevet nem említi, de Miklóst tarthatjuk Annán kívül harmadik testvérnek, ki a szomszédos Tolcsván lakott, ahol 1578-ban egy nemesi kúriára és szőlőre adományt kapott Miksa királytól,⁹ melynek zavartalan birtokában Dobó Ferenc pataki földesúr háborgatta.¹⁰ Mindenesetre tekintélyes ember volt. 1591-ben mint Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem konstantinápolyi követét említi.¹¹ A végrendelkező Jánosnak birtoka Szabolcsban Ajakon és Demeccseren feküdt, azonkívül Gáván is volt egy porciója. 1598-ban Szabolcs vármegye adórovója.¹² Felesége Szentiványi

¹ Dudás: Bács-Bodrog vm. monogr. I. 97.

² Notitia Com. Zemplén, I. 81. 175. 182.

³ Századok, 1880. évf. 827.

⁴ H. O. VII. 434. — Nagy Iván: Magyarország csal. IV. 332.

⁵ Borovszky: Zemplén vm. monogr. 26.

⁶ O. L. Dl. 21,089.

⁷ O. L. N. R. A. 1255—52.

⁸ U. o. N. R. A. proc. nr. 171.

⁹ Leleszi konv. 1578. nr. 53.

¹⁰ O. L. Exped. Com. Szepes. 1580.

¹¹ Hadtört. Közl. 1924. 35.

¹² Szabolcsi dicalisok.

Borbála, előbb Szentkirályi Benedekné.¹³ 1592-ben török fogoly.¹⁴ Jánosnak fia, Ferenc 1646-ban zempléni szolgabíró.¹⁵ Első felesége AlacsKay Klára, ki alacsikai részét 1633-ban elidegényíti.¹⁶ Tokajon nemesi kúriája volt; 1640-ben ott lakik.¹⁷ Második felesége Bogáthy Dorottya, Nagyiday Bálint özvegye. Zemplén vármegyét II. Rákóczi György Gyulafehérvárt 1649 január 10-én végbement temetésén ő képviselte.¹⁸ Garay Ferencnek a Duna mellékén is voltak birtokai. Ezt bizonyítja egy 1652-ben Tokajon kelt oklevél, mely szerint Onodi Kis Andrásné Pálffy Klárával és Pataký Andrásné Érsek Katalinnal együtt sári, peregi, manteleki és aporkai birtokát 450 talléron Ráckeve községnek elzálogosítja.¹⁹ 1661-ben végrendelkezik bodrogkeresztúri, zombori, tokaji, tolcsvai, szabolcsi és csobajai részeiről. Halála után 1662-ben tanúk valják, hogy «első felesége idejében olyan szegény ember volt, hogy annyira való értéke nem volt, hogy csak a korcsmájára is bort szerezhetett volna, hanem korcsmáját is Borbély András úr bérelte».²⁰ Gyermekei: Mária Nagymihályi Ádámné, Borbála előbb Barius Andrásné, utóbb Fáy Istvánné, Anna Dessewffy Istvánné és egyetlen fia László. A leányok Tokajon házat és szöllőt örököltek, amit Rákóczi György fejedelem 3000 tallérért szabadított fel a földesúri terhek alól.²¹ Fiára szállott a tállyai szőlő és Tokajon az alsó kapun kívül egy negyed sessio,²² azonkívül Keresztúron és Szabolcsan egy-egy kúria a hozzátartozó földekkel, végül Zomboron négy házhely.²³ Garay László a Thököli felkelés kezdetén azonnal az elégyületlenek közé állott; már 1672-ben nyomát találjuk, hogy a kamara zombori birtokrészeit felbecsülteti, a következő évben pedig tokaji nemesi házat szabad korcsmáltatási jogával együtt, tokaji és tarcali szölleket, keresztúri és szabolcsi kúriákat és földeket elkobozza.²⁴ Még 1676-ban is a felkelők között találjuk feleségével együtt, mialatt keresztúri házat felgyújtották, szabolcsi és zombori birtoka gazdátlanul parlagon hevert.²⁵ Elkobzott javait nem kapta vissza, ami kitűnik abból, hogy az 1701. évi

összeírás szerint Tokajon mindössze egy ház és egy sessio van birtokában.²⁶ Politikai pártállására tehát majdnem egész vagyonával ráfizetett. 1714-ben már nincs az élők között. Első felesége Kucz Anna,²⁷ kitől László nevű fia származott, második Patay Katalin, szintén a felkelőkhöz csatlakozott Patay Jánosnak nővére.²⁸ Ettől gyermekei: Mária Szalontai Karádyné, Kata Rimaszombathy Andrásné és Anna Törös Györgyné. Ezek 1732-ben a kamarához folyamodnak elkobzott Hétszöllő nevű tokaji szöllejük visszaadásáért. A kamara pártoló felterjesztést tesz a királyhoz, kiemelve hogy kérelmezők az egykor híres és nagyemlékezetű Garay család leszármazottai, kik szegénysorsban élnek. Kérésüket csak hosszabb idő múlva és csak részben teljesítették. Garay Lászlót ugyanis 1748-ban csakis a szabolcsi birtokrészbe és Tokajon, valamint Keresztúron egy-egy kúriába iktatják be.²⁹ A család legértékesebb vagyonrésze, a tokaji Hétszöllő nem került vissza. Ez okból Dobay Zsigmond, Törös György és Kálnássy János, mint egyúttal a többi Garay örökösnek is képviselője 1749 március 10-én 15,000 forintot ajánl fel a kamarának a nevezett szőlőért.³⁰ Azonban ez sem járt eredménnyel. A család fokról-fokra nehezebb vagyoni viszonyok közé kerülve, kénytelen volt 1774-ben tokaji és szabolcsi részeit eladni. László ekkor már nem élt; mint eladók gyermekei: János, Ferenc, Mária, Zsuzsanna és Erzsébet Márczy Györgyné szerepelnek, a vevő Törös György volt.³¹ További nyomára a családnak nem akadunk. Lehet, hogy fiágon kihalt, de az sincs kizárva, hogy teljesen elszegényedvén, a nép közé olvadt.

Ezen a mellékágazaton kívül még egy másik Garay-családi ágról is van tudomásunk, amely kedvezőbb vagyoni viszonyok között élt és jelentősebb szerepet töltött be. Ebből az ágból elsőnek Garay Farkas egri vitéz tűnik fel a XVI. század közepén. Ki volt atyja, nem tudjuk, épp úgy ismeretlen előtünk a többi Garayval való vérségi kapcsolata. 1557-ben Ruchanyth Mátyással és Simonffy Gáspárral együtt adományba kapja Várkonyi Gáspár várkonyi birtokát.³² 1570-ben megszerzi Eötvös Lőrincz egri Hosszú utcai házat 33 forintért,³³ 1572-ben Kondoros adományozását kéri a királytól.³⁴ 1597-ben

¹³ Abonyi elenchusok 1587. 206.

¹⁴ N. R. A. 1016—19.

¹⁵ Dl. 10, 234.

¹⁶ N. R. A. 1104—39.

¹⁷ O. L. Urb. et conscr. 58—2.

¹⁸ Szirmay: Notitia Com. Zemplén I. 182.

¹⁹ Gárdonyi: Péchy cs. oklt. 68.

²⁰ N. R. A. proc. nr. 171.

²¹ O. L., Urb. et Consr. 58—9.

²² U. o. 173—25.

²³ U. o. 58—5., 70—2.

²⁴ U. o. 70—2., 58—5.

²⁵ U. o. 158—33.

²⁶ U. o. 58—23.

²⁷ Leleszi konv. prot. 38. nr. 18. 1737. év.

²⁸ O. L. Urb. et Consr. 58—9.

²⁹ Leleszi konv. liber 28. f. 79.

³⁰ O. L. Lit. ad Cam. Poson. 10. Mart. 1749.

³¹ U. o. prot. 1774. nr. 33.

³² Liber Regius, 1557. p. 385.

³³ U. o.

³⁴ O. L. Szepesi kam. Ben. mand.

már nem él; özvegye Legény Erszébet pusztavarsányi birtokát Kövesdy Mihálynak elzalogosítja.³⁵ Fia Farkas, ki Bessenyei Györgyné Dengeleghy Anna megszakadásával Ztrucz Ferencsel együtt Egyházsdengelegyen adományt kap.³⁶ Első felesége Karácson Katalin, kivel Mindszent és Szuha birtokot kapta, aki ezenkívül Borsod megyében is birtokos Karácson Gergely után.³⁷ Második felesége Pongrácz Zsófia. Valószínűleg ennek révén szerez 1612-ben statutiót Ajnácskő várára,³⁸ melynek részbeni ura abban az időben Pongrácz Mátyás volt. A vár tényleges birtokába azonban nem jutott. Harmadik felesége Voxith Horváth Magdolna. Garay Farkas vagyonszerző ember. Versegly Lászlóval együtt Varsány pusztába iktatják be,³⁹ majd 1614-ben Heréd és Herencsény pusztai birtokába. Aszódzentkeresztet, a mai Aszódot, felerészben, Keresztúrt pedig egészben bírta.⁴⁰ 1618-ban Hort és Adács birtokokat nyeri adományba hetei Balassa Gergellyel együtt.⁴¹ 1642 elején halt meg. Özvegye 1642 május 19-én zálogosítja el egyházsdengeleghi részét Földváry Jánosnak és felesége Voxith Horváth Ilonának. Nővére, Zsuzsanna 1620-ban Tarcsay György felesége. Harmadik feleségétől egy leánya, Erzsébet és egy fia, Farkas származott. Utóbbi nős volt, de gyermektelen, s vele a családnak ez az ága kihalt. Erzsébet Szelényi Jánoshoz ment nőül, s így a Garay vagyon a Szelényi-család birtokába ment át.⁴² Erzsébet 1656-ban már nincs az élők között, midőn kiskorú Pál és András fiai nevében az apa, Szelényi János alispán ellentmond báró Balassa Bálint beiktatásának Mindszent és Szuha birtokába.⁴³ A most említett Pálnak Ujfalussy Annával kötött házasságából származott Lőrinc, kinek özvegye 1691-ben már mint férjezett Osztrólczy Jánosné első házasságából született kiskorú Zsuzsanna leánya nevében az ősi Garay birtokok adományozásáért folyamodott a királyhoz, még pedig eredménnyel, mert megkapta az aszódi uradalmat.⁴⁴

Amint az előbb ismertetett ágnál is említés van 1571-ben két dunamenti dominiumról, úgy egy 1664-ben tartott tanukihallgatás alkalmával is Sembery Ferenc vallja: «Azt is hallottam Szelényi úr szájából, midőn dicsekedett sokszor, ha Isten

azt adná érnünk keresztény szállaná Pestet és más helyeket, annyi, amennyi falum lévén Ráczsagon Garay asszony után, ilyen amolyan főember lehetek utánok».⁴⁵ Mindezek a családnak az ország délvidékéről való származása mellett bizonyítanak.

A Garay-család ismertetett két ága, mint látjuk, szintén azokhoz a családokhoz tartozott, amelyek a török hódítás következtében az alsó Duna mellett elterülő birtokaikat elhagyni kényszerültek és az északi felföldön bírt részeiken húzták meg magukat. Az Aszód és vidékén feküdt birtokaik azonban nem számíthatók az ősi családi javak közé, mert azokat minden valószínűség szerint házasság révén szereztek. Aszód, Dengeleg és Heréd ugyanis a XV. században a dengelegi Pólya, Bárkányi és Rédey-családokat uralja. Pólya Jakab 1444-ben pallosjogot kap itteni birtokára,⁴⁶ Dengeleghy Gáspárt pedig a XVI. század közepén iktatják ezekbe a birtokokba. Teljes bizonyossággal következtethető, hogy Garay Farkas anyai ágon a Dengeleghy-családdal rokonságban állott s e címen jutott e birtokokhoz.

Hátra van még, hogy a XVI. században élő többi Garayról szóljunk, kikről feltételezhető, hogy az ősi Garay-családhoz tartoznak. 1558-ban él Garay Jakab, kinek felesége Rédey Katalin, Rédey Péter és Mutnoky Brigitta leánya. Ő «Garai» előnévvel szerepel.⁴⁷ A Trencsén megyei Turnán 1571-ben Garay János és Miklós nemesi kúriával bírnak.⁴⁸ Utóbb, 1600-ban Garay Jakab trencsén alvárnagy özvegye, Nyáry Katalin Turna birtokot illetően ellentmond Illésházy István beiktatásának.⁴⁹ Bodrogkeresztúron már 1565-ben saját háza van Garay Lászlónak.⁵⁰ Garay Márton, aki hol «Jánosi», hol «Kárászi» előnévvel fordul elő, 1555-ben Kárászon, Berkeszen és Gyulaházán iktattatik birtokrészekbe feleségével, Zabary Juliannával együtt.⁵¹ Zabary Julianna Perényi István Katalin nevű leányának volt a leánya, akit 1526-ban iktattak be Nagykőrös negyedrésebe.⁵² Végül minden bizonyára e család tagja volt Garay Kata, a XVII. század első felében élő Köpödsi Tolvaj Ferenc kiskvárdai kapitány felesége, mert a férje részére adományozott címereslevél úgy említi őt, mint aki «ex antiquissima familia Garayana» származik.⁵³

³⁵ U. o. Proc. protonot. 13—394.

³⁶ U. o.

³⁷ U. o.

³⁸ Egri kápt. AM. jkv. 174.

³⁹ Proc. Protonot. 13—394.

⁴⁰ U. o.

⁴¹ Jászói konv. prot. 1618. Qu. 8.

⁴² N. R. A. 250—37.

⁴³ O. L. Táblai oszt. 4—2021.

⁴⁴ Turul, XLVIII. 78.

⁴⁵ N. R. A. 250—37.

⁴⁶ O. L. Proc. protonot. 13—394.

⁴⁷ U. o. prot. sedium Tavernic. 3.

⁴⁸ Nyitrai kápt. prot. 21. f. 61.

⁴⁹ N. R. A. 1706—11.

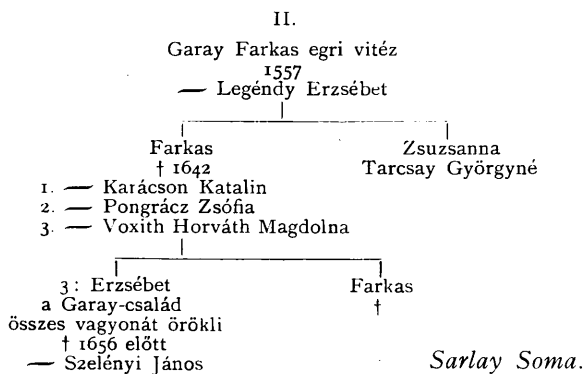
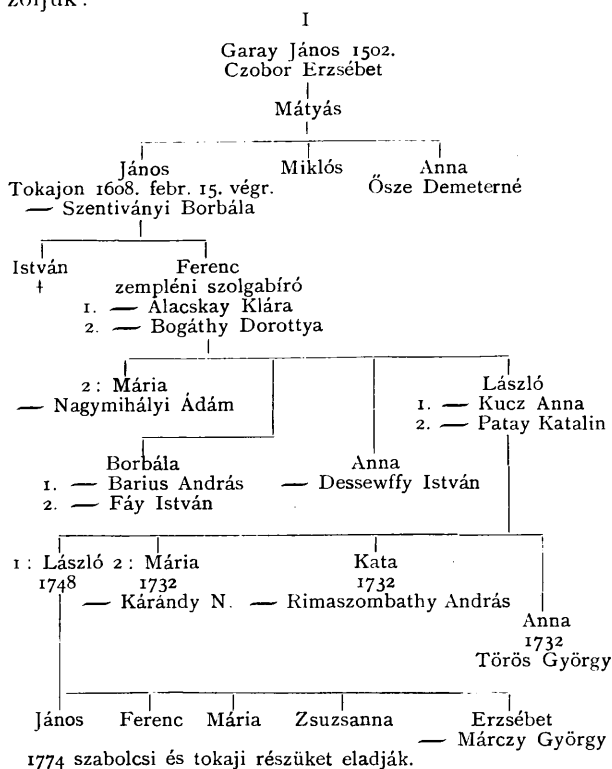
⁵⁰ U. et C. 115—74.

⁵¹ Leleszi konv. 1555. nr. 52.

⁵² Benkó J.: Nemes családok Nagykőrösön 205.

⁵³ Századok, 1880. 827.

A család két ágának nemzedékrendjét alább közöljük.

A nemességszerző Kalmárfy Ignác.

Tóth László hasonló című cikkében (Turul, 1940. évf. 88. l.) több tárgyi tévedés fordul elő, amit annál is érdekesebb kiigazítani, mert a szerző genealogiai és egyébirányú adataiból további, egyébként helyes, következtetéseket is levont. A szerző Takáts Sándornak egy tanulmányára hivatkozik¹ és ennek alapján azt állítja, hogy a Krammerlauff-Kalmárfy-család zsidó származású. Takáts Sándor a bécsi bel-

¹ Takáts Sándor: Egy budai bíróról. A bécsi magy. tört. Intézet Évkönyve, II. évf. Bpest, 1932. 259. s. köv. 11.

ügyminisztériumi levéltárban őrzött udvari rendőri hivatal (Polizeihofstelle) íratái alapján írta meg dolgozatát. Tudni kell azonban, hogy az udvari rendőri hivatal az egész monarchiában rendszeresen tartott rendőrkékek különböző helyekről beérkezett jelentéseit összegezte és ezért adatait igen szigorú kritikával kell fogadnunk; közülök hiteleseknek csak azokat tekinthetjük, amelyeket más bizonyítékok is megerősítenek. A rendőrkékek, különösen, ha rosszat jelenthettek, nem igen kutatnak a valóság után s ezért jelentéseikben hemzseg a sok valótlanosság. Takáts Sándor cikkéből mindössze az derül ki, hogy egy rendőrkec szerint Kalmárfy Ignác apját és nagyapját a budai jezsuiták térítették és keresztelték volna meg.

A rendőri jelentés adatait azonban nem nehéz ellenőrizni. Mindenekelőtt tudni kell, hogy a XVIII. század első felében ugyan nem éppen ritka, de feltűnő dolog volt, ha egy zsidó a keresztény vallásra tért. Ha Pesten, vagy Budán zsidót megkereszteltek, erről még a bécsi hírlap, a Wienerisches Diarium is beszámolt. Így az 1735—1746 közötti időből öt ilyen zsidókeresztelésről adott hírt.² Ha tehát Kalmárfy nagyapja kikeresztelkedett volna, erről az egész város tudott volna; márpedig ennek nyomát sehol sem lehet találni. A Krammerlauff-család ugyanis nevezetes szerepet játszott a budai magisztrátusban és három emberöltőn át annyi hivatalnokot adott Buda városának, hogy szereplésével talán egyetlenegy másik budai család sem tud versenyezni. A nemességszerző Kalmárfy Ignác nagyapja, Krammerlauff Ferenc (tehát az, akit állítólag a jezsuiták kereszteltek meg), amint a budai polgárkönyvből kitűnik, 1715 január 28-án lett budai polgár. Tehát ekkor már katolikusként kellett lennie, mert hiszen zsidót nem vettek föl polgárnak. És minthogy a budavári plébánia anyakönyveinek tanúsága szerint ugyanez év január 7-én kötött házasságot, akkor még gyermeke természetesen nem lehetett. Ezért nem állhat meg az az állítás, hogy a fiával együtt keresztelték meg. Foglalkozására nézve kocsmáros volt és egymásután nyerte el a városi tisztségeket: 1722-ben külső tanácsos, a következő évben az úgynevezett hatvanas bizottság tagja, majd törvényszéki esküdt, végül szószóló, ami akkoriban a város egyik legtiszteltebb megbízatása volt.³ Aligha hihetjük, hogy ezt a tisztos polgári pályát egy kikeresztel-

² Hanskarl Erzsébet: Budai, óbudai és pesti hírek a «Wienerisches Diarium» első ötven évfolyamában. Fővárosi Könyvtár Évkönyve, VIII. k. Bpest, 1938. és különnyomat, 48—9 l.

³ A Krammerlauff-család hivatalviselésére Schmall Lajos: Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez. Bpest, 1899. II. 271, 282, 285, 306, 310 l.

kedett zsidó futotta volna be ilyen rövid idő alatt. Krammerlauff Ferenc 1739-ben kelt végrendelete a székesfővárosi levéltárban található.⁴ Ebben kifejezi azt a végső óhaját, hogy a budai jezsuiták temessék el, de semmi olyanra még csak célzást sem tesz, hogy a keresztséget is a jezsuitáktól kapta volna.

Krammerlauff Ferencnek egy fogadott fián kívül még kilenc gyermeke volt. Legidősebb fia, János a kapucinus rendbe lépett, két másik fia pedig a budai magisztrátusban játszott szerepet. Krammerlauff Ferenc József 1753-ban lett polgár, hat év múlva a külső tanács tagja, újabb három év múlva tanácsnok. Ilyen minőségben egyik aláírója annak a panasznak, amit néhány budai polgár adott be Novák Péter kirurgus ellen állítólagos németgyűlölete miatt. Jóllehet a vádiratban nem kereshetjük a polgári nacionalizmus egyik korai megnyilatkozását, kétségtelen, hogy a német patrióta érzelmek áthatották az egész Krammerlauff-családot.⁵ Krammerlauff Ferenc György, a másik fiú,⁶ hatvanas, majd külső tanácsos; a harmadik fiú, Ignác 1757-ben lett budai polgár, a város életében szerepet nem játszott. Ő volt apja a nemességszerző Kalmárfy Ignácnak. Utóbbi 1782 április 29-én lépett a polgárok közé, még ugyanabban az évben törvényszéki aljegyző lett, de állásáról 1787-ben leköszönt. A következő évben már budai helyettes tanácsossá választották, 1789-ben tanácsossá, 1790-ben pedig bíróvá. 1791 március 16 óta használta a magyarosított Kalmárfy nevet. A bíróságot 1792-ben ugyan odahagyta, mert rokoni viszonyban állt a budai polgármesterrel, Laszlovszky Józseffel; 1797-ben azonban ismét bíróvá választották és ezt az állását egymásután még öt tisztújításon (1806, 1811, 1816, 1819, 1822) megtartotta és bírói székében érte utól a halál 1823-ban.⁷

Jóllehet Buda város történetében már előfordult, hogy egy polgárt több ízben is bíróvá választottak,

mégis ezt a magas méltóságot senki sem viselte oly hosszú ideig, mint Kalmárfy. Ez a tény önmagában is bizonyítja, amit egyébként több más tény is erősít, hogy Kalmárfy tiszteletben állott és becsült egyéniség volt polgártársai előtt. Ezért nem szabad megbízhatatlan rendőri jelentés alapján becsületében nem tiszta, megvesztegetett embernek beállítani. Hivatali működéséről a rendőri jelentésen kívül más egykorú iratokat is ismerünk, amelyek már más színben tüntetik fel alakját. Így pl. 1817-ben feljelentés ment az uralkodóhoz, hogy amikor Óbuda és Budafok között határrendezés folyt, Kalmárfy bíró nagy lakomát csapott, amelynek a költségét, 1000 forintot a városi házipénztárból fizetette ki. Az uralkodó Berzeviczy Pál helytartósági tanácsos útján kivizsgáltatta a panaszt és megállapítást nyert, hogy Kalmárfy mindenben a határrendezéskor szokásos formák szerint járt el és hogy a följelentés alaptalan.⁸

Habár előfordulhatott, hogy a XVIII. század második felétől kezdve félrevezető információk révén olyanok is szereztek nemességet, akik erre nem voltak méltók, Kalmárfyt az előadottak után is pusztán a megbízhatatlan rendőri jelentések alapján nem sorozhatjuk ezek közé.

Ha egyéni érdemeitől el is tekintünk (mert hiszen Tóth László feltevései nem állnak meg), a nemesi címre méltóvá tette őt a hivatala. 1750 után ugyanis az is szokásba jött, hogy a városi magisztrátusok vezető tagjai bizonyos állás és bizonyos szolgálati év után épp oly sikerrel folyamodhattak a nemesi privilégiumért, mint pl. a nemnemes kamarai hivatalnokok. Így pl. 1781-ben a pesti magisztrátus 13 vezetőtagja (polgármester, bíró, tanácsnokok és főjegyző) közül hat volt nemes és csupán hét a polgár.⁹ A későbbi évtizedekben ez az arány még tovább változott a nemesek javára.

Kósa János.

⁴ Budai végrendeletek, I. 1141.

⁵ Kósa János: Pest és Buda elmagyarosodása 1848-ig. Bpest, 1937. 58—9 l.

⁶ Ezt a nevet Schmall i. m. említi; a polgárkönyv csupán egy Kr. János Györgyről tud, aki 1744 febr. 14-én nyerte el a polgárjogot.

⁷ Schmall i. m. halálozási évét helytelenül 1825-re teszi.

⁸ St. R. 1817: 8262. a bécsi állami levéltárban.
⁹ Ungar. Kam. 1782, fasc. 26. no. 204 ex 1. a bécsi udvari kamarai levéltárban.

SZAKIRODALOM.

Bartal Aurél: Fadd monografiája. 1941. Szerző kiadása. Taizs József könyvnyomda, Pécs. 105 l.+1 térkép.

A szerző neve folyóiratunk olvasói előtt már ismeretes. Azok közé a magyar földesurak közé tartozik, akik földbirtokuk élvezésével kapcsolatban kötelességüknek tartották, hogy megvizsgálják az élvezett földbirtokokkal való kapcsolatukat. Így született meg első munkája, melyben családjának majd egy évezredes multját tette vizsgálat tárgyává (Ism. Turul 1938. évf. 44. l.) Ezután öröklött birtokának, a tolnamegyei Faddnak a multjával foglalkozott, melynek eredményeit ebben a munkában tette közzé.

Fadd környéke őskori települések nyomait takarja, de első okleveleinkben is feltűnik már a koraközépkor elején a község neve, mely a Megyer-törzs szállásbirtokai közé tartozott. Szent István király a Koppány-féle felkelés leverése után várbirtoki kezelés alá vette ezt a vidéket is, nemsokára ezután azonban a község különböző részeiből egyes egyházi testületek kapnak birtokadományokat. Így 1002-ben a veszprémi apácák, 1055-ben a tihanyi bencésapátság, a XII. sz. közepe táján a keresztesek székesfehérvári konventje kap egyes részeket Fadd határából. Az egész középkoron át azonban csak a keresztesek fehérvári konventje tudta megőrizni birtokait. A XIV. sz.-ban a veszprémi egyház, majd a század második felében a fehérvári káptalan, illetőleg prépostság tűnik fel az újabb birtokosok között. A birtokok tulajdonosai közben állandó pereskedésben állanak egymással, ami a XV. sz.-ban már ádáz marakodássá fajul, s ezt azután a tolnaváriak és keresztesek, illetve a keresztesek fehérvári konventje és saját perjeltségük közötti jogtalan foglalások, rablások, hatalmaskodások stb. tarkítják. A községnek Szt. Márton püspökről nevezett egyházát 1427 óta említik okleveleink. A középkori település nem a mostani község helyén feküdt, hanem attól északra. Egyes középkori oklevelek oppidumnak nevezik; ez azonban az ottani lakosság és földesura közti viszonyra kihatással nem bírt. A középkorban a község lakói gabonatermeléssel, állattenyésztéssel, erdőtermeléssel és halászattal foglalkoztak. Lakóinak száma az 1470-es években 400—500 lehetett. A török hódoltság elején a község még nem pusztult el. A XVI. sz. második felében még lakott helyt, sőt, amint az adójegyzékekből megállapítható, lakóinak száma magyar elemekkel szaporodott és a község magyar jellege az adójegyzékekbe felvett személyek neveiből kétségtelenül kitűnik. 1572—3-ban 190 lakott ház fizet adót. 1585—89 között pedig Fadd első újkori adománybirtokosának, Pisky István tihanyi várkapitánynak, aki 1585 előtt kapott Faddon királyi adományt, még 49 ház adózik. A XVII. század végére azonban már teljes pusztaság lett a hajdan elég népes községnek a helyén. Pisky István magtalan halála után a birtok visszazállott a koronára. 1610-ben Abaffy Miklós tokaji és Balogh Péter kapornaki várkapitányok kapnak Faddon nádori donációt.

Majd ismerteti a szerző a Faddon az újabb kor-

ban birtokos családoknak a község birtoklásával kapcsolatos történetét és a birtok öröklésének a rendjét. 1703-ban Abaffy László az Abaffyak hencsi és faddi birtokrészét, vagyis az egész területnek a felét Balogh Ádámnak és feleségének Festetics Juliának eladja, amiből azután a perek olyan hosszú sorozata keletkezett, amely Fadd újkori birtokosait a legújabb korig szembeállította egymással. A Nagyabafalvi és Felsőlehotai Abaffy- valamint a Béri Balogh-család után Faddnak az újabb korban harmadik birtokadományos családja a Mindszentfalvi és Megyefalvi Petrovszky-család. Petrovszky József 1723-ban III. Károly királytól 1000 rajnai forintért vegyes királyi adományba kapja Faddnak és Hencsének azt az egyharmadát, mely Balogh Boldizsár hűtlensége és jószágvesztése következtében a koronara szállt. A Tolnai Festetics-család zálog, illetőleg vétel, a gr. Széchenyi-család pedig zálog útján lett az újabb korban Faddon birtokos. A nem egészen világos jogügyletek következtében ezek a családok hosszantartó pereket viselnek egymással. A Petrovszky-család alig nyolcvanéves birtoklás után magtalanul kihalt. Faddi és hencsei birtokrészait V. Ferdinánd király 1837-ben Csallóköz egyik legnagyobb fiának, Ethrekarchai és Beleházi Bartal Györgynek, akkor a m. kir. udvari kancellária referendáriusának adományozta. Bartal György és fia, szintén György kitartó munkával rendbehozták a birtokot és a vegyes adományozás következtében vállalt adósságot rövid idő alatt letörlesztik. Ez az adományozás volt az utolsó királyi birtokadomány Magyarországon. Érdekes adatokat kapunk e munkában a jobbágyság vagyoni viszonyaira és láthatjuk a jobbágmegváltás lebonyolításának a menetét, melyben országos viszonylatban is példaadón járt el ifj. Bartal György. Faddon a család birtokterületének a jobbágyok nagy száma miatt ekkor 43%-át, szántóterületének pedig 64%-át vesztette el. Ezt a vesztéséget azonban Bartal György és utódai vásárlásokkal gyarapították, annyira, hogy a XIX. sz. végére 1600 kat. holdat tett ki a faddi birtok. Az 1924—26. évi földreform ismét lényegesen csökkentette a birtokállományt.

A község a XVII. század 80-as éveiben lakatlan hely. A század vége felé azonban már gyér lakosságot találunk itt. A XVIII. század elejéről való összeírásokból megállapítható, hogy a lakosság magyar. Az ezután betelepültek református vallásúak voltak, akik legnagyobb valószínűség szerint Tolnából kerültek Faddra, mert ekkortájt onnan kiűldözték őket. A lakosság száma aránylag rohamosan emelkedik és mind nagyobb mértékben veszik művelés alá a parlagon heverő területeket. A Rákóczi-felkelés után előállott nagy hanyatlás itt is éreztette hatását; a jobbágyok száma nagy mértékben visszaesett, sőt nagy részük megszökött. A gr. Mercy Claudius-féle telepítési akció során Tolna megyébe is nagyszámú sváb telepes került, Faddra azonban a földesurak a XVIII. század közepén a Felvidékről főleg tótokat hoznak, akik hamarosan megmagyarosodnak és túlsúlyra juttatják a katolikus elemet. A jobbágmegváltás során látjuk, milyen

érzékenyen érintette ez a földesurat, mert Tolna megyében a földesúr a birtok akkori forgalmi értékének csak 20%-át kapta meg, de nem készpénzben, hanem csak kötvényekben. Ennek következtében főleg a kisebb birtokos magyar nemes családok mentek tönkre.

A szerző művét szorgalmasan felkutató, gazdag forrásanyag felhasználásával, a történettudomány által megkövetelt módszerrel és élvezetes stílusban írta meg, minélfogva hasonló jellegű feldolgozásokhoz mintául szolgálhat.

Bottló Béla.

Báró Petrichevich Horváth Emil: A Petrichevich-család naplói. Petrichevich Horváth Lázár (1837—38, 1845—50), Báró Petrichevich Horváth János (1848—59), Petrichevich Horváth Károly (1776—1808) naplója. Második rész. III. kötet. Budapest, 1941. XXXII+162 l.

A romanticizmus hatása alatt a XVIII. és XIX. században keletkezett naplók történeti szempontból sokféle vonatkozásban felhasználhatók, részben mert íróik többnyire az előkelőbb közéleti szereplők sorából kerültek ki és így maguknak is nagy szerepük van a kor történetében, részben pedig azért, mert ezeket a naplókat nem minden esetben szánták a nagy nyilvánosságnak és így hangjuk közvetlenebb, az események feltárásában pedig őszintébb.

A Petrichevich Horváth-család három tagjának a kötetben közölt naplói, ha éreztetik is magukon a kései romanticizmus hatását, keletkezésüket nem tulajdoníthatjuk teljesen a kor divatjának, mert a család korábban élt tagjaitól már a XVI. századtól kezdve maradtak fenn naplók és így a közölt naplók keletkezése a családi tradíciókkal is erős összefüggést mutat.

Lázár töredékes naplóinak itt közölt első része, az 1837—1838. évi, nagyrészt pesti és bécsi tartózkodásának eseményeit írja le, telítve politikai és irodalmi eseményekkel. Nagyműveltségű írójuk, aki korának egyik jelentős irodalmi tényezője volt, a maga személyében mutatja irodalmunk fejlődésének egyik eredőjét, mely nem a népi nyelvre, hanem tisztán külföldi hatásokra akarja gyökértelenül felépíteni a magyar irodalmat. Célja nem is a magyar népnek való írás, hanem tisztán csak a felsőbb osztályok romantikus világban élő tagjainak. Nyelve ennek megfelelőleg naplójában is idegen szavakkal tömött, a nép nyelvét nem ismerő, nyelvújítási kiforratlan egyveleg. A magyarságot durvának tartó kozmopolitizmusa mellett azonban néha némi érdeklődést is mutat a politikai események iránt, azonban ez is nem a magyarság sorskérdéseinek megértéséből, hanem inkább személyes barátságból fakad. Széchenyi Istvánról több helyen valósággal rajongással emlékezik meg, nagyrabecsüli Wesselényit is, a nélkül azonban, hogy politikai küzdelmük mélyebb nyomot hagyja lelkében. Naplójának második töredéke, mely tulajdonképpen későbbi kidolgozásra szánt vázlatos feljegyzés, a magyar szabadságharc alatt tett keleti utazásának eseményeit tartalmazza.

A második napló Petrichevich Horváth János altábornagy feljegyzéseit tartalmazza két részben. Az első az 1848. évi eseményekkel foglalkozik.

Mint a magyar nemesi testőrség parancsnoka, az 1848. évi forradalmi időket Bécsben élte át, ahol alkalma volt bepillantani a politikai élet összes titkaiba. Nyugodt, megfontolt ítéletével fontos adatokat szolgáltat ezeknek a zavaros időknek történetéhez. Mint császári tiszt, a Habsburg-monarchia szempontjából ítéli meg az eseményeket, de elfogulatlanságát legjobban bizonyítják az V. Ferdinándról írt jellemző sorai. Szép magyar nyelvre erős bizonyíték arra, hogy ez a fiataloktól kezdve osztrák szolgálatban álló magyar mindenkor erős kapcsolatot tartott a magyar politikai tényezőkkel és ezeken keresztül a magyar kérdésekkel is. Az 1859. évi olasz hadjáratokról szóló németnyelvű naplórész szintén az értékesebb történeti forrásaink közé tartozik.

A harmadik rész, tulajdonképpen nem napló, hanem Petrichevich Horváth Károlynak, atyja, Ferenc naplójához folytatásként fűzött, a személyével össze nem függő politikai eseményekre is részletesen kiterjeszkedő önéletrajza az 1776—1808 közötti évekről. Tanulmányainak, továbbá ausztriai és olaszországi tanulmányútjainak leírása után a napoleoni háborúkkal szakad meg a munka. Értékes megfigyelései mellett figyelemre méltó szép magyar nyelvre is.

A fenti naplók a társadalmi és politikai élet eseményeit bőven tárgyaló részleteik mellett családtörténeti szempontból is becses adatokat szolgáltatnak. A szorosan vett leszármazási adatok mellett bő anyagot találunk, főleg Lázár naplójában a vagyoni és politikai tekintetben magasabb magyar réteg társadalmi életére is, melyek segítségével mult századközepi társadalmi életünk úgy szép oldalait, mint pedig kinövéseit tekintve, könnyebben megrajzolható.

A naplókban található adatokat a szerző jegyzetekkel kísérte, aminek következtében, a naplókban szereplő személyek megismerését és az események megértését igen megkönnyítette. A teljes megértést nagyban elősegítette a szerző az által is, hogy a munka elején közli a megértéshez és szükséghez kívánt terjedelemben a naplóíróknak életrajzát is. Az arányt azonban, nevezetesen Lázár terjedelmű és Jánosnak jelentőségénél szűkebbre méretezett életrajzát, nem találjuk helyesnek.

A Petrichevich-család naplóinak közlésével a szerző nagy szolgálatot tesz nemcsak a magyar családtörténetnek, hanem a naplóírók közéleti szereplésének fontosságát tekintve a történetírás minden ágának. A szerző anyagi áldozatkészségének a naplók kiadásában történő szép megnyilvánulása csak a történetírás legteljesebb elismerését vonhatja maga után. A kiadvány értékét kétségtelenül nagyban növeli a bevezető soroknak és a naplókat kísérő jegyzeteknek teljes szakavatottsággal történt megírása is.

Fekete Nagy Antal.

Molnár József: Egy parasztcsalád leszármazása és kapcsolatai. Budapest, 1940. 8-ad r. 23 l. 16 tábla. (Különnyomat a Magyar Családtörténeti Szemléből). Családtörténeti irodalmunkban már többször kifejezésre jutott az a jogos kívánság, hogy a genealogiai kutatások körébe be kell vonni a nemes

családokon kívül a polgár- és parasztcsládok történetét is. Erre utalt már Szentpétery Imre is a család-történeti kutatás időszzerű feladatait vizsgálva. (Hóman Bálint: A magyar történetírás új útjai, 348—351. ll.). Molnár József, aki a Brebiri Melith-család vázlatos történetének megírásával már hasznos munkát végzett, most saját, nem nemes családjának, valamint a vele rokon családok rövid történetét írta meg, leszármazási táblák kíséretében. Az íróra nyilván hatással volt mai szociográfiai irodalmunk. MórícZ Zsigmond önéletrajzában és Darvas József őszinte hangú munkájában (Egy parasztcslád története) találta meg irodalmi eszményeit. Szerinte «ez a két munka helyes irányba tereli a paraszti társadalom és családtörténet iránt érdeklődő kutatót». Molnár József azonban nem irodalmi célkitűzésekkel, hanem pozitív kutatások alapján indul el családjá történetének megírásánál.

A szatmármegyei Csenger református egyházának anyakönyvei az 1766. évvel kezdődnek. Itt találta meg első ismert őst, Molnár Istvánt (1702—79) is, aki a Melith majd a báró Perényi-család jobbágya volt. Leszármazottainak sorsát érdekes és pontos adatokkal világítja meg a szerző. Nem elégedett meg azonban saját családjá történetének megírásával, hanem a leszármazási táblán szereplő rokon családokkal is foglalkozik. Ez a módszer igen alkalmas arra, hogy bemutassa a zárt területen élő családok leszármazásánál erősebben érvényesülő ösvetiséget. Munkájában egy felfelé törekvő magyar jobbágycsalád sorsát tárja fel, amelynek zöme megmaradt a paraszti vagy kisiparosi életforma mellett, csak kevesen emelkedtek ki közülük a protestáns papi, tanítói, tanári, katonai vagy tisztviselői pályán.

Molnár József értékes munkát végzett szorgalmas kutatásaival. Talán csak a birtoktörténeti vonatkozásokat kellett volna részletesebben kidolgoznia. Ez nem lett volna nehéz feladat a telekkönyvek felhasználása alapján. Így reális megvilágításba került volna a család anyagi felemelkedésének, vagy süllyedésének kérdése is. Ez a csekély vagyonú parasztcsládok társadalmi helyzetének meghatározásánál sem elhanyagolható tényező. Kíváncs volt, hogy Molnár József munkája mielőbb, hasonlóan jó felkészültségű követőkre találja.

Tóth László.

Vitéz Horánszky Pál: A Liptószentiváni Szent-Ivány-család leszármazása. Budapest, 1940. 4° 4 lap, 5 leszármazási tábla, 1 címerrajz.

Vitéz Horánszky genealogiai munkáinak ismerettségével már többször találkoztunk folyóiratunk hasábjain. Legutóbb a liptóvármegyei nemességigazolásokról írt tanulmányáról volt szó; az előző években pedig a Detrich-, majd a Luby-családok történetét ismertető munkáiról. Legújabb tanulmánya a nagyon szétágazó Szent-Ivány-családdal foglalkozik. Lőrinc fia Bogomér comes, kinek neve először 1263-ban fordul elő oklevélben, őse volt a Szent-Ivány-, Szmrecsányi- és Baán-családoknak; míg Serefel nevű testvérétől a Pongrácz- és Pottornyay-családok származtak. A rövidrefogott családtörténetben szerző összefoglalja a család birtoktörténetét. Alig van liptói család, írja, mely annyi

királyi adománnyal dicsekedhetnék, mint a Szent-Ivány. Ilyen révén jutott el Pest, Fejér, Zemplén, Sáros, Abauj, Szabolcs, és Nógrád vármegyékbe is. A liptói uradalmakat 1346-ig osztatlanul bírták. Nem mindennapi eset, hogy mai címerüket 1342 óta használják.

A munka, mely több száz nevet, pontos életrajzi adatokat tartalmaz, felhasználta a régi családi táblázatokat, Szent-Ivány Zoltán összeállításait, amelyek viszont a Nemzeti Múzeumban elhelyezett, 5000 darabot kitevő családi levéltár s a rengeteg gyászjelentés adatain épülnek fel. Ő maga átkutatta 15—20 község róm. kath. és evang. anyakönyveit. Akit a neves felvidéki család leszármazása érdekel, haszonnal és élvezettel forgathatja vitéz Horánszky Pál munkáját.

G. Vargha Zoltán.

Gál Györgyi: Budapest templomainak címeres emlékei. (A Pázmány Péter-Tudományegyetem Történelmi Szemináriumának kiadványai. 19. sz. Oklevél- és címertani tanszék). Budapest, 1940. 8° 52 l., 23 címerképpel.

Folyóiratunk előző füzetében (1940. évf. 97. l.) Végh Gyula Régi címeres emlékek Kőszegen c. értekezésének ismertetése kapcsán rámutattunk arra, hogy szemben az írott és ezekkel összefüggésben levő forrásokból származó heraldikai anyag gazdag publikációival, a különféle tárgyakon, kivált templomokban, kolostorokban található faragások és festett címeres emlékeink máig is nagy területeken kiaknázatlanok, s ezért már akkor örvendetes tényként emeltük ki, hogy újabban ezekre is egyre nagyobb figyelem irányul, mint ezt Gál Györgyinek Budapest templomainak felkutatott címeres emlékeit leíró e munkája is tanúsítja. Noha, mint maga is előre bocsátja, heraldikai szempontból szemléltetőbb lett volna a különböző helyeken különböző időkből való címereket korok szerint osztályozni, minthogy azonban ez anyaga áttekinthetőségének a rovására ment volna, azt a módszert választotta, mely szerint az egyes templomokat sorra vette. Ez az eljárása azért is helyén való és indokolt, mert művében nemcsak magukat a címereket mutatja be, hanem az egyes templomok építési idejének és történetük fontosabb mozzanatainak vázolója mellett a kapcsolatos műemlékeket és általában azokat a tárgyakat, valamint templomrészeket is leírja, amelyeken, illetve amelyek környezetébe illeszkedve a művében előadott címerek előfordulnak. Nem mélyed címertani magyarázatokba; inkább arra törekszik, hogy a címeres emlékeket az imént említett keretekbe foglalja és ezáltal egységes képeket rajzoljon meg, amivel a műtörténetnek is szolgálatot tesz. Súlyt helyez a címerek tulajdonosainak a megállapítására és nem egy esetben sikeresen oldja meg azt a nem könnyű feladatot, hogy pusztán a címerkép alapján kideríti annak viselőjét. Címermagyarázatai mindenesetre teljesebbékké váltak volna, ha kivált az ismeretlenebb családok címereinek az eredetét is vizsgálata tárgyává teszi (például a Preradovics-család a tabáni gör. kel. templom külső falába beépített sírkövön látható címerét 1722-ben kapta; a Petőfi-téri gör. kel. templomban Grabovszky Atanáz az 1824-iki síremlékén levőt 1823-ban;

ugyanott az 1800-ban elhalt Nákó Dogrin Kristóf a síremlékét díszítő címet a részére 1782-ben adományozott armálissal kapta adományba; Moska Naum pedig, aki 1797-ben hunyt el, 1782-ben). Így könnyebben és biztosabban határozhatta volna meg a tökéletesen ki nem vehető címeralakokat (pl. a Nákó-címerben a fél sasszárnynak nézett címeralak a Kir. Könyvekben található címerkép és leírás szerint bőségszarú, a pajzsfőben a három edényféle gyapot-dió, a sisakdísz oroszlánja is nem edényfélét, hanem gyapotágot tart). Ez azonban művének kétségkívül korlátok közé szorított terjedelmét tetemesen megnövelte volna, s hiánya nem kisebbíti azt az elismerést, mely a szerzőt nagy szorgalommal, gondnal és fáradságot nem kímélő utánjárással végzett munkájáért megilleti. Különös érdeme, hogy a székesfővárosunk templomaiban fellelhető és eddig csak szórványosan figyelemre méltatott címereket egybefoglalva nyújtja.

Bevezetőül általános tájékoztatást ad a templomépítés keletkezéséről, a templom belsejének díszítéséről képekkel, címerekkel stb. és a templomban való temetkezés elterjedéséről. A címeres emlékek ismertetését a budai templomokon kezdi. Hosszasabban időzik a Koronázó Mátyás-templomnál, majd sorjában végigmegegy a domonkosok templomán, a Szent István-kápolnán, a krisztinavárosi, a Szent Anna plébánia-templomokon, a Szent Erzsébet apácarend templomán, a kapucinusrendi plébánia-templomon; utána a tabáni gör. keleti (szerb) templom külső falában elhelyezett síremlékek címereit tárgyalja. A pesti oldalon levő templomok közül először a belvárosi főplébánia-templomban található címereket írja le, azután a Ferenciek templomában levőket, továbbá a Petőfi-téri (macedon) és a váci utcai (szerb) gör. keleti templomok falába illesztett sírköveken láthatókat. A továbbiakban jobbra az újabb építésű templomoknak természetesen szintén újabb időben készített címerábrázolásait ismerteti: Szent István-bazilika, Lőportár-dűlői (Boldog Margit) templom, Teréz-, Erzsébet-, József-, Ferencvárosi plébánia-templomok, Rózsák-terén levő gör. kath. templom, Örökimádás-, Magyarok Nagyasszonya-, Emlékezet-, Törökőri (Kis Teréz), Szent Imre hg.-úti, Karmelita-, Regnum Marianum-templom, a Hazatérés temploma, margitszigeti, jáki kápolnák, Biblia-utcai evang. templom, végül a Szt. Család, Szt. Mihály és a domonkos-rendi plébánia-templomok következnek.

A szerző a lehető legnagyobb teljességre törekedett. Csak ott, ahol nem lehetett valamely címerhez hozzáférni, vagy más nehézségek merültek fel, volt kénytelen lemondani a kutatásról. Mellékletképpen öt lapon 23 címerképet is közöl igen jól sikerült fénykép-hasonmásokban a jellegzetesebbek és szebb kivitelűek közül. A pontos névmutató jó szolgálatot tesz a heraldikával foglalkozók számára. Művének tudományos szempontokon túl gyakorlati jelentősége is van: a székesfőváros műemlékeinek a nagyközönséggel és idegenekkel való megismertetésére szolgáló kalauzhoz hasznos kiegészítést nyújt ennek összeállításánál annál kevésbé mellőzhető, mint hogy a címerek rendszerint szembeötlők és a látogatók elég széles rétegeiben keltenek érdeklődést. Cz. A.

Heraldikai kiállítás Svájcban. Svájci hírlapok tudósítása szerint érdekes, eddig magántulajdonban lévő heraldikai gyűjtemény került kiállításra az olteni Városi Történeti Múzeumban. Egy helybéli orvos és történetíró, Max von Arx (1857—1933), sok esztendő munkájával összegyűjtötte a solothurni nemesi családok, valamint a városok, községek és uradalmak címeres emlékeit. Gyűjteménye mintegy 600 címerből áll, színes rajz vagy akvaréll másolatban, amelyek megfelelnek a heraldikai szabályoknak. Jellemző, hogy Arx a gyűjtemény anyagát honnan merítette. A legrégibb címerábrázolásokat a pecséteken találta, azután a sanct-urbani kerámiai műhely díszes gyártmányain, a zürichi «zum Loch»-ház gerendás menyezeten, végül a jól ismert zürichi címertekercsen. Sok solothurni címet őrzött meg Hans Hagenberg festőnek 1488-ban III. Ulrich wettingeni apát részére készített címeres könyve is. Fametszésű címerábrázolásokat talált a gyűjtő Johann Stumpf és Christoph Silbersen wettingeni apát krónikáiban, valamint Christian Wurstisen és Andreas Ryff baseli munkáiban. Renward Cysat luzerni városi jegyző címerábrázolásai különösen viselet- és fegyvertörténeti szempontból becsesek. Aegidius Tschudi, Hans Ulrich Fisch, J. B. Ruch, Daniel Bruckner és a XVIII. század végén élt berni heraldikus, Nikolaus Gatschet munkáiban is gazdag anyagot talált Arx.

A nyomtatott forrásanyagon és a hagyományon kívül különösen a levéltárakra támaszkodva állította össze Arx a solothurni kanton községeinek címereit. Ez a munkát egy emberöltőn át foglalkoztatta és a kanton 75 községének címerét sikerült felkutatnia és megállapítania.

— h.

Ambrózy György: A magyar csatakép. Budapest, 1940. 8-ad r. 194 l.

A kiállításában is diszes kötet nem tartozik szorosan véve szaktudományunk körébe. Mégis megemlékezünk róla, mert Ambrózy a magyar csataképekkel nemcsak mint művészi alkotásokkal foglalkozik, hanem azokat «a történet legbiztosabb és legkonkrétebb tanúságtevői»-nek tekinti. Ebből a felfogásból, amelyet bevezetésében módszertanilag is alátámaszt, logikusan következik, hogy munkája a magyar tárgyú csataképábrázolások kitűnő áttekintése a művészet és a történelem összefüggéseinek szempontjából. A hangsúly mindenütt a történelmen van, ez teszi munkáját a történettudomány szempontjából is értékesé. Egyrészt a magyar történeti ikonográfiához, amelyet szerencsésen indítottak el ifjabb Vayer Lajos tanulmányai és Baráth Tibor alapvetése, gazdag anyagot szolgáltat, másfelől pedig társadalomtörténeti szempontból is értékes tanulságok vonhatók le a heroikus magyar nemesi életforma alakulásának és fejlődésének különböző korokban és különböző művészeknél való megnyilatkozásaiából. Ebből a szempontból Ambrózy munkája szerencsés továbbépítése Gerevich Tibor és Genthon István magyar történeti és ikonográfiai alapvetésének (A magyar történelem képek könyve. Budapest, 1935) is.

Tóth László.

INHALTSÜBERSICHT.

SZENTPÉTERY, EMERICH: *Das Urkundenwesen in Siebenbürgen*. Das ungarische Urkundenwesen des Mittelalters gliedert sich vollkommen in das westeuropäische Urkundenwesen ein; das Urkundenwesen Siebenbürgens bildete zur gleichen Zeit einen organischen Teil des ungarischen und stimmte mit ihm vollkommen überein. Nicht nur die Urkunden jener Behörden und Einrichtungen Siebenbürgens (Woiwode, glaubwürdige Orte, Städte usw.), die eine auf das ganze Gebiet Siebenbürgens sich erstreckende Urkundenpraxis hatten, waren in Sprache, Fassung und Ausstellung denen der in den übrigen Teilen Ungarns tätigen Urkundenaussteller gleich; dasselbe gilt auch von den innerhalb der drei «Nationen» (Ungarn, Székler, Sachsen) herausgegebenen Urkunden; selbst jener Teil der Rumänen, der sich zur Stufe der Schriftlichkeit in Rechtsangelegenheiten zu erheben vermochte, schloss sich dem ungarischen Urkundenwesen an, und übernahm seine Formen. Es ist daher nicht zu bezweifeln, dass sich das mittelalterliche Siebenbürgen samt den anderen Teilen Ungarns im Urkundenwesen der abendländischen Bildung anschloss. Die neuzeitlichen Zustände brachten keine wesentliche Veränderung. — Betrachten wir dagegen das gleichzeitige (mittelalterliche) Urkundenwesen der unmittelbar benachbarten südlichen und östlichen Länder, der Walachei und Moldau, so fallen folgende Tatsachen ins Auge. Das Urkundenwesen der Walachei und der Moldau beschränkte sich fast nur auf die Urkunden der Woiwoden. Der geringere Teil der Urkunden war an das westliche Ausland gerichtet und dieser Teil folgte — wahrscheinlich denen zu Liebe, an die sie gerichtet waren — in der Einrichtung grösstenteils den abendländischen Sitten. Der grössere und bezeichnendere Teil des Urkundenwesens jedoch, die in inneren Angelegenheiten herausgegebenen Urkunden, sind in der Walachei und in der Moldau in slawonischer Sprache abgefasst, (in der Walachei mit mittelbulgarischem, in der Moldau mit westrussischem Grundzug) und zeigen in Fassung und Ausstellung starken byzantinischen Einfluss, zum grossen Teil mit bulgarischer und serbischer Vermittlung. Diese Urkunden weisen daher — neben den hie und da auftauchenden abendländischen Einflüssen — auf byzantinischer Grundlage ruhenden östlichen Charakter auf.

SZABÓ, STEFAN: *Die Erhebung des Leibeigenen in den Adelstand*. In der zweiten Hälfte des XVI. Jahrhunderts nahm die Erhebung in den ungarischen Adelstand durch Adelsbrief bedeutend zu. Da der grosse Teil der in den Adelstand erhobenen aus der Leibeigenenklasse stammte, kam es zu einem Gegensatz zwischen dem königlichen Erhebungsrecht und dem Besitzerrecht des Gutsherren, dem der Leibeigene unterstand. Die Stände des Landtags waren bestrebt, dem Gutsherrn bei der Erhebung des Leibeigenen in den Adelstand gewissen Einfluss zu sichern. Die Ergebnisse dieser Bestrebungen zeigen sich in den Gesetzartikeln 33 vom Jahre 1609, 22. vom Jahre 1622 und 30. vom Jahre 1630, die dem Gutsherrn bei der Schenkung von Adelsbriefen an Leibeigene immer grösseren Einfluss sicherten. Im Gesetzartikel 30. vom Jahre 1630 wurde infolge der Beschwerden der Stände festgelegt, dass der König den Leibeigenen nur mit Genehmigung des Gutsherrn und des Komitates in den Adelstand erheben darf. Damit kein entflohener Leibeigener widerrechtlich in den Besitz von etwa erworbenen Adelsrechten gelange, wurde bestimmt, dass der Adelsbrief in dem zuständigen Komitat verlautbart werde, sonst trat das Privileg nicht in Wirkung; auf diese Weise hatte der Gutsherr Gelegenheit Einspruch zu erheben. Ähnliche Bestimmungen traten in der ersten Hälfte des XVII. Jahrhunderts auch in Siebenbürgen in Geltung. Dies beweist, dass die diesbezüglichen Gesetze organische Ergebnisse der gesellschaftlichen Entwicklung waren. Die Hauptepoche der Erhebung von Leibeigenen in den Adelstand war das XVII. Jahrhundert.

REISZIG, EDUARD: *Die Familie Kanizsai im XV. Jahrhundert*. Nach der Zusammenfassung der einschlägigen Literatur bietet Verfasser einen Abriss der Geschichte der Familie Kanizsai, die aus dem Geschlecht Osl (Osli) stammend, im Komitat Sopron (Ödenburg) ihren Sitz hatte. Ihr Begründer Lorenz, Sohn Emerich Csornais, Obergespan der Komitate Zala und später Varasd erhielt 1321 das namengebende Schloss Kanizsa von Karl I. als königliche Schenkung. Von seinen Söhnen wurde Johann 1346 bei der Bestürmung von Zara verwundet; Stefan, in den Jahren 1356—1375 Bischof von Agram, zeichnete sich als Diplomat von König Ludwig I. aus; Benedikt nahm 1347 an dem Kriegszug von Neapel Teil; Nikolaus, Sohn des Johann, war 1387 Obergespan der Komitate Vas (Eisenburg) und Sopron (Ödenburg), im Jahre 1388 aber zugleich Obergespan des Komitates Zala und bekleidete auch das Amt des Schatzmeisters. Sein Bruder, Johann, seit 1387 Erzbischof von Esztergom (Gran), wurde vom Papst Bonifaz IX. zum Gesandten des päpstlichen Stuhles und zum Fürstprimas von Ungarn ernannt. Der jüngste Bruder, Stefan, seit 1392 Székler Gespan, wurde von König Sigismund zur Belohnung seiner im Feldzug gegen die Rumänen in den Jahren 1394—95 erworbenen Verdienste zum Obertürsteher (ianitorum regium magister), 1398 aber zum Oberhofmeister ernannt. Die Familie lebte im XV. Jahrhundert in den Nachkommen des Schatzmeisters Nikolaus und des Türstehers Stefan weiter, und bildete zwei Zweige. Die auf die Nachkommen von Nikolaus und seinen Brüdern bezüglichen Angaben folgen in der Fortsetzung.

Kj. J. L. behandelt die Genealogie der Familie Jeszenszky von Nagyjeszen, im XIII—XVI. Jh. einer der meist verbreiteten Familie in Ungarn und berichtet die diesbezüglichen falschen Behauptungen der bisherigen Familienforschung. Verfasser weist nach, dass der Stammvater der Familie nicht der angeblich im XII., tatsächlich im XIII. Jahrhundert lebende Andreas Temérdek war, sondern Madija (Magya, Mágya), dessen Söhne 1274 Jeszen als Gabe erhielten. Verfasser gibt die glaubwürdige Abstammung der Familie bis zum XV. Jahrhundert.

MISZELLEN. *Samuel Sarlay* stellt im Gegensatz zu den bisherigen Behauptungen der Familienforschung fest, dass die in der mittelalterlichen Geschichte Ungarns eine glänzende Rolle spielende Familie Garay 1528 nicht ausgestorben ist, sondern in zwei Nebenzweigen bis zum XVIII. Jahrhundert weiterlebte. — *Kósa Johann* verneint auf Grund seiner Forschungen im Gegensatz zu den Veröffentlichungen von Ladislaus Tóth in der vorhergehenden Nummer des *Turul*, dass der Ofner stadtrichter Ignaz von Kalmárfy (Kramerlauf), der 1790 in den Adelstand erhoben wurde, von jüdischer Abstammung und unlauterem Charakter gewesen sei.

LITERATURBERICHT. *Bottló, Béla* über *Bartal, Aurél*: Fadd monografiája (Monographie der Gemeinde Fadd.) — *Fekete-Nagy, Anton* über *Freiherr Petrichevich Horváth, Emil*: A Petrichevich-család naplói (Tagebücher der Familie Petrichevich). — *Tóth, Ladislaus* über *Molnár, József*: Egy parasztcsalád leszármazása és kapcsolatai (Abstammung und Verbindungen einer Bauernfamilie). — *G. Vargha, Zoltán* über *Horánszky, Paul*: A Liptószentiváni Szent-Ivány-család leszármazása (Abstammung der Familie Szent-Ivány von Liptószentiván). — *Cz. A.* über *Gál, Györgyi*: Budapest templomainak címeres emlékei (Wappendenkmäler der Kirchen in Budapest). — *h* über *Heraldikai kiállítás Svájcban* (Heraldische Ausstellung in der Schweiz). — *Tóth, Ladislaus* über *Ambrózy Georg*: A magyar csatakép (Das ungarische Schlachtbild).

3/4.

ÖTVENÖTÖDIK KÖTET

1941

3-4. FÜZET

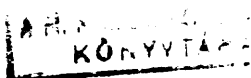
TURUL

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság
Közlönye

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

CZOBOR ALFRÉD

TITKÁR

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG

MCMXLI.

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló cikkek.

	Lap
KUMOROVITZ L. BERNÁT A magyar címer kettőskeresztje. (Felolvastatott a Szent István Akadémia II. osztályának 1941. okt. 10-én tartott ülésén. <i>Kettős táblájú képmelléklettel.</i>)	45
TÓTH LÁSZLÓ Ki és miért hamisította a Szilveszter-bullát? (Felolvastatott a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1941. okt. 23-án tartott közgyűlésén.)	63
REISZIG EDE A Kanizsaiak a XV. században. (Második közlemény.)	71
BOTTLÓ BÉLA A Tornallyay-család címeres nemeslevele 1513-ból. (<i>Egy címerképpel.</i>)	82
ISTVÁNYI GÉZA A Domokos-család címereslevele 1593-ból	84
TÓTH LÁSZLÓ Még egyszer Kalmárfy Ignác	87

II. Kisebb rovatok.

TÁRCA:

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1941. október 23-án tartott rendes évi közgyűlése. <i>Szentpétery Imre</i> elnök megnyitó beszédével és <i>Czobor Alfréd</i> titkár évi jelentésével	88
<i>Értesítés</i> néhai dr. <i>Aldásy Antal</i> Címereslevelek c. műve VII. kötetének megjelenéséről	90

SZAKIRODALOM:

WILHELM KARL PRINZ V. ISENBURG Historische Genealogie. Ism. <i>Ila Bálint</i>	91
IFJ. CSEPREGHY-HORVÁTH JÁNOS . Családkutatók. Ism. <i>Tóth László</i>	91
PÁSZTOR LAJOS A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Ism. <i>Bottló Béla</i>	92
SZABÓ ISTVÁN Galanthai és Fraknói gróf Esterházy Antal levelei feleségéhez gróf Nigrelli Mária Annához 1701—1706. Ism. <i>Czobor Alfréd</i>	93
<i>Hivatalos Értesítő</i> a Magy. Kir. Országos Levéltár gyarapodásairól az 1941. évben	94
<i>Németnyelvű tartalomáttekintés</i>	96

Titkári és pénztári hivatal: Budapest, VIII., Magyar Nemzeti Múzeum.

Évi rendes tagdíj 10 (tíz) pengő.

TURUL

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

CZOBOR ALFRÉD

TITKÁR

ÖTVENÖTÖDIK KÖTET

1941-IK ÉVI FOLYAM

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG

MCMXLI.

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló cikkek.

BOTTLÓ BÉLA	A Tornallyay-család címereslevele 1513-ból. (<i>Egy címerképpel.</i>)	82
ISTVÁNYI GÉZA	A Domokos-család címeres nemeslevele 1593-ból	84
KJ. J. L.	A Nagyjeszeni Jeszenszky-család XIII—XVI. századbéli leszár- mazása	32
KÓSA JÁNOS	A nemességszerző Kalmárfy Ignác	38
KUMOROVITZ L. BERNÁT	A magyar címer kettőskeresztje. (Felolvastatott a Szent István Akadémia II. osztályának 1941. okt. 10-én tartott ülésén. <i>Kettőstáblájú képmelléklettel.</i>)	45
REISZIG EDE	A Kanizsaiak a XV. században. (Két közlemény.)	22, 71
SARLAY SOMA	A Garay-család	35
SZABÓ ISTVÁN	A jobbágy megnemesítése. (Felolvastatott a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1940. okt. 24-én tartott közgyűlésén.)	11
SZENTPÉTERY IMRE	Az erdélyi okleveles gyakorlat jellege. (A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1941. febr. 5-i ülésén tartott felolvasás.)	1
TÓTH LÁSZLÓ	Ki és miért hamisította a Szilveszter-bullát? (Felolvastatott a Ma- gyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1941. okt. 23-án tartott közgyűlésén.)	63
TÓTH LÁSZLÓ	Még egyszer Kalmárfy Ignác	86

II. Kisebb rovatok.

TÁRCA: A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1941. október 23-án tartott rendes évi közgyűlése. <i>Szentpétery Imre</i> elnök megnyitó beszédével és <i>Czobor Alfréd</i> titkár évi jelentésével	88
Értesítés néhai <i>dr. Áldásy Antal</i> Címereslevelek c. műve VII. kötetének megjelenéséről	90

SZAKIRODALOM.

AMBRÓZY GYÖRGY	A magyar csatakép. <i>Ism. Tóth László</i>	43
BARTAL AURÉL	Fadd monografiája. <i>Ism. Bottló Béla</i>	40
CSEPREGHY-HORVÁTH JÁNOS	Családkutatások. <i>Ism. Tóth László</i>	91
GÁL GYÖRGYI	Budapest templomainak címeres emlékei. <i>Ism. Cz. J.</i>	42
Heraldikai kiállítás Svájcban	<i>Ism. —h.</i>	43
HORÁNSZKY PÁL, vitéz	A Liptószentiváni Szent-Ivány-család leszámazása. <i>Ism. G. Vargha Zoltán</i>	42
ISENBURG, WILH. KARL PRINZ VON	Historische Genealogie. <i>Ism. Ila Bálint</i>	91
MOLNÁR JÓZSEF	Egy parasztcsalád leszámazása és kapcsolatai. <i>Ism. Tóth László</i>	41
PÁSZTOR LAJOS	A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. <i>Ism. Bottló Béla</i>	92
PETRICHEVICH HORVÁTH EMIL BARÓ	A Petrichevich-család naplói. <i>Ism. Fekete Nagy Antal</i>	41
SZABÓ ISTVÁN	Galanthai és Fraknoi gróf Esterházy Antal levelei feleségéhez gróf Nigrelli Mária Annához 1701—1706. <i>Ism. Czobor Alfréd</i>	93

Hivatalos Értesítő a Magy. Kir. Országos Levéltár gyarapodásairól az 1941. évben	94
Németnyelvű tartalomáttekintés	44, 96

A MAGYAR CÍMER KETTŐSKERESZTJE.

Felolvastatott a Szent István Akadémia II. osztályának 1941. október 10-én tartott ülésén.

Magyarország (kis) címere: hasított pajzs; jobbról vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező, balról vörös mezőben zöld hármashalomnak aranykoronás, kiemelkedő középső részén ezüst, talpas kettőskereszt. A pajzson a magyar szent korona nyugszik.

Címerünk kialakulásával és értelmezésével sokan foglalkoztak, s a kérdésnek nagy irodalma van.¹ Legértékesebbek azok a heraldikai értekezések, amelyek az 1915—16-i címerrendezés után láttak napvilágot.² Íróik ugyanis hatalmas és csaknem hézagmentes numizmatikai, címer- és pecsétani anyagra támaszkodhattak, s ezért nem befolyásolhatták őket a korábbi címer-szimbolikának gyakran fantasztikus kombinációi. Különösen Csánki Dezső,³ Döry Ferenc⁴ és Hóman Bálint⁵ tanulmányaira kell itt utalnom. Döry és Csánki a régebbi irodalom eredményei és saját kutatásaik alapján egységes képet rajzoltak a magyar címer kialakulásáról, Hóman Bálint pedig kivételes numizmatikai tudásának címertani értékesítése révén éppen a lényegre vonatkozólag tudott újabb megállapításokat felmutatni. Mégis a magyar címer kérdésének a végleges lezárásához sok munkára van még szükség. Még szükséges több részletkérdésnek a tisztázása, fontos az időközben napfényre kerülő mozaikszemeknek

a nagy képbe való illesztése és nagyon kíváncsok címerünk történeti és külpolitikai vonatkozásainak a felderítése, tisztázása. A közelmúltban Hóman a magyar kettőskeresztes címer kialakulását tisztázta, Donászy Ferenc a vágásos címerhez szólt hozzá érdemlegesen,⁶ a hármashalom kialakulásának és hazai szimbolikájának az ismertetésére pedig nem régen magam vállalkoztam.⁷ Most a kettőskereszt régmúltjára és jelenére szeretnék fényt deríteni. S éppen a mai problémák miatt fejtegetéseimet a legrégibb múltban, a Krisztus keresztségénél kell elkezdenem.⁸

*

A kereszt az ókornak a legkegyetlenebb büntető eszköze volt. A föníciaiaknál és púnoknál volt különösen divatos. A görögök csak ritkán alkalmazták, rendszerint rabszolgák, veszedelmes gonosztevők és szökevények kivégzésénél. Fölbeszúrt cölöpre szegezték vagy függesztették a halálraítéltet. A rómaiak a púnoktól vették át, szintén csak a rabszolgasorból származó gonosztevők kivégzésénél használták.⁹ A római írók utálattal írnak a keresztrefeszítésről. Cicero szerint ez a legszörnyűbb és legutálatosabb halálnem,

⁶ Ld. az 1. jegyzetet.

⁷ A magyar címer hármashalma. A bécsi Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyvének IV. évfolyamában. Megjelent különlenyomatban is.

⁸ A mai problémák miatt szükséges, hogy a kereszt-használat kérdését, ha vázlatosan is, lehetőleg a maga szerves egészében, hézagmentesen tárgyaljuk. Ezzel a történeti alap nélküli címermagyarázatokat már eleve megfosztjuk tudományos igényüktől.

⁹ Hynek, R. W.: Krisztus kínhalála a modern orvosi tudomány világánál. Budapest, 1937. Ford. Czékus Géza. 50. l.

¹ A régebbi irodalom eredményeit Donászy Ferenc foglalta össze *Az Árpádok címerei* című, 1937-ben megjelent értekezésében.

² Ezek a *Századok* és a *Turul* 1916. és 1917. évfolyamaiban találhatók.

³ Csánki Dezső: Az új magyar és úgynevezett közös címerekről. *Századok*, 1916.

⁴ Döry Ferenc: Magyarország címerének kialakulása. *Turul*, 1917.

⁵ Hóman Bálint: A magyar címer történetéhez. *Turul*, 1918—21.

mert, mint Seneca mondja, nem egyszerre, hanem csöppenként vesztették el életüket. A pogány rómaiak nem ismerték az irgalmat. A részvétet a gyenge ember alacsonyabbrendűsége ismertető jelének tartották. Legjobbjaik mégis elítélték a keresztrefeszítést.¹⁰ Konstantin császár törölte el ezt a kegyetlen halálbüntetést.

A római keresztnek már új a formája: egy földbe rögzített cölöpre (palum) húzták fel a patibulumot, vagyis a keresztgerendát, amelyhez kinyújtott karral, háttal és vállmagasságban előbb odaerősítették az elítéltet.¹¹ A lábak rögzítése csak azután történt meg. A keresztrefeszítés lényege tehát a kifeszített karon való függés volt, s a láb odaszegezése csak arra szolgált, hogy az áldozat ne lóbálódzék.¹²

A legújabb történeti és orvosi megállapítások szerint Krisztus keresztje is ilyen *palumra* ráerősített *patibulum* volt. A karok odaerősítése úgy történt, hogy a szögeket a kézfej gyökerének első homorulatába ütötték bele.¹³ Egyetlen hosszú szeggel verték át Krisztusnak előbb a ballábát, s aztán az ugyanilyen módon átvert jobblábjához szegezték, amely erősen ki volt nyújtva. Ennek következtében a balláb térdben kissé meg volt hajlítva, s rövidebbnek látszott.¹⁴ Krisztus keresztjén nem volt *subpedaneum*.¹⁵ A lábtámasztó gerenda könnyítésül szolgált. Krisztus esetében csak késleltette volna a halált, pedig a zsidók éppen siettetni kívánták. Az evangélium tanúsága szerint Pilátus a zsidók nagy bosszúságára három nyelven írt táblát, a *causat* vagy *titulust* helyeztette a keresztre. Ez egy vékonyabb lécen, a patibulum fej mögötti részére volt szegezve.

Ez Krisztus keresztjének a semiotikája. Mivel ez elég korán feledésbe ment, azért keletkezett a kereszténység első századaiban a keresztnek és keresztrefeszítésnek oly sok és egymástól annyira elütő ábrázolása. Az antik keresztény művészet a pogányból fejlődött ki, és alakult önálló és sajátos szellemű művészetté. Így kezdetben ez is idegenkedett a kereszt és a «keresztrefeszített» ábrázolásától, s még a kereszt diadala után is

soká tartott, míg ez az idegenkedés megszűnt.¹⁶ A katakombákbeli liturgia is óvatosan bánik a kereszttel. Történt ez óvatosságból is: a pogányok bálványimádással vádolják a keresztényeket, pedig szerintük: *Cruces iam non sunt adorandae, sed subeundae*. Gúnyt is űztek a felfeszített Krisztusból. Minutius Felix például azzal vádolta a keresztényeket, hogy egy keresztre feszített szamarat imádnak.¹⁷ Ez az oka annak, hogy a katakombákban eddig csak öt kereszttrajzot találtak,¹⁸ feszületábrázolást pedig egyet sem.¹⁹ Ehelyett Krisztusnak és a keresztáldozatnak csak szimbolikus ábrázolásait használták.

A fordulat Konstantinnak a kereszt jegyében kivívott győzelme után következett be. Ő a császári zászló rúdja, a *labarumra*, a régi sas helyére tűzte ki a keresztet. Konstantin óta a kereszt az immár szabaddá lett keresztény hit nyilvános és általános szimbolumává lett, s a császári koronának, a katonák pajzsának, s az állam pénzeinek is a kereszt a dísz.²⁰

A kereszt liturgikus tisztelete azóta kezd elterjedni a keresztény világban, amióta Szent Ilona császárnő fáradozása eredményeképpen napfényre került Krisztus keresztje.²¹ (320. vagy 325.) 348-ban Jeruzsálemi Ciril már mint régi szokást említi a kereszt tiszteletét.²² A IV. század végén az *Inventio* (május 3.), a VII. században pedig az *Exaltatio S. Crucis* (szept. 14.) kerül be a keresztény naptárba, s a VIII. században mind a kettő a nyugati területeken is meghonosodik. A szertartás fénypontja az a pillanat volt, amikor a pap az oltárra tűzte a keresztet. Jeruzsálemben nagypénteken tették ki adoratióra a valódi keresztet (IV. század). Sokan rel'quiákat szereznek a szent keresztből. Ezek szintén tiszteletben részesülnek a világ minden részében.²³ A kereszt dicsőítésére megszólal az egyházi költészet, nyugaton és keleten egyaránt. *Lactantius* (Signum

¹⁶ Wilpert, Giuseppe: Roma sotterranea. Le pitture delle catacombe romane... Roma, 1903. 445. l. 210. jegyzet.

¹⁷ E. It. XII. 1. l.

¹⁸ Wilpert i. m. 210. és 454—455. l.

¹⁹ Volbach, F. W.: La Croce. Citta del Vaticano, 1938. 1. l.

²⁰ U. o. 1. l.

²¹ E. It. XII. 2. l.

²² U. o.

²³ U. o.

¹⁰ U. o. 51. l.

¹¹ Enciclopedia Italiana s. v. Croce XII. 1. l. (E. It.)

¹² Hynek i. m. 41. l.

¹³ U. o. 43. l.

¹⁴ U. o. 45. l.

¹⁵ U. o. 61—62. l.

Domini, signum caeleste... 325.), *Prudentius* (413.), *Sedulius* (494.), *Nagy Szent Gergely* (600.), himnuszai és Venantius Fortunatus (IV. század közepe) ma is kedvelt *Pangue lingua gloriosija*, vagy *Vexilla Regis produentja* a szent kereszt misztériumát zengi.²⁴ A művészet templomokat és oratóriumokat emel a szent keresztnek. Ilyen a jeruzsálemi bazilika, Rómában a *Basilica Sessoriana*, a Laterán (Hilarius pápa, 461—468.); a Szent Péter bazilika (Symmachus pápa, 498—514.), Ravennában a *Galla Placidia* 450. e.), s Poitiersben a Radegonda által épített egyház, mely II. Justinustól (565—578.) nyert kereszt-reliquiát.²⁵

A IV. század óta a kereszt ereklivé, szimbolummá lesz, és tiszteletben részesül. Az aszketika a mortifikáció és a keresztény türelem jelképének, a hívek pedig a vigasz és remény jelének tekintik, s a művészetnek is mindenkor kiapadhatatlan forrása.

*

A kereszt ikonográfiája rendkívül változatos. Oka ennek egyrészt a sokrétű liturgikus használat, másrészt a művészi ábrázolásnak különböző területeken való évszázados egyéni fejlődése. Krisztus legrégebb szimbolumai: a hal (ἰχθῆς), a kenyér, a galamb és a horgony stb. Beszédesebb a bárány (*agnus Dei*), vagy a vállán a bárányt tartó *Jópásztor*.²⁶ A szarkofágokon szintén szimbolikus ábrázolásokkal találkozunk. Itt rejtve, rendszerint a halott nevében T (tau) formájában már a kereszt is előfordul, például: ΔΙΟΝΤΙΟΙ. Ez az úgynevezett *crux patibulata* vagy *commissa*. A T mellett fellép Krisztusnak a görög X és P-ből alkotott monogramma XP formájában. Egy vízszintes vonás alkalmazásával a monogrammból keletkezett az egyenlőszárú vagy görög kereszt (+). Görögnek azért nevezték, mert a görög írásból származik. A legrégebb ilyen kereszt a II. századból való, és a Callixtus-katakombában van. Formája: körbe szerkesztett vonalas rajz, közepén a feszület helyett a Jópásztor képével.²⁷ Később önállóan, világos formában és festve is előfordul.²⁸ A IV. században a szarkofágokon és

a katakombákban, de másutt is fellép a latin kereszt. Eleinte szimbolumok és mellékalakok kísérik. Csúcsán koszorúba foglalva a X és P-féle monogramm áll, a patibulum végén egy-egy galamb látható, törzse mellé pedig nagy alfát és omegát rajzoltak. Néha a kereszt mellett a kínzás egyéb eszközei is láthatók, oldalára pedig katonákat helyeznek. A szarkofág fennmaradt üres részét apostolok töltik ki. A lateráni múzeumban ennek sok példáját szemlélhetjük. Így például a 164. számú szarkofág középső mezejében a csupasz latin kereszt tetején a koszorúba foglalt Krisztus-monogramm áll (XP), a patibulumnak mind a két végén egy-egy kiterjesztett szárnyú galamb nyugszik, a kereszt tövében katonák alszanak. Ez a kereszt tehát nem a felfeszített, hanem a *feltámadt* Krisztus keresztje. A többi fülkében a tanító, a fogságba ejtett, megkötözött és a Pilátus elé vezetett Krisztus domborművé képe látható. A tanító jelenetben az egyik apostol bárányt tart a kezében.²⁹ Más szarkofágokon a szenvedés történetének más jeleneteit örökítették meg. A kereszt száirairól többnyire az alfa és omega függ, s az áldozati bárány is alig hiányzik. A szarkofágplasztikának egy harmadik és nagyon kedvelt témája a *mandorlaban* (szivárvány, dicsfény) ülő Krisztus, jobbról és balról az odafigyelő apostolokkal.³⁰

A latin keresztet rendszerint gemmákkal díszítve ábrázolták (*crux praetiosa, gemmata*). A gemmás kereszt a templom előkelő helyeire, főleg az oltárra kerül. Ilyen van a S. Maria Maggiore főívén, Ravennában a Galla Placidia mauzóleumában, az orthodoxok Baptisteriumában, s az Apollinare in Classeban stb., de találkozunk vele a katakombákban, a templomok egyéb helyein és a szarkofágokon is. A kereszt itt Krisztus-istenségének, méltóságának a szimboluma s egyúttal dekoratív elem.

A katakombák keresztjei közül az egyiken (gemmás) A és Ω függ,³¹ a legrégebben pedig (vonalas görög kereszt) a szárak metszőpontjában a jó pásztor alakja látható.³² Más keresztteken

²⁴ Volbach i. m. 4. l.

²⁵ E. It. XII. 1. l.

²⁶ U. o. XII. 3. l.

²⁷ Wilpert i. m. 38. tábla.

²⁸ U. o. 455. l. 46. ábra.

²⁹ Ábrája az Anderson-fényképsorozat 24. 191. sz. felvételén látható.

³⁰ Wilpert, Giuseppe: I sarcofagi Christiani antichi. I—IV. Roma, 1929—1932. Passim.

³¹ Wilpert: Le pitture... i. m. 454. l., 255. tábla.

³² Ld. a 27. jegyzetet.

ugyanezen a helyen Krisztus mellképét alkalmazták medaillon formájában. Ilyen például a ravennai S. Apollinare in Classe apszizmozaikjának a gemmás keresztje. Ezt is monogramm, írásjegyek és szavak kísérik (fent IXΘUC; oldalt ΑΩ, lent SALVS MVNDI). A S. Pudenziana 390-ból való híres apszizmozaikján jelképes és koronás Kálváriából hatalmas gemmás kereszt az apostolok között trónon ülő, tanító Krisztus háta mögött emelkedik a magasba.

Krisztus a keresztfán legkorábban azokon az ábrázolásokon fordul elő, amelyek a Kálvária drámai jelenetét örökítik meg. Ezek között akad fafaragvány, legnagyobb részük azonban misekönyvi vagy más szerkönyvi és evangeliariumi miniatura, keresztreliquiák dipticháin vagy tripticháin vagy könyvek tábláin alkalmazott ötvösmunka. A megoldás változatossága mellett is úgyszólván valamennyi emlékünknél, kivéve a S. Sabina (III—IV. sz.) portájának farieliefét,³³ egy típusba sorozható. Ez utóbbin Krisztus a két lator között egy T alakú kereszten függ. Ruházatuk 1—1 keskeny cinctorium. Egy IV. századi elefántcsont reliefen az élő Krisztus T-alakú keresztre van szegezve, suppendaneumon nyugvó lába párhuzamosan van kinyújtva, glóriás feje fölött két léccel a patibulumhoz erősített titulusgerenda áll. (H. Rex. Jud.) Az átszegtett kezek fölött a Nap és Hold látható. A kereszt két oldalán mellékalakok állnak: jobbról Szűz Mária és Szt. János, balról Longinus kezében kópjával, jobbról oldalt az öngyilkos Júdás függ egy lehajló fán.³⁴

A Kálvária-jelenet miniatűr ábrázolásainak legrégebbike (586.) a Rabula evangéliumában látható.³⁵ A tunikába öltözött és gloriolás Krisztus itt is él. A kereszt a ráerősített titulus miatt latinnak látszik. Jobbról Longinus, balról ecetes spongyát nyújtó katona áll, a kereszt tövében a Krisztus ruhája fölött sorsot húzó katonák ülnek. Ezután következnek a latrok cölöpökkel rögzített kereszteken. A jobb lator mellett Mária és János, a baloldali mellett a sirató asszonyok állnak.

A háttérben a Kálvária hármas tagolású hegye s a Nap és Hold látszik. A Kálvária-jelenet alatt a feltámadás és epizódjai vannak megfestve.

Időrendben a következő ilyen emlékünknél a római S. M. Antiqua egyik freskója.³⁶ (VIII. sz.) Ez bizánci jellegű festmény, de az előbbinél nemesebb és egyszerűbb. Dombon, három cölöppel rögzített kereszten az élő, gloriás és tunikába öltözött Krisztus függ. A titulus görög; a Nap és Hold sem hiányzik. Mellékalakok: Szűz Mária és Szt. János, Longinus és a spongyát nyújtó katona. A latrok itt már hiányzanak, s ezután másutt is csaknem végleg elmaradnak. A további egyszerűsítés már csak Szűz Máriát és Szt. Jánost tartja meg, de itt-ott a kereszt szárai fölött, ú. l. a kompozíció élénkítésére 1—1 angyalt helyeznek el, mint például a velencei S. Marco egy VIII. századi misszálján.³⁷

A bizánci ötvösispar különösen a keresztreliquiák tékáit díszítette a Kálvária-jelenet szebbnél szebb képeivel. Egyes darabjaival már a VIII. század óta találkozunk, a későbbi időben, főleg a X. század óta azonban se szeri, se száma a sztaurotékáknak. A keresztesháborúk idejében szinte szériában készülnek, s a Szentföldről hazatérő zarándokok és vitézek egész Európában elterjesztik őket. A középkor derekán Nyugat-Európában is készülnek Kálvária-ábrázolások. Legtöbbjük bizánci hatásra mutat. A különbség csak annyi, hogy keleten Krisztus már halott, nyugaton még nem. Itáliában különösen Szent Ferenc korában festenek sok Kálvária-jelenetet, főleg Toscanában és Umbriában, s van közöttük Giunta Pisanótól, Cimabuetól és Giottotól való is. A további fejlődés már nem párhuzamos: a bizánci modor továbbra is merev maradt, a nyugati a kor művészi stílusával együtt változott.

A Kálvária-jelenetek tanulmányozása a mi szempontunkból azért fontos, mert ezek az ábrázolások hozták létre a keresztnek egy újabb és tipikusan bizánci jellegű alakját, a *kettőskeresztet*, amelyből viszont az orosz kereszt formája alakult ki. Más tárgyakon, különösen a bizánci pénzekben, a IX. század óta használják következetesen. (Theophil császár 829—842.). Bár Hóman szerint

³³ Vavala, Evelyn Sandberg: La croce dipinta italiana e l'iconografia della passione... Verona, 1929. 28. l. 1. ábra. Ld. még: Anderson, 4, 017. sz.

³⁴ U. o. 28. l. 2. ábra.

³⁵ Firenze. Biblioteca Laurenziana. Fényképe: Ali-nari, 44, 153. sz.

³⁶ Fényképe: Anderson, 4, 706. sz.

³⁷ Anderson, 24, 564. sz. — Boock, Franz: Die byzantinischen Zellschmelze... Aachen, 1896. VIII. tábla, 1. sz.

már I. Leó (457—474.) egyik pénzén is előfordul,³⁸ véleményem szerint ez a kereszt még nem kettős-kereszt. Sajnos, csak a rajzát ismerjük, de ez is azt mutatja, hogy ez a kereszt két egymástól eltérő rajzi jellegű elemből áll (1. kép): Az első egy aránytalanul nagyobb és stilizált lapot mutat, mely a nyélre van erősítve, s ezen nyugszik egy külön rajzbeli egységet képviselő kisebb latin kereszt. A kettő együtt első pillantásra kétségtelenül a kettőskeresztnek a benyomását kelti a szemlélőben. Mégis az alsó szár a labarumnak egyik szokásos, a zászlót tartó s a jelen esetben stilizált elágazásával mondható azonosnak. Ha ez tényleg kettőskereszt, akkor mivel magyarázható a pénzekben éppen a Hóman által kimutatott s egészen Theophilig, tehát a IX. század elejéig észlelhető hiánya? Hóman a keletkezés vizsgálataira nem kívánt kiterjeszkedni, de felteszi, hogy a pénzverőbélyegek és pecsétnyomók készítőinek vésője alatt, talán egészen öntudatlanul alakult ki a kereszt díszesebb formáiból, melyek kétségtelenül a labarum hatása alatt öltöttek díszesebb formát.³⁹ De ha tényleg a labarum stilizálására volna visszavezethető a keletkezése, a fejlődés egyes fázisait a pénzekben meg kellene találnunk. Ezek azonban hiányzanak. Megfigyelésem szerint a IX. századig a pénzekben előforduló keresztvariációk párhuzamosak a művészeti alkotások keresztformáival.⁴⁰ Amikor a kettőskereszt a pénzekben első ízben fellép, ez már kifejlődött és határozott forma, de a labarum is mindig tökéletes labarum. A kettő között tehát a pénzekben átmenet nincs. Több mint valószínű, hogy a pénzverők művészete, mint később is, nem volt kezdeményező jellegű. *Én a kereszt újabb, tehát második szárának az eredetét a titulushoz a Kálvária-típusú, tehát korpusos keresztben való újszerű, vagyis a cölöpnek nem a tetején, hanem felső szárának a felezőpontján (vagy valamivel feljebb) való alkalmazásában látom.* A feszület nélküli keresztben a titulus nem fordul elő, mert nem is volt rá szükség. Ezt a magyarázatot, anélkül azonban, hogy a kérdést tüzetesebben megvizsgálták volna, az olasz és görög művészettörténészek is vallják. C. K. Például így ír: «Nel rito bizantino, la croce

aveva anticamente due rami trasversali, l'uno per il titolo, l'altro per le braccia».⁴¹ A görög Antoniadi meg így: «Már pedig közismert dolog, hogy ez a titulus egy nagy deszkából állott, s egy alacsony függőleges gerendával, a törzsnek a vonalában erősítették a T-alakú keresztbe».⁴² Ennek a megfontolásnak az alapján kettőskereszt formájára restaurálta Krisztus keresztjének hihető képét (2. kép). Ez a magyarázat, mint később látni fogjuk, csak részben helyes, s Antoniadi abban is téved, hogy suppedaneumot rajzol rá.

A fennmaradt Kálvária-jelenetek keresztjein a VI. század óta mindig van titulus. Elhelyezését tekintve háromféle megoldást különböztethetünk meg. Az első csoportba tartoznak azok az emlékek, amelyekben a kereszt tetején tábla nélkül van az írás. Ilyen a Rabula-féle (VI. század). Itt azért maradt el a tábla, mert hártýára írták, s ez fölöslegessé tette a megrajzolását.⁴³ Több ilyen megoldással nem is találkozunk később.

A második csoport példányain a felírással gerenda, illetve deszka párhuzamosan fut a patibulummal, s így a keresztnek a *kettőskereszt* formáját adja. Legrégibb ilyenemű emlékünkn egy VIII. század elejéről való bizánci sztaurotéka.⁴⁴ Rajta a régi tradíciók ismerete is meglátszik: a titulus a fej fölött van, s a széles patibulumhoz vékonyabb léccel van hozzáerősítve. Az I és C betű látható rajta. Időrendben a következő a velencei Szent Márk bazilika egy VIII. századi misekönyve fedelének zománcművi és drágakövekkel ékesített Kálvária-jelenete.⁴⁵ A kereszt itt már határozottan kettős: a titulus IC XC-betűs keskeny lapja a keresztcölöp felső szárának a második harmadában nyugszik. Ugyanilyen, tehát kettős-kereszt formájú a Palazzo Venezia sztaurotékájának a X. századból való feszülete (3. kép).⁴⁶ Tipikusan kettőssé teszi a titulus a studenica-i freskó keresztjét.⁴⁷ A X—XI. századból való

³⁸ E. It. XII. 2. l.

³⁹ Antoniades, Eugenios: A Hagia Sophia leírása. (Ἐκφρασις τῆς Ἁγίας Σοφίας.) Athén, 1907. I. 113. l.: «Ἐν τῷ σταυρῷ σὺν διαλαίᾳ κερταίᾳ αἱ ἀνωτέραι κερταὶ παρὰ τὴν ὥς εἰκός, τὸν τίτλον.»

⁴⁰ Ld. a 35. jegyzetben.

⁴¹ Boock i. m. (37. jegyz.) VIII. tábla, 1. sz. ábra

⁴² Ld. a 37. jegyzetben (Anderson).

⁴³ Vavala i. m. 31. l. 6. ábra.

⁴⁴ Diehl, Charles: Manuel d'art byzantin. Paris, 1926. 823. l. 410. ábra.

³⁸ Hóman i. m. (ld. az 5. jegyzetben) 8. l.

³⁹ U. o. 9. l.

⁴⁰ Van rajtuk például egyszerű vonalas, de gemmás keresztforma is.

ilyen képek: a párizsi Bibliothèque Nationale egy elefántcsontból faragott triptichonja,⁴⁸ a vatikáni múzeumnak egy reliquiáriuma⁴⁹ (4. kép), a párizsi Bibliothèque Nationale egy kéziratának a miniatúrája,⁵⁰ a bresciai sztaurotéka,⁵¹ a Louvrenek az úgynevezett szír zománcceszületje,⁵² a consenzai katedrális zománckeresztje;⁵³ a XII. századból: a velencei S. Marco egy misekönyvének arany- és zománcművű fedele,⁵⁴ a British Múzeum egyik psalteriumának a miniatúrája,⁵⁵ a szentpétervári Eremitage egyik lemeze,⁵⁶ a rīazani kereszt;⁵⁷ a XII—XIII. századból: a lucignani múzeum egy festett táblája,⁵⁸ s a pīzai dóm portálreliefjének egyik részlete.⁵⁹

A felsorolt keresztet a titulus táblája alakítja kettőssé. A két keresztzár és a cölöp arányai nem mindig kifogástalanok, tökéletes kettőskeresztet azonban azok az egykorú ábrázolások, amelyek Krisztust, kezében a kereszttel ábrázolják, vagy korpus helyett Krisztus mellképe (éremszerűen) van a kereszten. Ilyenek: a Vatikáni könyvtár egyik X. századi miniatúrája, a híres Menologion, mely két dombon álló kettőskeresztet mutat, suppedaneummal, az alsón, a főkeresztzár metszőpontján Krisztus mellképével;⁶⁰ a párizsi Bibliothèque Nationale egy X. századbéli görög miniatúrája;⁶¹ (5. és 6. kép) egy XI. századi görög miniatúra, mely három jelenetben a pok-

lokra szállott Krisztust ábrázolja;⁶² a torcellói egyház ugyanilyen korú és tárgyú mozaikja.⁶³ Kettőskeresztet tart a kezében a föltámadt Krisztus a dafnii mozaikon⁶⁴ (XI. század vége). A XII. századból való a British Museum egy anastasis-miniatúrája⁶⁵ (7. kép), s ilyen a föltámadt Krisztus az orosz ábrázolásokon. Egy görög elefántcsonttáblán (X. század) oltárszerű térdeplőn, gyertyák között nyugszik a csupasz kettőskereszt.⁶⁶ Titulus és korpus hiányában a keresztarányok megtartása könnyű volt. Ilyen mindig a bizánci pénzek kettőskeresztje is.⁶⁷ Rajtuk sincs korpus, s a titulus szövege már helyhiány miatt sem kerülhetett a kereszt kisebbik gerendájára. Szép és arányos kettőskeresztet foglalnak magukban a kereszt-reliquiák is. Rendszerint két keresztet is tartalmaznak: a Kálvária keresztjét és a keresztformájú reliquiát.⁶⁸

Az Itáliában és Európa nyugati országaiban készült, de szintén bizánci hatásra mutató Kálvária-jelenetek a kettőskeresztábrázolás harmadik csoportját alkotják. Feltűnő és jellemző sajátosságuk az, hogy a titulus táblája a régi hagyományoknak megfelelően a fej fölött, a keresztcölöp tetején van. Legrégibb példája ennek a típusnak a római S. Maria Antiqua egy Kálvária-freskója (VIII. század).⁶⁹ Lehetséges, hogy a művész a T-alakú passio-keresztre gondolt, azonban a fej eltakarja a tartólécet. A későbbi emlékeken azonban ez a lécs már határozottan a kereszt cölöpjének a folytatása. Ilyenek: a X. századból a gothai múzeum egy evangéliumának a borítólapja (aranydombormű);⁷⁰ a X—XII. századból a gaetai és fondii Exultet-tekercek egy-egy miniatúrája,⁷¹ néhány karolingi és III. Ottó

⁴⁸ Schlumberger, Gustave: *L'épopée byzantine a la fin du dixième siècle*. Paris, 1896. I. 17. l.

⁴⁹ Volbach, W. F.: *L'arte bizantina nel medioevo*. Roma, 1935. II. l. II. tábla.

⁵⁰ Omont, Henri: *Miniatures des plus anciens manuscrits grecs de la Bibl. Nat. du VI—XIV. siècle*. Paris, 1929. XXI. tábla.

⁵¹ Valentini, Andrea: *Le santissime croci di Brescia*, 1882. I. és II. tábla.

⁵² Kondakow, N.: *Histoire et monuments des émaux byzantins*. St. Péterbourg—Frankfurt a/M., 1892. 132. l. 36. ábra.

⁵³ Muñoz, Antoine: *L'art byzantin a l'exposition de grottaferrata*. Roma, 1906. 163. l. 119. ábra.

⁵⁴ Anderson, 24.563. sz.

⁵⁵ Dalton, O. M.: *Byzantine art and archeology*. Oxford, 1911. 661. l. 419. ábra.

⁵⁶ Kondakow i. m. 170. l. 13. tábla.

⁵⁷ U. o. 337. l. 105. ábra.

⁵⁸ Vavala i. m. 44. l. 22. ábra.

⁵⁹ U. o. 43. l. 21. ábra.

⁶⁰ Schlumberger, L'épopée, II. 349. l.

⁶¹ Omont i. m. LXXIV. tábla.

⁶² Schlumberger, L'épopée, II. 320. l.

⁶³ Dalton i. m. 675. l. 427. kép.

⁶⁴ U. o. 663. l. 420. kép.

⁶⁵ U. o. 254. l. 157. kép.

⁶⁶ Schlumberger, L'épopée, III. 81. l.

⁶⁷ Schlumberger, G.: *Sigillographie de l'empire byzantin...* Paris, 1884. Passim.

⁶⁸ Ld. a 111—122. jegyzetekben jelzett kereszt-reliquiákat.

⁶⁹ Anderson, 4.706. sz.

⁷⁰ Schlumberger, L'épopée, I. 441. l.

⁷¹ Documents pour l'histoire de la miniature. Mont-Cassin, 1890. — Les miniatures des rouleaux d'Exultet. III. vol. 1. pl.

korabeli szerkönyvi miniatura,⁷² a Louvre egy itáliai elefántcsontreliefje⁷³ (XI. század), egy fondii Exultet miniatúrája,⁷⁴ Enrico di Tedice pisai falfestménye⁷⁵ (XII. század), a S. Angelo in Formis egy freskója⁷⁶ (XII—XIII. század), a velencei S. Marco múzeumának egy aranytáblája⁷⁷ (XII—XIII. századi dombormű) és más középkori keresztfestmények.⁷⁸

A bizánci keresztből úgy keletkezett a háromágú úgynevezett orosz kereszt, hogy a suppedaneumot egy léccel helyettesítették.⁷⁹ A középkor végén ezt ferdén kezdték alkalmazni. Állítólag a két latrot jelképezi: az egyik a paradicsomban, a másik a pokolba került.

A mondottak alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a kettőskereszt a bizánci művészet sajátos terméke, s a kálváriai jelenet ábrázolásával kapcsolatban, görög területen, a titulus táblájának a különleges elhelyezéséből keletkezett, használata pedig más művészi centrumokban nem terjedt el. Szematikus formája a tárgyalt korszakban szintén csak a bizánci birodalom területén volt használatos.

*

A keresztkultusszal párhuzamosan alakult ki a kereszt liturgiája.⁸⁰ Legkorábban a bazilikák apszisába kerül mint *crux gemmata*, többnyire mozaikokba komponálva. Nagy Konstantin császár a labarumra tűzve vitette maga és serege előtt. A katakomba-korszak után a keresztények is így viszik a nyélre tűzött keresztet, a *crux processionalist*. A templomba érve a nyélről leveszik és az oltárra tűzik. Ez a *crux hastata*. Később állandóan

az oltáron marad, vagy függve (*crux pensilis*), vagy (III. Ince pápa óta) talapzattal ellátva magára az oltárra helyezve (*crux altaris*, *crux pedunculata*) a mise ideje alatt. Ez a szokás aztán állandósul. A körmeneti keresztnek több fajtája van. Vigiliákon gyertyákat helyeztek rá. Ez a *crux radians*. Ha stációra gyülekeztek, keresztjük a *crux stationaria* volt. A temetési menet élén a *crux funeraria*t vitték, mégpedig felnőttéknél hastán, gyermekek temetésénél hasta nélkül. Elég korán a templomok tornyaira is kitűzték, míg a templom előtt és a temetőben a *crux monumentalis* állott. Virágvasárnap a templom átriumában levő keresztet virággal szórták tele. Ennek *crux buxata* volt a neve. Ezenkívül még sok más alkalommal használták a keresztet. Így a keresztelési kápolnáknál, a templom felkent helyein (*crux consecrationis*), a paramentumokon és szerzetesi ruhákon. Az eskü és fogadalmak letétele is kereszt előtt történt. Sokan az egyházaknak adományoztak fogadalmi keresztet. A keresztény sírokban is találtak értékes keresztcskéket. Ezek a halotti kereszték. Az élők a mellükön hordták a *crux pectoralist*. A főpapok pectoraleja már újabb keletű. A kereszttereklyéket sztaurotékákba foglalva az oltáron őrizték. Az utóbbiak bizánci eredetüknek megfelelően többnyire kettőskeresztek, de van közöttük sok latin kereszt is. Eleinte nincs rajtuk feszület. Ezt többnyire a szimbolikus báránnyal vagy Krisztus mellképével pótolták. A kálváriai kereszt hatására a középkor derekán a liturgikus keresztéken is kezdik alkalmazni a korpust. A trullai zsinat tételesen előírja (692.), hogy a keresztben nem szimbolikus bárány, hanem corpus szükséges. Használata azonban csak a XI—XII. században válik általánossá.

A liturgiában használt kereszték Itáliában a latin formát mutatják, Bizáncban azonban a kettőskereszt is gyakori. A Hagia Sophiában az egyik oltár mögött áll ilyen feszület.⁸¹ Ez azonban alighanem újabb keletű. Konstantinápolyban az Exaltatio S. Crucis napján a főpap a népnek megmutatta a keresztrelíkiát. A Vatikáni könyvtár egy XI. századi görög kéziratának egyik miniatúrája ábrázol ilyen keresztlevatiót.⁸² Ez a kereszt feszületnélküli és kettős. Valószínűleg ez

⁸¹ Antoniadou i. m. I. 114. l. 259. ábra.

⁸² Képe a Szent István emlékkönyv I. 185. lapján látható.

⁷² Goldschmidt, Adolph: German illumination... I—II. Carolingian Period. Firenze—Paris (1928.), 62., 63., 84.; II. 3., 6., 75., 85., 88. és 106. sz. (Fulda?)

⁷³ Vavala i. m. 38. l. 16. kép.

⁷⁴ Documents pour l'histoire de la miniature. — Les miniatures des manuscrits du Mont-Cassin. Mont-Cassin, 1890. Pl. III.

⁷⁵ Vavala i. m. 37. l. 15. ábra.

⁷⁶ U. o. 36. l. 14. ábra.

⁷⁷ U. o. 32. l. 8. ábra.

⁷⁸ Például Assisiben, a Szent Klára-templomban és Siracusában a régészeti múzeumban. (Vavala, i. m. 50. l. 30. ábra.)

⁷⁹ Hynek i. m. 45. l. — Enc. It. XII. 2. l.

⁸⁰ A kereszt liturgiájára itt csak röviden térek ki. Bővebben az Enc. It. (s. v. Croce), a Kat. Lex. (Kereszt) és a liturgikus szakkönyvek tájékoztatnak bennünket. Ld. még a 19. és 114. jegyzetben idézett munkákat.

a sztaurotékák mintájára készült és ezért volt kettőskereszt. De az is lehetséges, hogy csak a miniator rajzolta így.

De nemcsak az egyházi liturgiában, hanem a pápai és császári udvar ceremóniáiban is helyet kapott a kereszt, mégpedig a körmeneti kereszt, a *crux processionalis*.

A római, majd bizánci császárok hatalmi jelvénye a labarum volt, vagyis hosszú nyélen függő hadizászló, a nyél végén a római sassal. Nagy Konstantin a sas helyére, a zászló fölé a keresztet és Krisztus monogramját tűzte. Így keletkezett a *vexillum crucis*, a keresztes zászló: Nicephorus szerint Konstantin császár maga vitte a keresztet, amikor győztesen bevonult Rómába.⁸³

A bizánci pénzekben a kereszt különféle formában és különböző helyen látható. Eleinte a labarum még általánosan használt császári jelvény, a kereszt inkább az országalmán van. Hóman megfigyelése szerint I. Leó korában (457—474.) végleg a kereszt váltja fel a labarumot. Ezóta a hosszúszerű kereszt nem egyházi szimbólum többé, hanem a keresztény császári hatalom jelvénye.⁸⁴ Mint ilyen kerül rá a császári koronára is. Más koronák, mint például a caesar stephanosa, kereszt nélkül valók («*στέφανος χωρίς σταυρικό του*».)⁸⁵ A korona keresztjére vonatkozik Konstantinos Porphyrogenitos ceremóniás könyvének a koronázással kapcsolatos következő formulája: «*ἐν τούτῳ βασιλεύετε, ἐν τούτῳ νικᾶτε*».⁸⁶ A kereszt stilizált, s a IX. század elejéig egyes latin kereszt. A kálváriaképek hatására Theophil óta (829—842.) az országalma és a hosszúnyelű kereszt a pecséteken és a pénzekben is használatos (8. kép). A császári pecsétek hatására a IX—X. században a császári tisztviselők, különösen a kardhordók (spatharius, prothospatharius) is véstnek pecsétjeikre kettőskeresztet.⁸⁷ A XI. szá-

zad óta a szent császárok és császárnők ruházatán újabb formában, pajzsalakú lelógó szövetdarabon találjuk a stilizált kettőskeresztet, például a Konstantinos Monomachos-féle koronán (XI. század eleje) Theodóra és Zoé császárnő lemezén;⁸⁸ a Stavelot—Walz-sztaurotékán, Heléna császárnő alakján;⁸⁹ Eiréné császárnő aranylemezén⁹⁰ XI—XII. század); a bresciai⁹¹ és esztergomi sztaurotékán⁹² (XII. század). Néha egyes ez a kereszt, mint például II. Basileos Menologionján, Theodóra császárnő ruháján,⁹³ néha azonban hiányzik ezen a pajzsalakú ruhafoszlányon a kereszt.⁹⁴ Arra azonban nincs adatunk, hogy Bizáncban az egyes vagy kettőskereszt valódi címerpajzsba foglalva, valaha is állami címerre fejlődött volna.

A nyugati egyházban a hordozható kereszt a pápának és nagyobbbrangú egyházi méltóságoknak volt a jelvénye. A korábbi századokból használatára vonatkozólag nincs értesítésünk. Mivel a körmeneteken és stációkon az egyházfejedelmek is résztvettek, külön méltósági jelvényre nem is volt szükségük: elég volt nekik a körmeneti közös kereszt. A Liber Pontificalis szerint IV. Leó pápa (847—855.) kezdte el a hordozható, úgynevezett pápai keresztnek a használatát. Ez az adat megbízható, mert éppen ebben az időben Itália már formailag is hátat fordított Bizáncnak, s a pápaság az egyházi államban, de nyugaton is jelentős vezető szerephez jutott. Méltóságát külső jelvénnel is kívánhatta kifejezni. IV. Leó engedte meg a kereszt használatát Szent Ansgár hamburgi püspöknek, mint pápai legátusnak.⁹⁵ Valószínűleg más legátusok is megkaphatták ezt a kitüntetést. Joannes Diaconus szerint Szent Ágoston, Anglia apostola is kereszttel vonult be székhelyére.⁹⁶ II. Honorius óta (1061—1072.) *per antiquam consuetudinem* a hordozható kereszt a főpapi iurisdictionnak a jelvénye.⁹⁷ Az «antiqua consuetudo» itt hosszabb időt jelenthet, de általánossá is csak hosszabb idő elteltével válhatott.

⁸³ Fiuizanius, F. Augustinus: De ritu sanctissimae crucis romano pontifici praeferendae commentarius. (F. A. Fiuizanio Romano Palatii Apostolici sacrista et ord. Eremit. S. Augustini vic. gen. conscr.) Romae, 1592. 59. l.

⁸⁴ Hóman i. m. 8. l.

⁸⁵ Bárányné Oberschall Magda: Konstantinos Monomachos császár koronája. (Archeologia Hungarica. XXII.) Budapest, 1937. 36. l.

⁸⁶ Eichmann, Eduard: Zur Symbolik der Herrscherkrone im Mittelalter. Notter-Emlékkönyv (Budapest, 1941.), 195. l.

⁸⁷ Hóman i. m. 9. l.

⁸⁸ Bárányné i. m. IV. és V. tábla.

⁸⁹ U. o. XI. tábla, 8. sz.

⁹⁰ U. o. XII. tábla, 5. sz.

⁹¹ Valentini i. m. II. l.

⁹² Szent István-Emlékkönyv, I. 417. l.

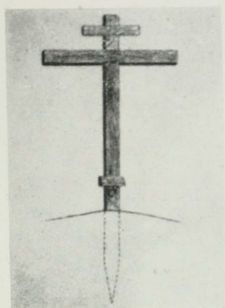
⁹³ Bárányné i. m. XV. tábla, 4. kép.

⁹⁴ U. o. XIV. tábla, 2. és 4. kép.

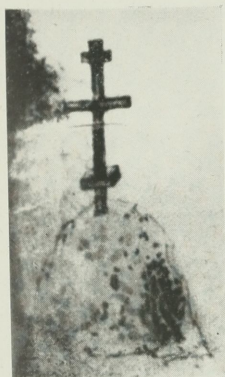
⁹⁵ Enc. It. XII. 2. l.

⁹⁶ Fiuizanius i. m. 67. l.

⁹⁷ Enc. It. XII. 2. l.

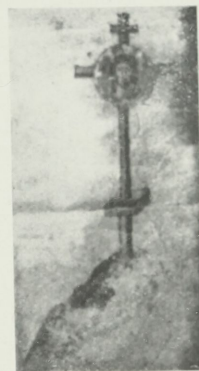
2

5

1

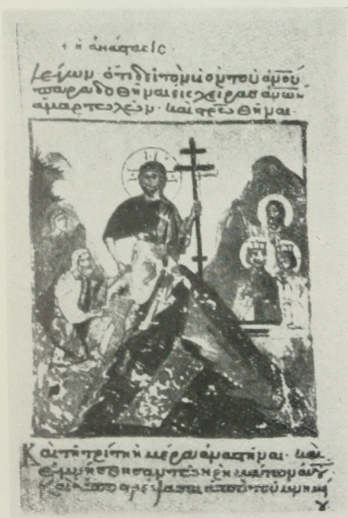
6

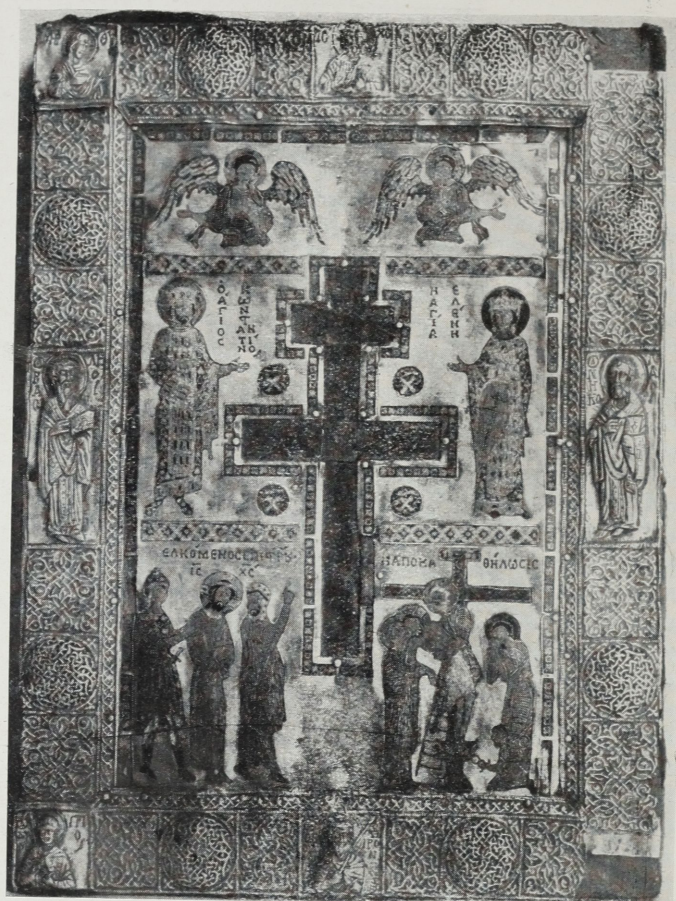
4

3

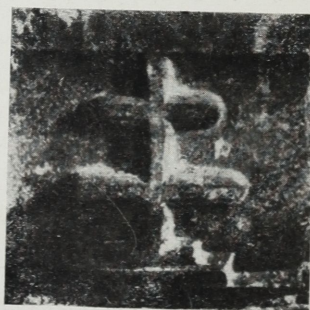
7

10

8

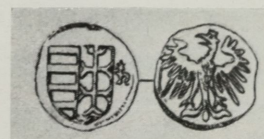
9

12

11

13

III. Sándor pápa (1159—1187.) a yorki püspöknek megengedte, hogy ő és utódai «per totam Angliam» vitethetik maguk előtt a keresztet, annak ellenére, hogy a kenterburi érsek tiltja.⁹⁸ A patriarchák még régebben élhettek ezzel a kiváltsággal. Az Extravagantes a privilégiumokról szólva megjegyzi, hogy *Dominicae vero crucis vexillum ante se facient ubique deferri, nisi in urbe Romana, et ubicunque summus Pontifex praesens extiterit, aut eius legatus utens insignibus Apostolicis dignitatis.*⁹⁹ A XIII. század folyamán a fejlődés véglegesen megállapodhatott. Az egyházi főméltóság jelvénye a középkorban az egyszerű kereszt volt, s Itáliában, mint már láttuk, a X. századig nem is használtak mást. Egyes, hordozható kereszt van II. Orbán óta (1085—1099.) a pápai bullákon és a pápai pénzekben is.¹⁰⁰ A kettős és a még későbbi hármaskereszt csak a késő középkorban és szórványosan tűnik fel, de nem jut nagyobb jelentőséghez.¹⁰¹ A XV. század végén Fiuizanius arról elmélkedik,¹⁰² vajjon miért egyes a pápai, érseki és legatusi kereszt, és miért kettős a patriarchális? Megjegyzi, hogy sok olyan főpappal találkozott, akik megfordultak a keleti patriarchák és érsekek udvaraiban, de nem láttak ott csak egyszerű keresztet. Szerintük sohasem is volt náluk meghonosodva a kettőskereszt használata. Ő azonban nem fogadja el ezt a véleményt, s Joannes Molanusra hivatkozva kijelenti, hogy az érsekek keresztje egyes, a patriarcháké kettős, a pápai, mint némelyek állítják, a patriarchákkal való versengés miatt a hármaskereszt.¹⁰³ Azt azonban megengedi, mert maga is sok ilyen képet látott, hogy *a régi gyakorlat nem volt következetes.*¹⁰⁴ A pápai hármaskereszt kialakulását ő a hármaskeresztialával hozza összefüggésbe. Kétségtelenül igaz, hogy *ez a keresztforma csak a középkor végén honosodott meg* s a patriarchák képein is az egyszerűbb kereszt is a gyakoribb.¹⁰⁵ Valószínűleg a császári

kettőskereszt analógiájára használhatták időnként a konstantinápolyi és más patriarchák.

Nyugaton és Itáliában tehát az egyszerű kereszt a divatos. A kettőskereszt kivételesen előfordul egy-egy pénzen, például VII. Benedek pápa (974—983.) ezüst dénárján s a XII. és XIII. század fordulóján Ludolf magdeburgi érsek (1192—1205.) pénzén.¹⁰⁶ A nyugati szfragisztikában és heraldikában is igen ritka. S ez a ritka használat is bizánci hatásra vezethető vissza, s vele a nyugatiak a keresztesháborúk korában kerültek közvetlen vagy közvetett kapcsolatba. A XII. századi bizánci dekoratív plasztika alkotása például az a szép kettőskereszt, melyet a velencei S. Marco portikusában, két oszlopfő felett, a párkányszaton még ma is szemlélhetünk.¹⁰⁷ (9. kép.) A sekrestye bejárata fölötti mozaikmezőben is van egy nagyobb kettőskereszt. Ez régebbi lehet. Vajjon csak díszítő elemei ezek a bazilikának, vagy van-e közülük a velencei patriarchához, nehéz eldönteni. A görög művészek ilyesfélére is gondolhattak.

Közvetlen bizánci hatásra vezethető vissza a lovagrendek kettőskeresztje. A Johanniták pecsétjein a XIII. században következetes a talapzaton nyugvó, alával és omegával díszített kettőskereszt.¹⁰⁸ Ugyancsak kettős a Szentlélek-rend keresztje, s későbbi pecséteken már pajzsba van foglalva.¹⁰⁹ Fiuizanius szerint a spanyolországi Calatrava-rend jelvénye is kettőskereszt.¹¹⁰ E lovagrendek keleten ismerték meg a bizánci keresztet, s éppen a keleten való működésük hangsúlyozására vehették fel jelvényükkül, majd címerükkül.

Európában, különösen nyugaton, sok templom tornyán díszleg a kettőskereszt. Ezek valószínűleg a keresztesháborúk folyamán Európaszerte elterjedt sztaurotéákkal hozhatók kapcsolatba. 1204-ben a kereszties hadak kifosztották Bizáncot, s a nyugati lovagok minden kincset elhurcoltak. A francia, német, olasz templomok leltáraiban számos utalás történik a templomi kincseknek

⁹⁸ Fiuizanius i. m. 69. l.

⁹⁹ U. o. 68. l.

¹⁰⁰ Hóman i. m. 7. l. Ld. még a 171. jegyzetet.

¹⁰¹ U. o. 7. l.

¹⁰² Fiuizanius i. m. 78. l.

¹⁰³ U. o. 79. l.

¹⁰⁴ U. o. 80. l.

¹⁰⁵ Olv. például Gedeón Mánuel könyvét a konstantinápolyi pátriárkák képeiről. (Patriarkhikoi pinakesz. Konstantinápoly, 1884.)

¹⁰⁶ Hóman i. m. 7. l.

¹⁰⁷ Képe: Anderson, 22, 597. sz.

¹⁰⁸ King, E. J.: The knights Hospitallers in the Holy Land. London, 1931. 102., 182. és 280. l. s a mellettük adott táblák.

¹⁰⁹ Brune, P.: Histoire de l'ordre Hospitalier du Saint Esprit. Paris, 1890. VII. és VIII. tábla (a 160. és 176. l. mellett).

¹¹⁰ Fiuizanius i. m. 78. l.

bizánci vagy görög származására.¹¹¹ A híres vatikáni kettőskereszt alakú kereszteteklyét 1204-ben egy holland pap hozta Maastrichtba. A maas-trichti egyház tulajdonjogát maga a császár is megerősítette. A mult században Rómába vitték, s helyébe egy hű másolatot kaptak. A feliratról kitűnik, hogy Romanos császár készítette.¹¹² Ezzel az ereklyével egykorú a kölni S. Maria egyház hasonló sztaurotéka.¹¹³ Ugyancsak a X. századból való a római Sancta Sanctorum ereklyéje.¹¹⁴ A nonantolai apátság keresztreliquiája a X—XI. században készült.¹¹⁵ Kettőskeresztes reliquiát tartalmazott a XII. századból való esztergomi sztaurotéka¹¹⁶ (10. kép) és a XIII. századi namüri ereklyéskereszt.¹¹⁷ 1204-ben került el Bizáncból a híres limburgi sztaurotéka.¹¹⁸

Braun a reliquiáriumokról írt könyvében 20 keresztreliquiát ismer. Ezek ma Európa különféle gyűjteményeiben őriztetnek, s közülük több kettőskereszt alakú.¹¹⁹ Nálunk az esztergomi ismeretes, de ez Gerevich szerint csak a XVI. században kerülhetett hozzánk.¹²⁰ De nekünk is volt a XI. és XII. század fordulóján néhány bizánci holmink. III. Béla és a Magyarországon letelepedett görögök sok mindent hozhattak magukkal. III. Ince pápa 1205-ben kéri a magyar királyt, származtassa vissza azokat a tárgyakat, melyeket Bizáncból neki szántak, mégpedig szöveteket, elefántcsontkazettákat, gyűrűket, evangeliariumokat stb.¹²¹ Nem lehetetlen, hogy ezek közül a

kincsek közül való Kunigunda királylánynak a zománcos lemezekkel, filigránnal, drágakövekkel és gyöngyökkel díszített, VIII—IX. századból származó aranyozott kettőskeresztje, amelyet a magyar királyi kincstárból Anna, IV. Béla leánya, Kunigunda anyja vitt Csehországba.¹²² De az is lehet, hogy III. Béla hozta magával Magyarországra.

Ezek révén a bizánci reliquiák révén a X—XIII. században a bizánci kettőskereszt Európá-szerre lett ismeretessé. A lotharingiai kivül,¹²³ amely magyar eredetű, minden más európai kettőskereszt ezeknek az emlékeknek a hatása alatt keletkezhetett.

*

Hóman megállapítása szerint a magyar királyi hatalom jelvénye a XI. század közepe óta kimutathatóan — tehát minden bizonnyal Szent István óta — a nyélre tűzött, hordozható kereszt volt. Minden bizonnyal, mert az obulusain látható kereszt a hordozható kereszttel van kapcsolatban. A hosszúszerű kereszt ugyancsak Salamon és Szent László pénzein fordul elő először,¹²⁴ ez azonban alig lehet bizonyíték ilyen keresztnek a korábbi hiánya mellett. A pápák például már a IX. század eleje óta használják, a bullákon azonban csak II. Orbán idejében (1085—1099.) fordul elő először.¹²⁵ Ugyanígy a helyzet a német földön is. A német pénzekben szintén kicsi és nem nyeles a kereszt,¹²⁶ a császárok mégis régóta használják a hordozható keresztet. Thietmarnál olvassuk, hogy I. Ottó császár 973-ban nagy pompával ünnepelte meg a húsvétot. «Namque solebat — írja — in sollempnitatibus universis ad vesperam et ad matutinam atque ad missam eum processione episcoporum venerabilique denique ceterorum ordine clericorum cum *crucibus* sanctorumque reliquiis ad ecclesiam usque deduci. Hicque cum magno Dei timore, qui est principium sapientiae, staret atque sederet, usque finita sunt universa, nil loquens nisi divinum, sed ad caminatum suimet cum luminaribus multis comita-

¹¹¹ Bárányné i. m. 42. l.

¹¹² Thewissen, M. A. F. Ch.: Twee byzantinische h. krusen relicken vit den schat der voormalige kapittekkerk van onze lieve vrouw te Maastricht. Maastricht, 1939. 6. l. Most a vatikáni kincstárban őrzik.

¹¹³ Schlumberger, L'épopée, 193. l.

¹¹⁴ Volbach, W. F.: L'arte bizantina nel medioevo. Roma, 1935. II. tábla.

¹¹⁵ Schlumberger, L'épopée, II. 18. l.

¹¹⁶ U. o. I. 81. l. — Boock, Franz: Die byzantinischen Zellenschmelze der Sammlung Dr. Alex. von Swenigorodskoj. Aachen, 1896. 269. l. — Peirce, Hayford...: L'art byzantin. Paris, 1934. Melléklet.

¹¹⁷ Boock i. m. XX. tábla; Schlumberger, L'épopée, II. 177. l.; Kondakow i. m. 159. l.

¹¹⁸ Bárányné i. m. 42. l.

¹¹⁹ Braun, Josef: Die Reliquiare des christlichen Kultes und ihre Entwicklung. Freiburg in Breisgau, 1940.

¹²⁰ Gerevich Tibor: Magyarország románkori emlékei. Budapest, 1938. 237. l.

¹²¹ Bárányné i. m. 42. l.

¹²² Gerevich i. m. 237. l.

¹²³ Hóman i. m. 7. l.

¹²⁴ U. o. 8. l.

¹²⁵ U. o. 7. l.

¹²⁶ Hóman Bálint: Magyar pénztörténet. Budapest, 1916. 174. l.

tuque magno sacerdotum, ducum ac comitum remeabat». ¹²⁷ A pápákat gyámoltó renovator imperii külsőségekben nem maradhatott el a pápa és a bizánci császár mögött: használta ő is a keresztet, de utódai is. Ha Thietmar a saját korának, esetleg II. Henrik szokását vetítette a 973-as időbe, a mi szempontunkból nem gyengül az átvétel lehetősége. IV. Henriknél a kereszt már a birodalmi insigne-k közé tartozik, de így lehetett az elődeinél is, csak sohasem emlegették a dolgot. ¹²⁸ Szent Istvánról pedig tudjuk, hogy országa megszervezésében a német, főként a bajor mintát követte. A német udvarral való személyes vagy közvetett érintkezése alkalmával nem kerülhetett el figyelmét a keresztény uralom általánosan használt szimboluma, a kereszt. Pénzein, melyeket a regensburgi bajor érmék mintájára veretett, a középső, egyenszerű kereszt mellett van hosszúszerű is. ¹²⁹ (II. kép.) A középső görög kereszt ugyanis folytatódik a körirat keresztjében, s azzal együtt egy latin keresztet ad. Itt ugyan teljes bizonyossággal csak a figurák összekapcsolásáról beszélhetünk, hiszen a középső keresztoszár is kapcsolódik a körirat betűihez, ¹³⁰ mégis feltételezhetjük, hogy Szent István királysága kezdetétől ismerte és használta is a hordozható keresztet.

Szent István keresztje csak egyszerű latin kereszt volt, mint a pápáé vagy a német császáré. Kettős abban az időben csak a görög császár keresztje volt. Ilyet Szent István csak Bizáncból

vehetett volna át. De Szent István nem a keleti, hanem a nyugati egyházhoz csatlakozott. Különböző ellenmondás lett volna az átvett nyugati új életformának az ellenlábás kelet szimbolumát adni. Nem is tette. Ezt legjobban a Szent László pénzein feltűnő, határozottan nyeles és egyszerű kereszt bizonyítja legjobban. A Szent István korabeli magyar művészet nem igen ismerte a kettőskeresztet. Ha ilyen lett volna valóban a királyi jelvény, akkor a koronázási palástra is ezt hímezték volna, ¹³¹ s valószínűleg Gizella királyné is ilyet csináltatott volna udvari ötvöseivel az anyja sírjára. ¹³²

A kereszt kettős formájában nálunk III. Béla pénzein fordul elő első ízben, mint az egyik vagy mind a két lapot betöltő főéremrajz. Lemezpénzei közül az egyikén még mindig pajzs nélkül, az 1190. táján vert éremfajon már pajzsba foglalva, mint valódi címerkép szerepel a kettőskereszt. (12. kép.) Ez a nagyjelentőségű megállapítás Hóman Bálint érdeme. ¹³³ Hóman a III. Béla-féle címeralakítás történeti és politikai okaira is rámutatott. Béla Mánuel császárnál a bizánci udvarban nevelkedett. A császárnak örököse, vőjelöltje és deszpotesz volt, majd Manuel fiának a megszületése után jóideig caesar. ¹³⁴ Bizáncban, mint már láttuk, a kettőskereszt ebben az időben már nem egyházi szimbolum, hanem a keresztény császári hatalom jelképe. III. Béla, amikor a magyar királyi hatalom jelvényét, a hordozható latin keresztet a bizánci kettőskereszttel fölcserélte, szintén nem egyházi szimbolumot vett fel, hanem a bizánci császárt utánozta. Használhatta már a bizánci udvarban, s ehhez király korában is ragaszkodott. Bizonyára volt ebben politikai tendencia is: a kettőskeresztes címerrel a magyar királyi hatalmat a bizánci császári hatalom mellé állította. ¹³⁵ Emellett szól az a körülmény, hogy külpolitikájában szakított Bizánccal, s Róma felé orientálódott.

A kettőskereszt ezóta következetesen használt jelvénye és címere a magyar királyságnak nemcsak pénzekben, hanem a pecséteken is. A későbbi

¹²⁷ Chronicon Merseburgense, lib. III. cap. 30. Ed. Kurze.

¹²⁸ Kitűnik ez IV. Henrik császárnak a francia királyhoz intézett (1106.) panaszos leveléből, melynek idevágó része így hangzik: «... a filio meo missus venit ad me quidam principum Wicbertus, dicens nullum vitae meae esse consilium, nisi sine ulla contradictione etiam regni insignia redderem, ex voluntate et imperio principum. At ego, etsi omnis terra, quantum inhabitatur, regni mei esset terminus, volens vitam regno commutare; quia vellem nollem sic agendum et sic definitum intelligebam, coronam, crucem, lanceam, gladium misi Moguntiam...» M. G. H. Pertz: Sigiberti chronica, cap. 4. — Humann, Georg: Die Kunstwerke der Münsterkirche zu Essen (év n.) c. művében sok ilyen keresztet ír le és többnek az ábráját is közli. A legrégibb a X. századból való. (II. Taf. 12.)

¹²⁹ Réthy László: Corpus nummorum Hungariae. Budapest, 1899. I. l. I. tábla. — Hóman: Pénztörténet, 171. l.

¹³⁰ Réthy i. m. I. tábla, 1. sz.

¹³¹ Gerevich i. m. CCLXIV. tábla.

¹³² U. o. 238. l. Képe u. o. CCLIII. tábla.

¹³³ Hóman i. m. 4. l.

¹³⁴ Hóman i. m. 10. l. — Donászy i. m. 10. l.

¹³⁵ Hóman u. o. 10. l.

dinasztiák sem hagyták el, s ma az állami címernek lényeges alkotórésze.¹³⁶

A magyar címer másik részét, a vágásos címerpajzsot Imre vette fel családi jelvény gyanánt 1198. és 1202. között.¹³⁷ Első ízben az 1202-i aranybulláján fordul elő. Kilencszer vágott pajzsot ábrázol, melyben a páros számú mezők, a legalsót kivéve, jobbra haladó oroszlánokkal vannak megrakva: a két elsőben 3—3, a harmadikban 2—2, a negyedikben 1 oroszlán van.¹³⁸ Ezt a címet találjuk II. András aranybulláján és kettős viaszpecsétjén, több vágással és oroszlánnal. 1235-ben második kettős pecsétje már csak kétszer vágott és 3—3—2—1 oroszlánnal van megrakva. IV. Béla nagyatyja hagyományait követi, és visszatér a kettőskereszthez. A vágások (oroszlánok nélkül) az Anjouk alatt térnek vissza, és maradnak meg végleg a magyar címerben.¹³⁹ A főcímer továbbra is a kettőskereszt. Címerünk mai alakja a hasított pajzs jobboldali mezejében a vágásos, a baloldali mezejében a kettőskeresztes címerrel I. Ulászló pénzein fordul elő először.¹⁴⁰ (13. kép.) Az elhelyezés nála még nem következtes: néha fordított sorrendet követ a két címer.¹⁴¹ A gyakorlat csak később szilárdul meg. Mátyás óta a vágásos címer a főcímer. Nyugalom csak II. József idejében áll be. Ezóta a közjogi felfogás az, hogy Magyarország címerét a vágásos címer s a hármashalmon kiemelkedő kettőskereszt egy pajzsban egyesítve fejezi ki.¹⁴²

*

A heraldikusokat régóta érdekelte, de csak legutóbb jutott nyugvópontra az a kérdés, vajjon «kinek vagy minek a címere volt egyrészt a nyolc vörös-fehér csík, másrészt a kettőskereszt, illetőleg mit akartak e kétféle címernek az idők folyamán változó használatával kifejezni?» Mert a felvétel korában volt csak tudatos az eredet kérdése, később pedig feledésbe ment.¹⁴³

¹³⁶ Itt még csak azt jegyezzük meg, hogy Imre nagypécsettjének a keresztje egyes és nem kettős! A részletekről az 1., 3., 4. és 5. jegyzetben jelzett értekezések tájékoztatnak.

¹³⁷ Donászy i. m. 12. l.

¹³⁸ U. o. 3—4. l.

¹³⁹ U. o. 5. l.

¹⁴⁰ Hóman i. m. 11. l.

¹⁴¹ Réthy i. m. 145. C, 146. C stb.

¹⁴² Döry i. m. 26. l.

¹⁴³ U. o.

A középkori magyar felfogást legtudatosabban Werbőczy fogalmazta meg. Szerinte a pápa nálunk az egyházi hivatalok adományozásában a megerősítés hatalmán kívül semmi joghatóságot nem gyakorolt. Négy argumentuma közül a második: a kereszténység felvétele. «A magyarok Szent István intézkedésére keresztelkedtek meg, aki legelőbb alapított ez országban püspökségeket, apátságokat és prépostságokat; ugyanezen egyházak főpapi állásait és hivatalait a pápa engedélyéből egymaga adományozta. Erről szól az ünnepi ének, s ugyanezt tették közzé könyveikben a római és egyházi jog magyarázói. Innen érdemelte ki a király és apostol nevét... És ugyanezért a pápa adományából címerként szentsége jeléül a kettőskeresztet is méltán érdemelte ki, hogy királynak és apostolnak joggal mondjuk. Innen az ő idejétől kezdve szokta meg a magyar nemzet is saját címeréül tartani és használni. Mert a négy folyó, tudniillik az Ister vagy Duna, Tisza, Dráva és Száva ábrázolását Pannóniától sajátította el, ahol most a magyarok laknak és élnek».¹⁴⁴

Mennyiben helyes Werbőczy elmélete? Az investitúraharc koráig a keresztény király, királyi hatalmánál fogva országában Krisztus helytartója volt. Nagy Károly például még hitbéli ügyekben is foglalt állást.¹⁴⁵ Viszont az egyház ezt a jogot valamilyen hallgatólágos megbízásra szeretne volna visszavezetni. II. Henrik korában az uralkodó a pápa kívánságával is kénytelen már számolni, de a XI. század elején a dolog még nem fejlődött oda, hogy püspökségek alapításában pápai engedélyre lett volna szükség. Szent István is így járt el a veszprémi püspökség alapításánál.¹⁴⁶ A pécsi alapításnál pápai követ is szerepel, de követ jelent meg 1091-ben is, a somogyvári apátság alapításánál, de az oklevél nem említ pápai engedélyt. II. Orbán pápa engedélyét csak később kérték ki.¹⁴⁷ A király tehát önállóan cselekedhetett, s Szent István olyan egyházi joghatóságot gyakorolt, mint német kortársa, II. Henrik császár. Így volt ez Szent László korában is. Tehát az sem volt szükséges, hogy Szent István keresztet

¹⁴⁴ Tripartitum, I. 11.

¹⁴⁵ Váczy, Peter: Die erste Epoche des ungarischen Königtums. Pécs, 1935. 92. l.

¹⁴⁶ U. o. 94. l.

¹⁴⁷ U. o. 95. l.

kérjen. Nem is kért, hanem, mint a német császárok, maga vette használatba. Ellenben kért és kapott koronát, miként ezt Thietmar¹⁴⁸ és a *Legenda maior* mondja. A Hartvik-legenda beszél először a keresztküldésről: *Crucem insuper ferdam regi, velut in signum apostolatus misit.*¹⁴⁹ Hartvik itt és más helyeken is, már a Gregoriánus-eszméknek megfelelően, a király egyházi működését a pápa előzetes jóváhagyásához kapcsolja.¹⁵⁰ Az mindenesetre kétségtelen, hogy népe Szent Istvánt a maga apostolának tartotta, s később is minden üdvös intézkedést Szent Istvánra szerettek visszavezetni. Ez a hagyomány diktálta Hartvik tollába a pápa szavait: *ego sum spótolicus, ille vero merito Christi apostolus...* Ezt a hagyományt ismerte a magyar középkor, s belőle merített Werbőczy is. Ellenben nem ismerhette Werbőczy a kereszt történetét és formafejlődését, azért Szent István korában is kettősnek vélte azt. Abban helyes Werbőczy felfogása, hogy az ország címere elsősorban a kereszt, de nem ismerte a vágásos címer multját, azért vonatkoztatta azt az ország nyugati és középső területére.

A vágásos címer az Árpádok családi címere volt. Ez a címer elemeiben, szerkezetében spanyol mintákat követ, hihetőleg spanyol ember szerkesztette, ki a királyi asszonnyal, annak kíséretében jött Magyarországra.¹⁵¹ Amikor a keresztes címer újból vezető szerephez jut, t. i. IV. Béla alatt s a század további folyamán, a vágásos címert családi jellegének megfelelően a királyi herceg, a későbbi V. István használta, de korábban is András herceg,¹⁵² végül pedig a trónra igényt tartó és külföldön élő hercegek, III. András és az Anjouk.¹⁵³ Ők tehát csupán a családi származást hangsúlyozták a vágásos címerrel, de mihelyt az uralmat átvették, a királyi hatalom birtokosát megillető kettőskereszt használatára tértek át. Az Anjouk *iure geniturae* pályáztak a magyar trónra, az ország ellenben választást kívánt. Tehát az Árpád-házzal való rokonság kifejezésére, mint mellékcímer, kerül pecsétjeikre a vágásos címer. Nagy Lajos herceg korában a vágásos

árpádházi és a lilimos anjou összetett családi címert vésette pecsétjére. A magánjogi jellegű kisebb és titkos pecséteken az Anjouk korában a kereszt hiányzik, címerük itt a két családi címer.

Ez a közjogi különbség tudatos volt már a XIII. században is. V. István, aki herceg korában a vágásokat használta, nagypecsétje hátlapján a rendes köriraton kívül még egy apróbetűsét is vésetett a következő szöveggel: *Corona et crux sit virtus sigilli.*¹⁵⁴ Az ábrázolás meg is felel ennek a mondatnak, mert a kettőskereszt egy koronás bástyán nyugszik. Eszerint a kereszt közjogi természetű szimbólum, azaz állami címer, a vágásos címer ellenben csak családi. V. István sokáig volt ifjabb király. Amikor végre trónra került, külön is hangsúlyozta a keresztes címer közjogi tartalmát.

A zászlókon a vágások jobban érvényesültek, mint a kereszt.¹⁵⁵ De meg is felelt a hadsereg királyi jellegének. Nagy Lajosnak még a tornaöltözeke is a színeket mutatta.¹⁵⁶ A külföldi élő heraldika talán már kezdettől fogva nem tudott különbséget tenni a két címer jogi tartalma között, s a vágásokat inkább nemzeti színeknek tartotta. Így látjuk ezt például Dalimilnál, a XIII. és XIV. század fordulóján élt cseh krónikásnál. Krónikája egyik helyén III. István és II. Ulászló cseh király egyik háborújáról beszél. Itt Jurik Staňko kitüntette magát, ezért a cseh királytól engedélyt nyer arra, hogy pajzsán a magyar színeket viselje.¹⁵⁷ Egy másik helyén a német-magyar háborúról beszél (XI. vagy XII. század?). A császár a csehek segítségével győz, mire a magyar király kénytelen megkeresztel-

¹⁵⁴ Kumorovitz Bernát: A pecséttan eredményeinek értékesítése a történetkutatásban. (Különlenyomat a gödöllői Szent Norbert-gimnázium 1939–40. évkönyvéből. 14. l.)

¹⁵⁵ Váczy, Peter: Die ungarische Nationalfahne. Ungarn, 1941. IX. 534. l. A Képes Krónikában más uralkodón, például Szent Istvánon is van ilyen öltözeke. (39. l.)

¹⁵⁶ A Képes Krónika több miniaturáján kettőskeresztes a zászló. Ilyeneket vitt magával III. András özvegye, Ágnes is Svájcba. Váczy, Fahne, 532. l. Az egyik táblán képét is közli.

¹⁵⁷ Chaloupecký, Václav: O znaku Slovenska. 101. l. «Kněz je sě Jurika ctiti / jeho dětem kázan a šcitě / červeně a bíle prúhy nositi». Chaloupeckýnek id. cikkét csak különlenyomatban ismerem. Ezen nincs megjelölve, hogy milyen kiadványból való.

¹⁴⁸ U. o. 102. l. 22. jegyzet.

¹⁴⁹ U. o. 113. l.

¹⁵⁰ U. o. 107. l.

¹⁵¹ Donászy i. m. 38. l.

¹⁵² U. o.

¹⁵³ Hóman i. m. (Turul) 11. l.

kedni és pajzsára a keresztet felvenni.¹⁵⁸ Dalimil adatai történeti szempontból bizonytalanok, belőlük mégis a XIII. és XIV. század fordulóján vallott heraldikai felfogás tükröződik: a keresztes címer a magyar kereszténységgel függ össze. Ez a tulajdonképpeni országcímer, míg a vágások a nemzet színei. Értékes ez az adat azért is, mert Dalimil, ha céloz is a kereszténység felvételével kapcsolatos cseh-morva tradíciókra, azokat nem a *Ciril és Metód* idejére vetíti, mint ezt később a szlovák történészek tették. Ő Adalbertre célozhatott, bár a kereszttel kapcsolatban tévedett.¹⁵⁹ Érdekes az előzőtt Ottó király heraldikai eljárása. Otthon, mint rajnai palotagróf és bajor herceg következetesen magyar királynak, felesége pedig magyar királynénak címezi magát, s pecsétjeiken a trónus baloldalán elhelyezett pajzsban a kettős keresztet viselik.¹⁶⁰ Ő magyar királynak tartja magát, a kettőskereszthez joga van! Megillette a vágásos címer is, de számára a kettőskereszt fontosabb, mert közjogi tartalma van.

A két címer között való közjogi különbség az Anjouk alatt halványulni kezd, s az újabb házakból való dinasztikiak alatt lassan teljesen eltűnik.¹⁶¹ Ezóta mind a kettő egyenrangú része a magyar királyi vagy országos címernek. Werbőczy korában már csak a keresztre vonatkozó tradíciókat ismerik, s a vágásos címernek új, szimbolikus tartalmat adnak, amely aztán véglegesen meggyökeresedik a magyar közfelfogásban. A magyar

tudományos heraldika ebből a Werbőczy-féle tanításból él, s magyarázataiban újabb elem csak az, amit a koholt Szilveszter-bulla nyújtott. XVIII. és XIX. századi heraldikusaink nem tudtak a Werbőczyénél kielégítőbb magyarázattal szolgálni. Oka ennek a mult ismeretének akkori fogyatékos volta s a szükséges forrásanyag hiánya. Ez utóbbi okozta, hogy még később is tudósainknak félmegoldással és valószínű elmélettel kellett megelégedniük. Elfogadható eredményre csak a legújabb kor kutatói juthattak, kik új, hézagmentesebb, s így szervezettebben összefüggő anyaggal dolgozhattak és munkájukban nem rekedtek meg a heraldika szűkebb keretei között.

*

A magyar heraldikai irodalom hiányos voltának köszönhető végül az is, hogy a hármashalmon álló kettőskeresztes címet a mult század romantikus korszaka óta a szlovákok a magukénak vallják. Időszerű tehát, hogy röviden a magyar címernek ezekre a vonatkozásaira is kitérjünk.

A szlovákok 1848-ig a hármashalomra helyezték a fősúlyt, mert ez a magyar címerben a Tátrát, Fátrát és Mátrát jelképezte. A hatvanas években a Tátra romantikája gyengül, s a kettős kereszt felé fordítják figyelmüket. A kezdeményező Moyses István besztercebányai püspök volt. A szláv gondolatnak ez a lelkes propagátora, a szláv apostoloknak, Cirilnek és Metódnak a kultuszát kívánta elterjeszteni a Felvidéken, amihez az impulzust a két hittérítő közeledő milléniuma szolgáltatta (1863.).¹⁶²

A Ciril- és Metód-féle hagyományok iránt a szlovák körökben a XVIII. században ébredt föl az érdeklődés. A XIX. században Kollár, Hollý és Stúr nemzedéke már határozottan csatlakozik a nagymorva és Ciril—Metód-féle hagyományokhoz. Moyses püspök a besztercebányai székesegyházat a szláv apostolok védnöksége alá helyezte, s az ő kezdeményezésére indította meg Chrástek a «Ciril a Method» című, cseh, szerintük ószláv nyelven szerkesztett folyóiratot. Vele ugyan jelentős lépést tett a szlovák irodalomnak a csehtől való elkülönülése felé, politikailag mégis a

¹⁵⁸ «Do Hřek krále uherského král český zapudi | i ktomu připudi, že musi křest přijeti | a za znamenie kríž na štít vzieti». Chaloupecký i. m. 161. l.

¹⁵⁹ U. o. 162. l.

¹⁶⁰ Donászy i. m. 39—40. l.

¹⁶¹ Hóman i. m. 11. l. — Zsigmond egyik titkos kisebb pecsétjén azonban még mindig a kettőskeresztet találjuk. Ezzel egy ideig a specialis praesentia regia idézőleveleit pecsételték meg. Ez a bíróság már elszakadt a király személyétől, tehát közjogi jellegű. Bizonyára ezért került egyik pecsétjére (1419—21.) a kettőskereszt. Erre vonatkozólag ld. «A specialis praesentia regia pecséthasználatára Zsigmond korában» c. értekezésemet. (Domanovszky-Emlékkönyv, 1937. Különlenyomat, 11. l.) — Az 1444. után megalakult országos tanács a királyi sedisvacantia ideje alatt szintén kettőskeresztes pecsétet használt. Az 1455-i törvény szerint a kettőskereszt a magyar állam címere: Item, quod nunc disponatur unum sigillum, in quo sit signum crucis, sicut signum Regni Ungariae: Et illud sigillum servetur in Civitate Budensi... (Corpus Juris, 1751. 206. l.)

¹⁶² A továbbiakban Chaloupeckýból nyujtok néhány szemelvényt szabad fordításban (a 157. jegyzetben i. m. 171—176. l.).

Felvidéknek Cseh- és Morvaországgal való egyesítését szolgálta. Egyelőre azonban csak annyit tehetett, hogy az egész Felvidéket Ciril és Metód oltalmába ajánlotta, s a mozgalom szimbolumául a kettőskeresztet, vagy miként azt Moyses és történész munkatársai tévesen magyarázták, Ciril és Metód keresztjét választotta.¹⁶³

Mindez a velehradi millenáris ünnepek és az októberi diploma kibocsátásának az idejében történt (1860.), amikor a szlovákok azt remélték, hogy a monarchiának tervezett átszervezésekor legalább olyan önállósághoz jutnak, mint amilyen volt akkor a Horvátországi és magyar alkotmány keretében. Azt bizonyították, hogy történeti éniségüknél fogva ha nem is államképesek, de nemzetet mindenestre alkotnak. Az a körülmény azonban, hogy a monarchia tervezett átszervezésében Bécsben az ő közreműködésükre is gondoltak, az államképeség gondolatát élesztette bennük. Arról ábrándoztak, hogy koronatarományi alakulnak akár mint vajdaság Magyarország területén, akár mint kerület (oberungarischer slowakischer Distrikt) a monarchia határai között. Ezeknek a vágyaknak a jelkepe a szlovák címer volt. Sasinek magyarázata szerint ez a középkori szlovák hercegségnek az emléke és szimboluma Szlovenszkó különleges alkotmányjogi helyzetének a magyar birodalomban.¹⁶⁴

Amikor a Matica 1862-ben megalakult, ezt a kettőskeresztet választotta címerül. Hiszen használták azt már 1848-ban, megfelelt tehát egyrészt az időközben kialakult szlovák hagyományoknak, de jó volt taktikai szempontból is: a magyar részről mindig magyarnak ismert jelvény alkalmas volt arra, hogy a felmerülhető (hűtlenségi) vádaknak az élet tompítsa. Eltérés csak a színekben mutatkozott: a magyar zöldszínű hármashalom itt kék lett, de az egész mégis a szláv színeket tartalmazta. A szimbolikus tartalom új magyarozatát Hostinský adta «K dejepisu hárbu slovenského» című cikkében. Mottója: «Na troch vrškoch bielý kríž». A bevezetésben elmondja, hogy a Matica első gyűlésén első ízben került napfényre a szlovák nemzeti jelvény, s ez az egyesület címerével azonos. Megmagyarázza, hogy a szlovák nép miért választotta ezt a címet. Szerinte

ez a jelvény egészen új, s jelenti a kereszténység megdicsőülését a keresztény emberben. A magyar szakirodalom alapján kimutatja, hogy mióta használták Magyarországon a kettőskeresztet, és kijelenti, hogy a kettőskeresztes magyar emlékek a kereszténységnek szlovák címerrel díszített emlékei. Ez a szimbolum Bizánchoz vezet, s azt mondja, hogy a dunáninneni területeken a keleti egyház dominált. Hostinský szerint Bizánchoz már Nagy Konstantin császár idejében használták a kettőskeresztet, s hogy ez a magyar címerbe is bekerült, nem jelenthet mást, mint a magyar területen lakó népeknek a Ciril és Metód működése nyomán a keresztény hitre való térését. A továbbiak során arról elmélkedik, miképpen változott meg eredeti jelentése, mert a hármashalom hozzáadásával már nemcsak a Szent Háromságot jelképezi, hanem a Tátrát, Mátrát és Fátrát is. A kereszt ugyanis ezeken a tájakon legelőbb a Tátrában győzedelmeskedett, ezért a megváltásért hálás nép tartó talapzatul a saját bölcsőjét ajándékozta neki. Ez a jelkép tehát először a nép tudatában alakult ki, s csak Mátyás király idejében lett országos szimbolummá, aki azt Magyarország címerébe felvette. De Hostinský romantikus fantáziája még tovább játszik, és tagadja a kettőskeresztes címer magyar értelmezését. Szerinte a napnál is világosabb tény, hogy a patriarchális keresztet Ciril és Metód hozta a Duna tájaira, s használata itten olyan régi keletű, mint a keresztény vallás és egyház. A kettőskereszt, azaz a szlovák címer nagyon régi, de mindenestre Ciril és Metód korából való. Ezt nem is szükséges bizonyítani, azért Hostinský nem is bizonyít. A germánság a kereszt jegyében pusztította a szomszédos népeket, ezzel szemben a szlávok ugyanebben a jelben üdvöztették a dunamelléki területeket, s e történeti missziójának szimbolumául a hármashegyen álló kettőskeresztet választotta. Hostinský szerint tehát a magyarság Ciril és Metód révén a szlovákok közvetítésével jutott a keresztény kultúra birtokába, s küldetésüknek ez az emléke egyformán lehet a magyarok és szlovákok címere. Ilyenformán ez a címer a szlovák alkotmányjogi törekvéseknek is lehet támasza. Ez a címer Mátyás koráig mindig megtalálható a hercegi pecséteken. A királyi pecséten mindig ott szerepel a magyar koronához csatolt országok címerei között, mint

¹⁶³ Chaloupecký i. m. 171. l.

¹⁶⁴ U. o. 172. l.

önálló (szlovák) nemzeti címer. Ebből pedig az a fontos tény következik, hogy a szlovák népet a magyarok mindig saját külön nemzeti indíviduitással bíró népnek ismerték. Miként Dalmácia, Szlavónia, Galícia, Horvátország, Bulgária stb. választhatott magának címet, így tett Szlovenszkó is, amikor a kettőskeresztet vallotta magáénak. Végeredményképpen ez Hostinskýnek a felfogása: a kettőskereszt a magyaroknak és szlovákoknak közös címere, melyhez azonban nekik mégis több joguk van, mert eredete a Ciril—Metód-féle hagyományokhoz kapcsolódik.¹⁶⁵

Hostinský elmélete elejétől végig csak elképzelés, s az előadottak után nem is szorul cáfolatra. Helyesen jegyezte meg róla a cseh Chaloupecký: nem más ez, mint a hatvanas évek szlovák politikájának az alkotmányjogi «pium desideriuma».¹⁶⁶

Megfontoltabb, szellemesebb, de ugyancsak téves Sasineknek a címermagyarázata. Az ő felfogása Chaloupecký szerint az 1862-i szlovák memorandum történeti dokumentációjának mondható. Sasinek korának legkiválóbb szlovák historikusa volt. Különösen a középkorral foglalkozott, s arra törekedett, hogy kimutassa Szlovenszkó alkotmányjogi különállását, mert szerinte ez Privina nagymorva birodalmától kezdve egészen a középkor végéig folytonossági hiányban nem szenvedett. Azt állította, hogy a nyitrai terület a nagymorva birodalomban hercegség volt, mely államjogilag akkor is fennmaradt, amikor Szent István azt konföderáció formájában Magyarország-hoz csatolta. Mint pars regni-t az elsőszülött királyi herceg, mint vajda vagy megkoronázott ifjabb király kormányozta, aki természetesen alattvalója volt a magyar királynak. Szlovenszkónak Magyarországhoz való ez a viszonya legpregnansabban Csák Máté és Giskra korában mutatkozott. Ennek a politikai kapcsolatnak a szimboluma a magyar címerben használt s nagymorva örökségből származó Ciril- és Metód-féle kereszt, főként pedig az alatta levő hercegi korona, nemkülönben a Tátrát, Mátrát és Fátrát jelentő talapzata, a hármashalom.

Ezt a történelmi találmányát Sasinek 1866-ban fogalmazta meg legvilágosabban «Izaslav, vel'ký vojvoda sloveský» című tanulmányában. A pecsét-

használatból indul ki. Miként minden pecsétetes címerábrázolásnak van külső és történeti természetű értéke, jelentése, hasonlóképpen a vörös, fehér és zöld színben tartott hercegi koronás szlovák címer is a hajdani szlovák vajdaságot jelképezi. Trencsényi Csák Máté, miután ezt a vajdaságot új életre támasztotta, s kormányzását kezébe vette, pecsétjén szintén élt ezzel a címerrel. Ez pedig áll: 1. egy hegyes területből, melyet két nagy völgy (a Vág és a Garam völgye) három hegyláncra oszt, vagy a Tátrából, Fátrából és Mátrából, de mind a két esetben a Felvidéket jelenti; 2. a kettőskeresztből, mely azt jelenti, hogy a keleti származású Ciril és Metód hozta Szlovenszkóra a kereszténységet, de ugyanakkor arra is utal, hogy akkor, amikor Pannónia a római patriarchátushoz tartozott, Szlovenszkót a konstantinápolyihoz fűzték az egyházi kötelékek; 3. a magyar szent korona alatti hercegi koronából, mely az egykori s a magyar királynak alávetett szlovák vajdák hercegi méltóságát szimbolizálja.¹⁶⁷

Sasinek fantasztikus elméletéből Chaloupecký szerint csak annyi az igazság, hogy a Nyitravidék lehetett a nagymorva birodalomnak valamilyenfajta hercegsége, s hogy ez a terület az Árpádok korában többször kerülhetett a királyfiak kormányzata alá. A többi csak erőszakos és téves magyarázata néhány homályos történeti adatnak. Csák Máté is csak egyike az akkori magyar oligarcháknak, kik maguk között szerették volna felosztani az országot. De nemcsak a kettőskereszt nem Ciril és Metód keresztje, hanem arra vonatkozólag sincs történeti bizonyítékunk, hogy Ciril és Metód a mai szlovák földön működött volna. A Tátra-, Fáttra- és Mátra-magyarázat is csak XVIII. századi heraldikai legenda. Ami pedig a vajdaság kérdését illeti, Sasinek csak a Felvidékre értékelte át a horvát és szláv XI. és XII. századi történelmi adatokat. Ilyen jellegű szláv terület (Chaloupecký szerint a XI. század óta) nem volt, azt sem Csák Máté, sem a magyar címer nem jelképezte.¹⁶⁸

A kettőskereszt történetével Chaloupecký a magyar eredmények figyelembevételével, magyarellenes érzelmei ellenére, elég behatóan és elég tárgyilagosan foglalkozott. A kereszttel kapcs-

¹⁶⁵ U. o. 173. 1.

¹⁶⁶ U. o. 174. 1.

¹⁶⁷ U. o. 174. 1.

¹⁶⁸ U. o. 175. 1.

latban arra az eredményre jut, hogy a XI. században a címer még ismeretlen dolog volt, Ciril és Metód keresztje pedig csak egyes kereszt lehetett. De még ha kettős is lett volna, a XII. század végénél korábbi használata sem a nagymorva birodalom, sem pedig Közép-Európa területén nem mutatható ki.¹⁶⁹ Szerintem, ha Metód használt volna keresztet, ez csak egyes lehetett volna, hiszen végső fokon nem Bizánc, hanem Róma megbízásából működött. A német püspökökkel baja is támadt, s Rómában két ízben is kellett védekeznie.¹⁷⁰ De ott is csak egyes keresztet¹⁷¹ láthatott. A kettőskereszt használata feltűnt volna az érdekelt német főpapoknak, s a forrásokban okvetlenül maradt volna nyoma.¹⁷² A magyar címerbe tehát nem a Ciril- és Metód-féle hagyományokból, hanem a XII. század végén, közvetlenül Bizáncból került.

A hármashalom középkori eredetű, s a heraldikában címeralakok és címerképek talapzatául használták Európaszerte.¹⁷³ Általában talajt jelent. Egy 1175. körüli időből való északfranciaországi miniatúrán a hármashegyre rá is írták, hogy: *terra*.¹⁷⁴ A barokk-korban parabólikus alakot vesz

fel, később sziklás hegység formáját mutatja. A Tátra-Fátra-Mátra-féle szimbolikus magyarázattal a portugál származású jezsuitának, Antonius Macedonak Divi Tutelares... című, 1687-ben megjelent művében találkozunk először,¹⁷⁵ közvetlenül utána Kollernél és Timonnál.¹⁷⁶ Az eszme tehát a nagyszombati jezsuita íróknál születhetett meg. Voltak, akik Pannonhalma dombjaiban,¹⁷⁷ mások pedig másutt keresték eredetét. A prioritás mindenestre a felvidéki magyar írókó, kik ország-részüik három nagy hegyére vonatkoztatták. A török megszállás idejében a Dunántúl mellett ebből állott Magyarország zöme. Erdélyben más volt a címer, ott nem is kereshettek a hármashalomnak címertani magyarázatot. Világos tehát, hogy honnan táplálkozott a romantikus szlovák heraldika.

A hármashalmon nyugvó korona a királyi hatalom szimboluma, de egyúttal heraldikai dekorum, sőt bizonyos mértékben talán talapzat is. II. András egyik dénárján a kettőskereszt kétágú (a harmadik el van takarva) koronából nyúlik ki.¹⁷⁸ Ezután V. István és IV. László kettőspecsétjeinek hátlapján, III. András érmén, majd Vencel és Ottó nagypecsétjeinek hátlapján találjuk a koronát. V. István és IV. László pecsétjeinek, valamint III. András dénárjának a koronája nyílt. V. István koronájának szélső levelei sasfejet utánoznak. Ilyen IV. László pecsétjének a koronája is.¹⁷⁹ Kivétel csak V. István koronája, mely a kettőskereszttel együtt egy bástyán nyugszik.¹⁸⁰ Mellékkörirata szerint ez a korona

¹⁶⁹ U. o. 165. l.

¹⁷⁰ III. Mihály császár ugyan a morva Rastislav kérésére küldte el a hittérítőket, működésük mégis Róma intenciói szerint folyt le. Erre von. olv. Váczy Péter: Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában. Szent István-Emlékkönyv, 254—256. l. — Hóman: Magyar történet. Budapest, 1935. III. kiad. I. 85—86. l. — De ezt írják a csehszlovák tankönyvek is, például Bidlo—Dobiáš—Šušta: Vseobecný dejepis. Praha, 1936. 8—10. l.

¹⁷¹ 867-ben Ciril és Metód II. Adorján pápát kereste föl, s Szent Kelemen ereklyéivel kedveskedtek neki. (Bidlo... i. m. 9. l.) Az ereklyék később a Szt. Kelemen bazilikába kerültek. Az átvitel jelenetét a bazilika egy IX—X. századi freskója örökölte meg. A két apostol közreveszi a pápát, a menet utánuk halad a keresztekkel. A pápai kereszt egyszerű (egyszárú), a másik három zászlós. A zászlók egy, a keresztszárral párhuzamosan futó lécről függenek. Ezek a keresztek tehát csak látszólag kettősek! Erre már Chaloupecký is figyelmeztet. (l. m. 165. l. 42. jegyzet.) A freskó képét ld. a Szent István-Emlékkönyv 255. lapján.

¹⁷² Chaloupecký i. m. 165. l. 42. jegyzet.

¹⁷³ Kialakulására vonatkozólag olv. «A magyar címer hármashalma» c. tanulmányomat. (Ld. a 7. jegyzetet.)

¹⁷⁴ Herrade de Landsberg: Hortus deliciarum. Publié aux traits de la société pour la conservation des monuments historiques d'Alsace... Strasbourg, 1899. LV. bis. tábla.

¹⁷⁵ Divi Tutelares Orbis Christiani. Opus singulare, in quo de Sanctis Regnorum, Provinciarum, Urbium maximarum Patronis agitur... Ulyssipone, MDCLXXXVII. Fol. 369.: «Insignia Hungariae... Clipeus a summo deorsum per medium in duas areolas dividitur; in sinistra quatuor albi tractus totidem Hungariae flumina clarissima repraesentant, Danubium, Tibiscum, Dravum, Savum. In dextera mons assurgit numero triplex, qui tres praecipuos ejusdem Regni montes significat. Super montem medium eminet corona, insignis cruce transversis brachiis duplicata. Macedo 20 évig élt Rómában. Bizonyára magyar rendtársaitól kapta adatait, mert a szentekről szólva egyedül Magyarországnál részletez. (Ezt az értékes újabb adatot Gábrriel Asztrik rendtársamnak köszönöm.)

¹⁷⁶ A magyar címer hármashalma, 17—18. l.

¹⁷⁷ Chaloupecký i. m. 166. l.

¹⁷⁸ A magyar címer hármashalma, 4. l.

¹⁷⁹ U. o.

¹⁸⁰ Dl. 610. és 825. sz. (1272.)

határozottan a királyi hatalom szimboluma (corona et crux sit virtus sigilli). Ellenben ezekétől eltérő alakot mutat Vencel¹⁸¹ és Ottó¹⁸² koronája. Az eredetiken, de az eddig publikált ábrákon is határozottan koronára ismerünk rá benne. Hasonlóképp szabadabb formát mutat Ottó pecsétjének a koronája. Feltűnő körülmény az is, hogy Nagy Lajos hármashalma nem követi a Vencel- és Ottó-féle mintát, nyilván azért, mert koronát láttak benne, vagy ami még valószínűbb, nem is látták e királyok pecsétjeit, s teljesen önállóan új kereszttalpatzatot konstruáltak. Mindezeknek a tüzetesebb megbeszélésére azért van szükség, mert Vencel és Ottó koronáit heraldikai irodalmunkban eddig, természetesen tévesen, hármashalmoknak tekintették.¹⁸³ Az Anjouknál már határozottan hármashívű halmon áll a kereszt, de korona nélkül.¹⁸⁴ Újból a XVII. században tűnik elő a korona, következetesen azonban csak Mária Terézia óta használják.¹⁸⁵

Mint országcímer tényleg specialitás a kettőskereszt, még akkor is, ha Chaloupecký ezt tagadja.¹⁸⁶ Lotaringia címere ugyanis a magyarból

származik,¹⁸⁷ a Magyarországon előforduló más kettőskeresztes címerek szintén, s királyi adományon, kitüntetésen vagy kegyuraságon alapulnak.

Sasinek címermagyarázata mélyen meggyökeresedett a Felvidék szlovák nemzetiségű társadalmában. Ez a magyar címerész továbbra is a szlovák nép egykori nagyságának és népi különállásának a jelvénye maradt szemükben, olyanmódra, hogy a világháború idejében az ellenség földjén alakult cseh légiók is fölvtették jelvényeik közé, majd az összeomlás után az eddigi történelmi tévedések betetőzésekképpen, a csehszlovák állam címerében is kapott helyet,¹⁸⁸ sőt a mai szlovák államnak is ez a hivatalos címere. A csehek már a huszas években észrevették, hogy idegen heraldikai elem került címerükbe, s 1928-ban, az új állam fennállásának tizedik esztendejében mozgalmat indítottak ennek a számukra kissé kényelmetlen tévedésnek a kiküszöbölésére.¹⁸⁹ Ezért írta meg Chaloupecký is emlegetett cikkét. De Chaloupecký kesernyész megállapítása szerint a szlovákok csökönyösen ragaszkodnak a negyvennyolcas idők e romantikus forradalmi emlékéhez, s nem tudnak lemondani az akkor átvett «Signum Hungariae»-ről, vagyis a magyar címeréről, mert a mai szlovák címer a történelmi igazság szerint mégis csak magyar címer, még akkor is, ha a hármashegyvet átfestették a szláv trikolór harmadik színére, a kékre.¹⁹⁰

KUMOROVITZ L. BERNÁT.

¹⁸¹ M. N. Múzeum levéltára az Országos Levéltárban, törzsa. 1302. IX. 21.

¹⁸² Dl. 1,701. sz. (1307. III. 4.)

¹⁸³ A magyar címer hármashalma, 5. l. 45. jegyzet. Chaloupecký is annak tartja még. I. m. 159. l. Hogy itt nem erőszakos magyarázattal állok elő, utalnom kell Heinrich von Veldeke Aeneisére (kiadta Albert Boeckler, Leipzig, 1939.), melynek XIII. századi illusztrációi úgy szólnak csak ilyen koronát tüntetnek fel. (Pl. Fol. 4., 25., 27., 32., 36., 46., 50., 52. stb.)

¹⁸⁴ A magyar címer hármashalma, 6—11. l.

¹⁸⁵ U. o. 14—15. l.

¹⁸⁶ Chaloupecký i. m. 163. l.

¹⁸⁷ Hóman i. m. (Turul) 7. l. 3. jegyzet.

¹⁸⁸ Chaloupecký i. m. 154. l.

¹⁸⁹ U. o. 175. l.

¹⁹⁰ U. o. 159. és 175. l.

KI ÉS MIÉRT HAMISÍTOTTA A SZILVESZTER-BULLÁT?

Felolvastatott a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1941. október 23-án tartott közgyűlésén.

Most múlt félszázada annak, hogy Karácsonyi János Szent István király okleveleit kritikai vizsgálat alá vonva, foglalkozott azzal a közönségesen Szilveszter-bullának nevezett oklevéllel is, amelynek hitelessége körül ekkor már másfélszázados irodalmi vita dúlt.¹ Ez az oklevél II. Szilveszter pápának István magyar fejedelemhez intézett s 1000. március 27-éről keltezett adománylevele, amelyben a pápa megajándékozta Szent Istvánt a koronával (diadema), királyi névvel (nomen regium), az apostoli szentszéknek felajánlott országot neki visszaadja, egyúttal megengedi, hogy maga előtt keresztet vitethessen és az egyházakat rendezhesse. Ezt a bullát Inchoffer Menyhért adta ki Rómában 1644-ben «Annales Ecclesiastici Regni Hungariae» című munkájában. A kiadó nem látta a bulla eredetijét, annak szövegét Levakovich Rafael ferences szerzetestől kapta; Levakovich viszont Georgiceo Atanáztól, II. Ferdinándnak egy spalatói születésű diplomatájától, aki horvát nyelven verseket is szerzett. Georgiceo pedig a szöveg birtokába úgy jutott, hogy a bullát «Verancsics Antal 1550-ben a traui egyház levéltárában találta és *Memorialis* című művébe sajátkezűleg leírta».² A Szilveszter-bulla hitelessége körül másfélszázados irodalmi harc volt, míg végre Karácsonyi János, összehasonlítva azt az egykorú hiteles oklevelek adataival és formáival, megállapította, hogy a bulla azokkal határozott ellentétben áll. Továbbmenve Karácsonyi azt is kiderítette, hogy a bulla egyes helyei Hartvik Szent István életrajzának Surius által 1575-ben készült és átstilizált szövegű kiadásából valók.

De fellelhetők a Szilveszter-bullában VII. Gergely pápa leveleinek egyes kifejezései is, közülök a legnevezetesebb VII. Gergelynek 1075. március 23-án kelt és Géza királyhoz intézett leveléből való és azt mondja, hogy a római anyaszentegyház «que subiectos non habet ut servos, sed ut filios suscipit universos». A diplomatikai kritika eredményeképpen a temperamentumos Karácsonyi nem habozik kimondani, hogy a «Szilveszter-féle bulla cudar koholmány»³. Ehhez még azt a megjegyzést fűzi, hogy «a többi számos idevágó kérdést, például miféle irodalmi vitatkozások történtek e bulla ügyében? ki volt a hami-ító? mi volt annak a célja? stb., mind nyugodtan elhagyjuk. Minket egyelőre nem érdekel... Ha valaki külön értekezést ír róla, előszedheti, megbeszélheti és esetleg talán azt is kimutathatja, hogy Levakovichot magát is lóvá tették e koholmánnyal.» Mindenesetre meglepő, hogy másfélszázados irodalmi vitára volt szükség, amíg a csupán nyomtatott szövegkiadásban ismeretes lett Szilveszter-bulla hitelességének kérdését eldöntötte Karácsonyi János a diplomatikai kritika elvei szerint. Annál meglepőbb, hogy az éles kritikájú Pauler Gyula még 1884-ben sem talál semmi gyanúsat a bullán, sőt úgy nyilatkozik, hogy nincs benne «még valamire való interpolatio sem». A bulla tüzes védelmezője volt Fejér György, hitelesnek tartja azt Ipolyi Arnold is, míg Mátyás Flórián és Balics Lajos a szöveg interpolált voltát vitatták. A diplomatikai kritika sekélyes voltát jellemzi Horvát Árpád skepsise, aki szerint «a bulla hitelessége felől absolute megdönthetetlen véleményt mondani nem lehet.»⁴

¹ Szent-István király oklevelei és a Szilveszter-bulla. Budapest, 1891. 178—216. ll.

² Karácsonyi u. ott 182. l.

³ Karácsonyi u. ott 209 l.

⁴ Karácsonyi id. m. 179. l.

Amidőn egy XI. század elejéről való pápai bullának csupán a XVII. közepén nyomtatott szövegével szemben, amelynek az eredetijét senki sem látta, a történeti kritika sokáig ilyen erősen ingadozó álláspontot foglal el, joggal feltehető a kérdés: mi volt az oka az indokolt kritika ilyen lassú és nehéz érvényesülésének?

Aligha tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a Szilveszter-bullát a magyar történetírás azért tartotta oly sokáig hitelesnek, mert tartalmában kifejezte, sőt összegezte mindazokat a jogokat és kiváltságokat, amiket a magyar közfelfogás az apostoli király főkegyúri jogának attribútumaiként ismert el. Ezért tekintették történetíróink a bullát oly sokáig hitelesnek, legfeljebb interpolációkat, vagy stiláris változtatásokat tételtek fel benne, ezért némult el a kritika szava annak a pápai bullának hitelességével szemben, amelynek nemcsak az eredetijét nem látta soha senki, de még az ismert szöveg története is elegendő gyanúra ad okot.

Azt a kérdést, hogy a Szilveszter-bulla késői hamisítvány, Karácsonyi János eldöntötte. De nyitva maradt még a kérdés: ki volt a hamisító? Erre a kérdésre már Kerchelich Boldizsár feleletet keresett és a hamisítót Levakovich Rafael személyében vélte felfedezni, de állítását nem tudta bebizonyítani, és így felfogásával magára maradt.

Karácsonyi kritikájának elhangzása után Lán-czy Gyula: Magyarország az Árpádok korában című értekezésének függelékében a hamisítót a bulla közlőjének, Inchoffer Menyhért jézustársasági atyának a személyében véli felfedezni, de állításának bizonyítására csupán közvetett bizonyítékokat hoz fel. Helyesen állapítja meg azonban Lán-czy Gyula, hogy a Szilveszter-bulla magyar püspöki karnak a főkegyúri jog kérdésében 1620 és 1644 között vallott nézetét juttatja kifejezésre.

Csaknem két évtizeddel a Szilveszter-bulláról írt alapvető fontosságú tanulmánya után 1909-ben foglalkozott Karácsonyi János a bulla hamisítójának kilétével.⁵ Abból a helyes elvből indult ki, hogy a bulla hamisítóját Levakovich és Georgiceo körében kell keresni, s ezen az úton elindulva meg is találta Marnavics Tomkó János boszniai püspök személyében.

Karácsonyi feltevésének igazolására Tomkó életének és irodalmi működésének igen jellemző adatait sorakoztatja fel.

Tomkó a törökök elől Sebenicóba menekült bosnyák családból származott. Előbb a sebenicói kisszemináriumban tanult, de a tehetséges ifjú már 17 éves korában, 1597-ben a római illir kollégium növendéke. Tanulmányainak elvégzése után is az Örök Városban marad, ahol egyházpolitikai ügyekkel és tudományos kérdésekkel egyaránt foglalkozik. Ekkor kerül kapcsolatba az ugyancsak sebenicói származású Verancsics Faustus csanádi püspökkel, a nagy műveltségű humanistával, Verancsics Antalnak, akit a Szilveszter-bulla felfedezőjének és szövegmásolójának mond Inchoffer, az unokaöccsével. Verancsics Faustus barátságába fogadja kiváló képességű honfitársát és nemcsak a glagolit szertartáskönyvek új kiadásának előkészítését bízzák a nagy összeköttetésekkel bíró Verancsics ösztönzésére Tomkóra, de Verancsics Faustus a maga és nagybátyja könyveit és iratait is reá hagyományozza. Amikor a csanádi püspök 1617 elején Velencében meghalt, Tomkó mond felette gyászbeszédet a sebenicói székesegyházban. Ez nyomtatásban is napvilágot látott és szerzője Pázmány Péternek, az új esztergomi érseknek ajánlotta, akivel Tomkó római tartózkodása alatt éppen Verancsics Faustus közvetítésével kötött ismeretséget, amint ezt a csanádi püspökről szóló életrajzunkban részletesen kifejtettük⁶. Tomkó ezen a révén került közvetlenebb kapcsolatba a magyar klérussal. 1628-ban zágrábi kanonok lett, 1631. július 15-én pedig II. Ferdinánd magyar király boszniai püspökké nevezte ki. Mivel a török uralom alatt sínylődő püspökségből javadalma nem igen volt, azért kapta meg a csornai prépostságot is. 1635-ben Zágrábba hozta Szent István ezüst mellszobrát, amelyet Francesco Barberini bíbornok ajándékozott a zágrábi székesegyháznak. Ebben az időben vizitálta római megbízásból a magyarországi pálos kolostorokat is. Rómában halt meg 1639 elején, anélkül, hogy püspökségét, családjának ősi földjét, Bosnyákországot valaha is látta volna.

Karácsonyi azt, hogy a Szilveszter-bulla Tomkó

⁵ Ki koholta a Sylvester-bullát? Századok, 1909. 361—76. ll.

⁶ Verancsics Faustus csanádi püspök és emlékiratai V. Pál pápához a magyar katolikus egyház állapotáról. Budapest, 1933.

hamisítványa, elsősorban Tomkó irodalmi munkásságával bizonyítja. Tomkó a hős veszprémi püspök, Beriszló Péter életrajzában, amelyet 1620-ban adott ki Velencében, már a hamisítás útjára lépett, amikor Beriszló Péter egyik ösanyjának megteszi Marnavich Sztoislava zvoniki hercegnőt. 1628-ban Rómában kiadott munkájában, amelynek címe: *Unica gentis Aureliae Valeriae Salonitanae Dalmaticae nobilitas*, ugyancsak genealógiai falsumokkal dolgozik. Caius pápát megteszi Diocletianus császár unokatestvérévé és a szolgacsaládból származó császárt az *augustissima gens Valeria* tagjává. A földrajzi fogalmakkal is a legnagyobb könnyelműséggel operál, munkájából hiányzik a történetírás egyik leglényegesebb kelléke: a megbízhatóság. Valótlan állításoktól hemzseg Tomkónak az a munkája is, amelyben saját családja történetét írja meg. Ez *Indicia vetustatis et nobilitatis familiae Marciae vulgo Marnavitiae* címmel 1632-ben jelent meg Rómában. Itt Tomkó azt akarja bebizonyítani, hogy Vikaszin szerb király testvérétől ered, ennek családfáját pedig a 969 táján élt Sztanisa nisszai hercegig vezeti vissza. Ebben a művében Tomkó nemcsak fantáziáját ereszti szabadjára, hanem már hamisított oklevelekkel is igyekszik családja fényét emelni. Munkájában 1394, 1426, 1448, 1458 és 1459 évekből származtatott, kétségtelenül hamis oklevelekkel akarja családjának előkelő származását bebizonyítani akkor, amidőn a kétségtelenül hiteles oklevelek mit sem tudnak a Marnavics-család dicsőségéről. A fantázia szüleménye volt mindez Tomkónál, akinek atyja egy sebenicói iparoscéh tagja volt. Tomkónak ez a családtörténeti munkája bizonyítékul szolgál arra, hogy írója kellő jártassággal bír a középkori okleveles anyagban ahhoz, hogy azok frázisainak felhasználásával maga is középkori okleveleket költson.

De ismerte Tomkó — mint Karácsonyi szépen bebizonyítja — a középkori legendairodalmat is. A Szilveszter-bulla VII. Gergely levelein kívül, amelyeket Tomkó az 1591-iki római kiadásból ismerhetett, Hartvik Szent István-legendájából merített igen jellemző adatokat és kifejezéseket. Tomkó a Hartvik-féle életrajznak 1576-i kölni, Surius-féle kiadását nemcsak jól ismerte, de le is nyomatta egyik munkájában. Ez a műve Rómában 1630-ban jelent meg, a címe: *Regiae sanctitatis Illyricanae foecunditas* és III. Ferdi-

nándnak, Magyarország *apostoli* királyának van ajánlva. Ebben a munkájában Tomkó az illyr szentek sorába felveszi Szent Istvánt is és közli Hartvik Szent István-legendáját a Surius-féle változat nyomán. Ezekből az adatokból Karácsonyi joggal vonta le azt a következtetést, hogy a Szilveszter-bulla Tomkó János hamisítványa, aki a hamisítás leleplezésére találta ki azt, hogy a bulla szövegét Verancsics Antal 1550-ben Trauban másolta. A Verancsics-iratok Faustus hagyományára révén Tomkó birtokába kerültek. Ezen az úton könnyűszerrel és a hitelesség látszatával hozhatta a tudományos köztudatba Tomkó az általa koholt Szilveszter-bullát.

Karácsonyi megállapításával szemben, hogy Tomkó a Szilveszter-bulla hamisítója, Lánczy Gyula megmaradt azon régebbi álláspontja mellett, hogy a bullát Inchoffer Menyhért jezsuita hamisította, de állításának bizonyításával adós maradt. Lánczy tanulmánya, amelyben bebizonyítani kívánta, hogy a Tomkó szerzősége melletti érvelés nem tartható fenn, napvilágot sohasem látott.⁷

Tomkó műveit tanulmányozva Karácsonyi újabb bizonyítékokat is talált amellet, hogy ő a bulla hamisítója. Így megtalálta Tomkónak egy kéziratban maradt munkáját, amelyet Rómában 1627. január elsején fejezett be és benne a magyar szent koronának színes rajza után annak rövid történetét is előadja.⁸

Tomkóra vonatkozó kutatásait Karácsonyi egy 1913-ban megjelent, *Világholondító Tomkó János* című értekezésével zárta le.⁹ Itt Tomkó újabb hamisításaira derít fényt. A déliszláv származású hamisító 1619 körül Theophil püspök neve alatt egy életrajzot szerkesztett Justinianus császárról, amellyel azt akarta bizonyítani, hogy a császár ősei szlávok voltak. Ennek az állítólagos Theophil-féle életrajznak hamis volta csak a XIX. század végén tisztázott teljes határozottsággal, miután kiderítettek, hogy csak Tomkó XVII. századi kéziratából ismeretes az életrajz, a szláv személynevek XVII. századbeli írásmódja és egyéb ada-

⁷ Ki koholta a Sylvester-bullát? Egy kis helyreigazítás. Századok. 1909. 495—98. II.

⁸ Új adat a Sylvester-bulla koholásához. Századok. 1910. 315—6. II.

⁹ Világholondító Tomkó János. Századok. 1913. 1—11. II.

tok pedig kétségtelenné tették, hogy az egész mű XVII. századi hamisítvány.

A szláv egyházi szertartási nyelv elismertetését célozta Tomkónak egy másik műve, egy glagolita zsoltárfordítás, amelyet egy 1222-ben élt Miklós arbei pap nevére költött. Erről Jagič állapította meg, hogy elejétől végig Tomkó hamisítványa. Joggal mondja Jagič Tomkóról ezt az elítélő véleményt: «Még ha a szláv liturgia iránt való szeretetből tette is Marnavics e lépést, akkor sem szabad őt a hamisítás szemrehányásától felmenteni, a hamisítás hamisítás marad, ha vallásos és hazafias céloknak szolgál is».

A Szilveszter-bulla hamisításához azonban a legjelentősebb adalék Tomkónak egy másik munkájában található. Abban, amelyet 1634-ben írt és Gazottus Ágoston, a XIV. század elején élt, később boldoggá avatott zágrábi püspök életrajzát tartalmazza. Ebben az életrajzban Gazottus püspök szájába ad egy beszédet, amelyet az az 1308. november 27-én tartott pesti királyválasztó országgyűlésen mondott volna el. Ebben az apostoli szent szék iránt való hűségre buzdítja a magyarokat. Azután azt vallja Tomkó ebben a munkájában, Gazottus szájába adva, «hogy az apostoli székek joga van Magyarországnak királyait e méltóságukban megerősíteni, hogy a magyar király a pápa helyett az egyházakat rendezheti, hogy a magyar nemzetnek joga van a szabad királyválasztáshoz, s hogy az érvényes koronázás Szent István koronájához van kötve». Karácsonyi a Gazottus-életrajz és a Szilveszter-bulla egyező helyeinek párhuzamba állításával meggyőzően bizonyítja, hogy mindkettő azonos eszmekörben mozog, ugyanazon kéz alkotása. Joggal állapítja meg Karácsonyi, hogy «a bulla nagy történeti tanulmánnyal s valóságos művészettel készült». Tomkónak meggyőződése volt, — Karácsonyi szerint — hogy a magyar királytól kinevezett püspököknek az illető püspökség területén külön pápai megbízás nélkül is egyházi joghatósága van. Ennek a meggyőződésének igazolására, miután mások ezt tagadásba vették, hamisította alapos ismeretek és előtanulmányok után a Szilveszter-bullát. Ez volt Karácsonyi végső következtetése a Szilveszter-bulla hamisítása és a hamisító személyének megállapítása kérdésében és ezzel az 1913-ban megjelent tanulmányával Karácsonyi több mint két évtizedes kutatást zárt le eredményesen.

Az, hogy a Szilveszter-bulla hamisítványa, nem volt vitás többé. A magyar történettudománynak ezt a megállapítását átvette a külföld is. Brackmann újkori hamisítványának mondja, a XVII. század irodalmi termékének. Ugyanazén a véleményen vannak Hauck és Schramm is.¹⁰

A Szilveszter-bulla hamisítvány-volta és az, hogy a hamisító Marnavics Tomkó János volt, ezzel átment a tudományos irodalomba.

A múlt évben jelent meg Galla Ferencnek terjedelmes munkája Tomkó Jánosról,¹¹ amivel új lendületet adott a kérdés vizsgálatának: vajjon tényleg Tomkó hamisította-e a Szilveszter-bullát?

Gallának alkalmá volt beható kutatásokat folytatni a római egyházi levéltárakban, nemcsak a vatikánban, de a sokkal kevésbé hozzáférhető hitterjesztési kongregációi levéltárban is. Módszeres kutatásai révén nagyon becses anyagot hozott napvilágra éppen a XVII. század történetére vonatkozóan. Hiszen a török hódoltság alatt álló Magyarország a század végéig, ha nem is jog szerint, de tényleg a Propaganda Kongregáció hatáskörébe tartozott.

A római levéltárakban kutatva Galla sok és sokféle adatot talált Tomkó János változatos életsorsára és egyházi meg irodalmi működésére vonatkozóan is. Ezek indították őt műve megírására. Galla, mint ezt munkájának címében is jelzi, nem életrajzot ír Tomkóról, hanem magyar vonatkozásait fedi fel igen nagy számú új adat és az irodalom eredményeinek összegezése alapján. Galla munkájának értékes eredményeit Tomkó életének három főmozzanata köré csoportosítja.

¹⁰ Albert Brackmann: Zur Entstehung des ungarischen Staates. Berlin, 1940. S. 8. «Das angebliche Privileg des Papstes, das dieselbe Nachricht enthält, ist eine Fälschung der Neuzeit...» Brackmann itt Hauck és Schramm műveire hivatkozik. Hauck szerint (Kirchengeschichte Deutschlands, III⁵, 1920, S. 272) «dass die Bulle Silvesters eine junge Fälschung ist, scheint mir sicher». Schramm pedig (Kaiser, Rom und Renovatio. I. 1929. S. 153) ezt írja: «Die angebliche Bulle Silvesters II. Jaffé-L. Nr. 3909 ist eine erst dem XVII. Jahrhundert angehörende Fälschung, s. Joh. Lange, Das Staatensystem Gregors VII, Greifswald, 1915, S. 76—81».

¹¹ Karácsonyi kutatásainak eredményeit a német tudomány felé Heinlein István közvetítette: Neuere ungarische Forschungen zur Sylvester-Bulle. Ungarische Rundschau, 1913.

¹² Marnavics Tomkó János boszniai püspök magyar vonatkozásai. Budapest, 1940.

Az egyik: szerepe a glagolita szertartáskönyvek új kiadásánál s általában irodalmi munkássága, amely tele van a hamisítások gyanújával. A másik Tomkónak, mint a pálosrend apostoli viziátorának a szereplése, ehhez a megbízatáshoz Tomkó Pázmány előterjesztésére jutott. Végül Tomkó tevékenysége Rómában Pázmány és a magyar püspöki kar megbízásából a magyar király által kinevezett címzetes püspökök pápai megerősítése ügyében. E három kérdés tárgyalása alkotja Galla munkájának a gerincét.

Tomkó hamisításainak kérdésében Galla csupán az eddigi vélemények ismertetésére szorítkozik, anélkül, hogy állást foglalna. Csupán a Szilveszter-bulla hamisításának kérdésével foglalkozik bővebben és itt az az álláspontja, hogy Karácsonyinak Tomkót a bulla hamisításában elmarasztaló nézete revízióra szorul.¹²

Ehhez a revízióhoz kívánunk most hozzászólni, annál is inkább, mert volt Galla könyvének kritikusi között olyan is, aki a könyv adataiból azt a határozott következtetést vonta le, hogy Tomkó nem is gyanúsítható többé a bulla hamisításával.¹³ Ez olyan állítás, amire Galla adatai, könyvének megfogalmazása okot nem ad, csupán szkepsisre int Karácsonyi állásfoglalásával szemben.

Galla hangsúlyozza, hogy nem kíván a Szilveszter-bulla kérdésével bővebben foglalkozni, csupán néhány megjegyzést akar fűzni Karácsonyi érveire. Elismeri, hogy «Karácsonyi megállapításai Tomkó történeti módszeréről és célzatosságáról minden bizonnyal feljogosítanak bennünket arra, hogy a rábizonyított hamisítványokon kívül egyéb történeti koholmányok kibocsátására is képesnek tartsuk». Mindez azonban — Galla nézete szerint — nem több gyanúnál és valószínűsénél.

Ezután cáfolja Karácsonyinak azokat a nézeteit, amelyekkel a motívumot keresi, hogy miért hamisította Tomkó a Szilveszter-bullát. Valóban Karácsonyi érveléseinek ezek a leggyöngébb pontjai. Igaza van Gallának abban, hogy Tomkót nem indíthatták személyes momentumok a bulla hamisítására. Tényleg Tomkó megerősítése a boszniai

püspöki méltóságban olyan rövid idő alatt és símán ment végbe, hogy Tomkónak semmi oka se volt saját ügyének előmozdítására bullát hamisítani. De nem ösztönözhetette erre Tomkót az sem, hogy a bullával általában elősegítse a címzetes püspökök megerősítésének ügyét, amely körül nehézségek támadtak a magyar király és a római kúria között. Nem serkenthetette erre Tomkót királyi tanácsossá történt kinevezése sem, mert ezt a csekély javadalommal járó méltóságot megkapta valamennyi magyar püspök röviddel kinevezése után. Önös érdekek, vagy éppen a magyar címzetes püspökök helyzetének tisztázása tehát nem vezethették Tomkót a bulla hamisításában.

Joggal cáfolja Galla Karácsonyinak azt a nézetét is, hogy Tomkó minden áron Boszniába akart menni püspöki székének elfoglalására. Ellenkezőleg Tomkó, a pápai levéltárak adatainak tanúsága szerint, mindent elkövetett, hogy ne kelljen a török által megszállva tartott bosnyák földre utaznia, ahová a Szent Szék őt egyidőben küldeni akarta.

Galla legfőbb érve mégis Tomkó szerzőségével szemben az, hogy egy magyar főpap nem vete-medhetett arra, hogy pápai bullát hamisítson. Galla elismeri Tomkó egyéb hamisításait, de arra képtelennek tartja, hogy pápai bullát hamisítson. Hiszen ezek hamisítóit a *Bulla in Coena Domini* a bűn elkövetésének pillanatában, külön ítélethozatal nélkül, a pápának különlegesen fenntartott kiközösítéssel sújtotta. Ezt a rendelkezést, amelyet VIII. Orbán pápa 1627-ben megújított, bizonyára jól ismerte Tomkó is. «Vajjon feltételezhető-e, — teszi fel a kérdést Galla — hogy Tomkó felszentelt püspök létére a bullában foglalt szörnyű lelki büntetésekkel nem törődve, pápai okirat koholására vállalkozott?»

Ez a kétség már Karácsonyinnál is felmerült, hiszen a pápai bullák hamisítóira nem csupán javadalomfosztás, hanem a degradatio, esetleg a máglyahalál várt. Karácsonyi ebből magyarázza, hogy Tomkó a hamis bullaszöveget maga nem merte nyilvánosságra hozni, amint azt egyéb hamisítványokkal tette, «hanem nagy lopva odaadta egy világinak, egy régiségkedvelő tudósnak, Georgiceo Atanáznak iratai közé». Amint tudjuk, tőle jutott azután a szöveg Levakovich közvetítésével a kiadó Inchoffer Menyhért kezébe.

¹² Balla id. m. 185—9. ll.

¹³ Katolikus Szemle, 1941. 51—2. ll. Továbbá: Theologia, 1941. 86—8. ll. V. ö. tölem: Századok, 1941. 97—9. ll.

Karácsonyi és Galla egyébként jól indokolt aggályaival szemben felvethetjük azonban azt a kérdést: Vajjon tényleg bullát hamisított-e Tomkó János, illetőleg olyan formában tette-e azt, hogy reáillenek a *Coena Domini* bulla büntető rendelkezései? A hamisító — nézetünk szerint Tomkó — amikor a Szilveszter-bullát megalkotta, nem készített egy külsőleg is az eredeti és hiteles pápai bullához hasonló oklevelet, amint azt a középkori hamisítók gyakran tették, vagy például a legújabbkori hamisítók közül is a magyar Litteráti Nemes Sámuel. A Szilveszter-bulla szövege egyszerű, a hitelesség minden ismertető jegyét nélkülöző formában került elő. A történeti hitelesség szempontjából természetesen mindegy, hogy a szöveg minő jogi érvényű formában jelentkezik, de a hamisítás jogi megítélése szempontjából igen is döntő fontosságú, hogy a hamis bulla a hitelesség külső ismérveivel jelentkezik-e, vagy pedig olyan formában, hogy az jogilag véve a megtevéstésre nem alkalmas. A hamis Szilveszter-bulla kétségkívül ez utóbbi kategóriába tartozik és egy pillanatig sem kívánta azt a látszato: kelteni, mintha külső formájának hitelességével is az igazi pápai bullakéval egyező jogi érvénnyel bírt volna.

Világosan bizonyítja ezt Jakusich György egri püspöknek III. Ferdinándhoz 1645-ben tett jelentése. Az egri püspök azért küldetett Rómába, hogy a főpapi kinevezések taxájának elengedését, vagy legalább mérséklését kieszközölje. Megbízása a királyi kegyúri jog, névszerint a címzetes püspökségek tekintetében felmerült kérdésekre nem terjedt ki. De ezek figyelmét nem kerülték el. Gyakran tárgyalt Levakovich Rafaellal, aki kérésére összeállította a magyar király kegyuraságához tartozó főpapi székek teljes sorozatát. Amidőn ezt a jegyzéket Jakusich felterjesztette a királyhoz, reámutatott a kinevezett főpapok pápai megerősítése körül újból és újból mutatkozó nehézségekre. Előterjesztését így fejezte be: «Mondják, hogy Dalmátiában, a trauai káptalan levéltárában feltalálható II. Szilveszter pápa bullája, melyben Szent István királyra széleskörű hatalmat ruház, és őt a magyar koronához tartozó összes egyházak ügyeinek intézésében helynökévé rendeli. Ezt a bullát Verancsics Antal esztergomi érsek, mikor egyik követsége alkalmával Trau városában tartózkodott, lemásolta, Inchoffer Meny-

hért jezsuita atya pedig munkájában közzétette. Hogy a szent korona jogait minél hathatósan megvédeni lehessen, méltóztassék Felséged követe Rabatta Antal gróf útján, a fenséges velencei köztársaságnál a bulla eredeti példányát vagy legalább hiteles másolatát megszerezni, mint-hogy ezt a trauai káptalan, a köztársaság különös meghagyása nélkül nem adhatná meg. Különben is értesemre esett, — írja Jakusich — hogy a fontosabb kiváltságlevelek a káptalanból a velencei levéltárba vitettek át. Mindenképpen szükségesnek tartom, hogy Felséged ennek a bullának hiteles példányát mielőbb megnevezze, ezzel ugyanis csodás módon fogjuk az ügyet elősegíteni és Felséged jogait a szent-széknél biztosítani». Jakusich szavaiból is világos, hogy a Szilveszter-bullának csak akkor lenne jogi érvénye, ha eredetiben vagy arról készült hiteles másolatban felmutatható lenne. Egyébként Fraknói közléséből tudjuk, hogy a bécsi diplomáciai iratokban semmi nyoma sincs annak: vajjon a Szilveszter-bulla eredetijének megszerzésére Rabatta velencei császári követ kapott-e utasítást? s ha igen, milyen eredménnyel járt el?⁴⁴

Nagyon is kétséges tehát, hogy a Szilveszter-bulla hamisítójára érvényesek lettek volna-e a *Coena Domini* bulla szigorú büntetései? Hiszen itt csak egy történetkedvelőnek középkori modorban készült oklevél fogalmazványáról van szó, amely nem is arogálja a hitelesség külső ismérveit. Mai morális mértékkel nézve talán túlságosan szabadosnak látszik a Szilveszter-bulla hamisításának ez a jogi értékelése. De nem szabad elfelejteni, hogy a XVII. század a kazuisztika virágkora. A bűnök erkölcsi kiértékelése ekkor fejlődik valóságos tudománnyá a morális mellett. Ezek az esetgyűjtemények gazdag példatárai a bűnök súlyosabb vagy enyhébb megítélésének. Ez az analízis a kor szellemében volt, a nagy tehetségű Tomkó tehát szabadulni vélte hamisításainak morális súlya alól, ha hamisítványait, elsősorban a Szilveszter-bullát, de a többi hamis oklevelét is, nem ruházza fel a jogi érvényesség attribútumaival, hanem csupán a történeti hi-

⁴⁴ V. ö. Fraknói Vilmos: A magyar királyi kegyúri jog, 342—8. II. és Oklevéltár, 176—83. II., továbbá: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent székkal, III. kötet, 296—31. II.

telesség látszatával és így megmenekül a hamisítási bűnök súlyos jogi következményei alól. Ilyen szemszögből nézve Tomkó hamisításait, maguktól eloszlanak azok a morális nehézségek, amelyeket Karácsonyi és különösen Galla a püspök Tomkó személyével szemben támasztottak.

Mindezek alapján nem tartjuk kétségesnek, hogy a Szilveszter-bulla apokrif és Tomkó műhelyében készült. A Verancsics-iratok az ő birtokába jutottak, a bulla szövege pedig itt bukkan fel. Tomkó, mint más kétségtelen hamisításai bizonyítják, képes volt erre, azonkívül a tudományos felkészültsége is megvolt hozzá. Más és tisztázatlan kérdés, hogyan került a bulla forgalomba? Az sincs kizárva, hogy csak Tomkó halála után találták meg és így az ő tudtán kívül került az ismert úton Inchofferhez. Az csak Karácsonyi feltevése csupán, hogy maga Tomkó csempészte azt Georgiceo iratai közé. Nem állapítható meg az sem, hogy Georgiceo és Levakovich tudtak-e a bulla hamis voltáról, illetőleg arról, hogy az Tomkó műhelyében készült. Mindez csak Tomkó, illetőleg Verancsics iratainak módszeres vizsgálatával volna eldönthető, ennek szükséges voltára, más szempontok miatt is, reámutattam már Verancsics Faustusról írt tanulmányomban.

Hátra van még, hogy arra a kérdésre feleljünk, miért hamisította Tomkó a Szilveszter-bullát, miután bebizonyítottuk látjuk Galla előadása nyomán, hogy ezt Tomkó nem önérdékből tette. Erre a kérdésre feleletet azok az egyházpolitikai harcok adnak, amelyek ekkor a magyar királyi főkegyúri jog érvényesítése körül Bécs és Róma közt folytak. A XVI. század végétől állandóan szönyegen lévő kérdés, joga van-e a magyar királynak azokat a püspöki székeket betölteni, amelyeknek területe a tényleges felségterületén kívül esik. Tomkó, aki előbb Verancsics Faustus, majd Pázmány Péter bizalmasa volt, be volt avatva ezekbe a tárgyalásokba és jól ismerte a római légkört is, látta a mindkét oldalon tornyosuló nehézségeket. Látta, hogy a kérdés rendezését mennyire megnehezíti, hogy nincsen olyan alapokmány, aminek birtokában a főkegyúri jog vitás kérdései tisztázhatók volnának.

Arra, hogy Rómában miként értelmezték ekkor a magyar király főkegyúri jogát, van egy az okmányoknál is ékebben szóló művészeti emlékünk. V. Pál pápa a vatikáni levéltárat három

teremmel bővítette. Ezek falát huszonhat freskóval díszítette, amelyek a pápaság világi hatalmának dicsőítésére szolgálnak és azt akarják ábrázolni, hogy a keresztény országok hűbéri függésben állnak a római szent-széktől. Ezek egyike, amelyet Péter András kutatásai szerint Annibale Durante festett 1613-ban, azt a jelenetet ábrázolja, amidőn II. Szilveszter pápa legátusa, Asztrik, átadja István fejedelemnek a pápától hozott koronát és az apostoli keresztet.¹⁵ A freskót jogi és történeti szempontból először Illés József méltatta,¹⁶ aki helyesen állapította meg, hogy az apostoli kereszt átadása Istvánnak ékes módon ismeri el a magyar királynak, Szent István utódainak apostoli jogát. De azt, hogy a Szent Szék miként értelmezte ezt az apostoli jogot, világosan kifejezi a freskó felirata: *Stephanus primus Ungariae dux a Silvestro secundo pontifice maximo regia corona et cruce per legatum insignitus regnum ungaricum sedi apostolicae donat.* (Első István magyar fejedelem II. Szilveszter pápa legátusától királyi koronával és kereszttel feldíszítván, Magyarországot az apostoli székeknek ajándékozza). A freskó és felirata valósággal úgy hatnak, mintha illusztrálni akarnák a Szilveszter-bullát.

Alig másfél évtizeddel később az apostoli királyság dolgában a római álláspontot kifejező freskó elkészülte után Magyarország részéről történik kísérlet az apostoli királyi cím felvételére és elismertetésére. III. Ferdinánd, akit még trónörökös korában 1625-ben királlyá koronáztak, 1627-ben kísérletet tesz arra, hogy megszerezze az apostoli királyi címet. Az erre vonatkozó tárgyalások ismereteseek Fraknoi és Pastor előadásából. Ezekre itt nem térünk ki, csak azt említjük, hogy Pázmány nem rokonszenvezett a gondolattal, különösen, mert attól tartott, hogy az apostoli cím elnyerése után a királyi hatalom még erősebben avatkozik az egyház ügyeibe. Rómával a tárgyalást III. Ferdinánd nem is Pázmány útján vette fel, hanem először udvarmesterét, Thun bárót, majd később a csehországi katolikus restauráció vezetőfőnökét, a Szent Széknél is nagy befolyású és előkelő szár-

¹⁵ Magyar vonatkozású XVII. századi freskók a Vatikánban. Országos Magyar Régészeti Társulat Évkönyve, II. évfolyam. 1923–26 Budapest. 1927 239–49. II.

¹⁶ Történeti Szemle. 1927.

mazású kapucinus szerzetest, Valerio Magnot bízta meg azok vitelével. III. Ferdinánd törekvése azonban így is eredménytelen maradt. A Szent Szék arra az álláspontra helyezkedett, hogy ha használták is régebben a magyar királyok az apostoli címet, ez azóta elenyészett. Most pedig újra adományozni nem lehetséges, hiszen Magyarország nyolctized része a pogányok és eretnekek kezén van. Az apostoli cím adományozását akkorra kell fenntartani, — Róma véleménye szerint — «amikor Isten kegyelméből a király, szent István példájára országát a hitetlenek és eretnekek kezéből kiragadta, abban a katolikus vallást újból uralomra emelte». Ezzel az apostoli királyi cím megszerzéseért indított akció 1629-ben el is aludt, s ezt a címet csak Mária Terézia nyerte el, miután a Szent Szék feltételeinek jórésze megvalósult.¹⁷

Tudjuk, hogy Tomkó kapcsolatban volt III. Ferdinánd bizalmasával, Valerio Magnoval is. Ez és Pázmánnyal való bizalmas viszonya, valamint római kapcsolatai bizonyossá teszik, hogy Tomkó tudott az apostoli cím megszerzéseért indított akcióról is. Ennek bonyodalmai csak újabb ösztönzésül szolgálhattak arra, hogy felvesse önmaga előtt a gondolatot, hogy milyen kár, hogy nincs meg az a pápai bulla, amellyel Szilveszter pápa a Szent Szék és a magyar király viszonyát szabályozta. Tomkó lelki adottságai és

tudós felkészültsége mellett már nem sok kellett ahhoz, hogy megkísérelje megszerkeszteni azt a bullát, amely Szilveszter pápa tollába adja mindazt, amit a XVII. század közvéleménye Magyarország és a Szent Szék jogi helyzetéről a XI. századra visszavetítve gondolt. Így lett a Szilveszter-bulla egy eklektikus alkotás, összegezése a papisztikus és regalista felfogásnak, kiegyenlíteni akarva mind a kettőt. Ez megfelelt Tomkó egyéniségének is, aki egész életén át Róma és a magyar királyi udvar között állott. Ilyen szellemi atmoszférában jöhetett létre a bulla szövege, amely megszerkesztése után is teljességgel nélkülözötte a hitelesség látszatát. Nem tudjuk, hogyan került Tomkótól Georgiceohoz a bulla és kinek mi része volt vagy lehetett a hamisításban vagy a továbbterjesztésben. Ezek még felkutatásra váró titkai Tomkó műhelyének.

Annak, hogy ez a kétes provenienciájú, a hitelesség minden külső ismervét nélkülöző bullát oly sokáig tartották becsben, mint eredetit, még történetírásunk kitünőségei is, ismételjük az volt az oka, hogy a bulla kifejezője volt mindannak, amit a magyar közfelfogás a királyi főkegyúri jog eredetéről és terjedelméről nemcsak a XVII. században, de később is, csaknem napjainkig vallott. Tomkó éles elméjének, nagy tudásának fényes bizonyítéka, hogy ilyen hosszú életű alkotásban fejezte ki kora egyházpolitikai eszméit.

¹⁷ V. ö. Fraknói fentebb idézett munkáival.

A KANIZSAIAK A XV. SZÁZADBAN.

Második közlemény.

István királyi főajtónálló ágán, ennek László nevű fiától és Garai Dorottyától született másik unokája, ugyancsak (II.) László, aki 1431. december 19-én fordul elő első ízben, atyjának 1434. február 15. augusztus 26. között bekövetkezett halála után testvérével, Miklóssal együtt anyja és idősebb unokatestvére, Kanizsai Imre befolyása alá került. Az Albert halálát követő trónküzdelmek közepette ő is Erzsébet özvegy királyné pártjához csatlakozott. A családi befolyásoktól azonban hamarosan függetlenítette magát: Hunyadi János híve lett. Hunyadi kormányzóvá választása után az országos tanács is igénybe vette szolgálatait, midőn 1449. március 10-én Mihályi Jánost, Benekeket és Istvánt különös védelmére bízta.¹⁴⁵ Vitézül harcolt az 1456. évi hadjáratban Hunyadi János seregében Nándor-Fehérvár alatt.¹⁴⁶ A hős hadvezér halála után pedig Hunyadi Lászlóhoz csatlakozott. Mikor V. László király Hunyadi János két fiát, Lászlót és Mátyást elfogatta, Kanizsai László is osztozott sorsukban. Az elfogatás híre, mely az egész országot megdöbbentette, csakhamar elterjedt. János főesperes Győrből 1457. március 16-án értesíterről Eilinsgrab Egyed soproni polgárt.¹⁴⁷ Budai Ferenc szerint Kanizsai László Hunyadi László kivégeztetését követő éjjel két lepedőt összetoldozván, az ablakból lebecsátkozott. Kétségtelen, hogy Kanizsai László kiszabadult, mert már 1457. június 11-én Sárvárról keltezi levelét, melyben Miklós fivérével együtt a Fertő tava ügyében a soproni tanácsnak egyességet ajánl fel.¹⁴⁸ V. László halálának

hírére (1457. november 23.) Szilágyi Mihályhoz csatlakozik s nagy tevékenységet fejt ki Mátyás királyá választása érdekében.

Midőn Mátyás király diadallal vonult Budára, Kanizsai Lászlót is ott találjuk környezetében. A király Kanizsai Lászlót, egykori fogolytársát, főlovászmesterré, Vas és Zala vármegyék főispánjává nevezte ki. E hármas méltóságban találjuk már 1458. április 28-án.¹⁴⁹ Ez év tavaszán Mátyás király, miután III. Frigyes császárt a korona kiszolgáltatására nem tudta rábírní és ezért hadat üzent neki, Kanizsai Lászlót 4000 ember élén az osztrák határszélre küldte.¹⁵⁰ Utóbb azonban, mikor az 1458. évi országgyűlés után az elégyetlenek Garai László és Újlaki Miklós vezetése alatt szervezkedni kezdtek, majd Németújvárott egybegyűltek, ezen az összejövetelen megjelent Kanizsai László is, s ez alkalommal, mint erdélyi vajdát azok között sorolják fel, akik a magyar trónt 1459. február 17-én a császárnak ajánlották fel.¹⁵¹

Mátyás király hadai Szentmártoni Nagy Simon, a későbbi macsói bán vezérlete alatt vonultak a pártütők ellen, akiknek seregével Körmenátnél találkoztak. Bár a Rába mentén április 6- és 7-én vívott ütközetben Mátyás seregét a pártütők és III. Frigyes császár segédhadai visszaszorították, Újlaki Miklós és III. Frigyes hadvezére Grafenecker (Graveneker) Ulrik között kiélestedt ellentétek miatt a kivívott sikert nem tudták kihasználni. Kanizsai László április 7-ét követő egyik éjjel megszökött a pártütők táborából és

¹⁴⁵ Hazai okmt. II. 297.

¹⁴⁶ Budai Ferenc: Magyarország Polgári Historiájára való Lexicon, III. 395.

¹⁴⁷ Házi: I. 4. 171.

¹⁴⁸ U. o. I. 4. 193.

¹⁴⁹ U. o. I. 4. 277. 293.

¹⁵⁰ Fraknoi Vilmos: A Magyar Nemzet Története, IV. 188.

¹⁵¹ Kaprinai István: Hungaria Diplomatica Tempore Mathiae de Hunyad, II. 249.

egykori bajtársához, Rozgonyi Sebestyénhez fordult, akivel együtt raboskodott Budán, hogy számára a király bocsánatát kieszközölje. Mátyás király kegyesen fogadta a megtérőt. 1459. április 24-én Budán kelt oklevelében, annak előrebocsátása után, hogy Kanizsai László erdélyi vajda édestestvére Miklós meghódoltak, addig is, míg váraik Frigyes császár kezén lesznek, a zalavármegyei kamarahasznát nekik adományozza.¹⁵² Kanizsai László, hogy hibáját jóvátegye, május havában Kőszeg ellen vonult, majd Miklós testvérel együtt egész Kirchschlagig nyomult előre.¹⁵³

Amint Frigyes császár ellen a küzdelem kissé elcsendesedett, birtok ügyeit igyekezett rendbehozni. 1460 elején imént nevezett testvérel együtt zálogba veszi Kanizsai Imréől Újudvar, Ságli, Újnép és Zsigár (ma Zsigárd pusztja) nevű birtokokat. Ez év vége felé pedig Tejedi Imre győri és szombathelyi várnagytól és társaitól Jánosgerezsd és Zunyagerezsd birtokokat veszi meg.¹⁵⁴ Az előbbi alkalommal erdélyi vajdának, Zala és Vas vármegyék főispánjának, az utóbbi esetben ezenfelül még Sopron vármegye főispánjának is címézik. A soproni főispánságot azonban csakhamar átadta testvérenek Miklósnak. 1461. augusztus 1-én Sopron vármegyének már az utóbbi a főispánja.¹⁵⁵ Nemsokára, még ez év szeptember 27-én pedig Mátyás király arról értesíti Vas vármegyét, hogy Kanizsai László erdélyi vajdát felmenti a vármegye főispáni teendői alól és helyébe Gersei Pethő Miklós királyi pincemestert és Györgyöt nevezte ki.¹⁵⁶ Ám, a következő év augusztus 17-én, amikor Miklós testvérel, Gelse (Zala vm.) és Iharos (Somogy vm.) helységekben levő birtokrészeiknek Polányi Tamás Vas vármegye alispánja részére már előzőleg történt elzálogosítása után, Füles nevű birtokukat (Sopron vm.) is zálogba adják Klankó Jánosnak, ismét Vas, Sopron és Zala, vármegyék főispánjaiként említik őket.¹⁵⁷ Vas és Zala vármegyék főispánságában találjuk Kanizsai Lászlót 1464. február 19-én és utoljára április 25-én is,¹⁵⁸ de már egy nappal utóbb (április 26-án), midőn

Mátyás király Kismarton és Sárvár polgárai részére az elődei által kiállított kiváltságleveleket átírja és megerősíti, Kanizsai Lászlót csupán Zala vármegye főispánjának címezi.¹⁵⁹ Nemsokára visszakapta a főlovászmesteri méltóságot. Mátyás király kiváltságleveleinek záradékában ugyanis 1464. július 2-től 1465. augusztus 3-ig bezárólag Ellerbach Bertolddal együtt ebben a minőségében sorolják fel a méltóságok között.¹⁶⁰ Egyidejűleg Zala vármegye élén is megmaradt néhány évig. Elek sárvári plébános 1465. június 4-én Sopron város polgármesteréhez intézett levelében főlovászmesternek és Zala vármegye főispánjának nevezi őt.¹⁶¹ A Frangepán István részére, 1466. augusztus 28-án kiállított kiváltságlevél záradéka arra mutat, hogy Kanizsai László ekkor egyedül töltötte be a főlovászmesteri méltóságot.¹⁶² De Mátyás királynak 1467. május 23-án kelt leiratában már hivatali méltóságainak megjelölése nélkül fordul elő.¹⁶³

Bátyjának, Miklósnak 1470. január 21. előtt bekövetkezett halálával László, mint a család feje, az összes birtokügyekben önállóan intézkedik. 1471. május 13-án a veszprémi káptalan előtt Debrenthey Tamás nyitrai püspökkel, valamint ennek rokonaival egyezkedik. Úgy ebben az egyességlevélben, mint a csornai konvent 1472. szeptember 1-én kelt kiadványában, mely szerint Tamási nevű birtokukat Ládonyi Istvánnak elzálogosították, Lászlón kívül a családnak akkor élő összes férfitagjai mind fel vannak sorolva; ú. m. László fiai: László, János és István, továbbá Miklós fia György és Imrefia Miklós.¹⁶⁴ Fiai a budai káptalan előtt tiltakoznak az ellen, hogy Csornai István magszakadása esetére birtokait vejére, Poki Ferencre hagyhassa. Még ebben az évben Kanizsai Lászlónak Bodonhely birtoka és az ottani vám a következőben pedig Pereszteg és több más birtok jutott zálogképpen Csupor Demeter győri püspökhöz.¹⁶⁵ 1476. április

¹⁵⁹ O. L. Dl. 15681.

¹⁶⁰ Frangepán Cs. oklt. II. 79. — Tört. Tár 1907. 115. — Gr. Zichy Okmt. X. 325. — Alsó-Szlavóniai Okmt. 195. — Teleki: X. 103, 114. — Frangepán Cs. oklt. II. 87.

¹⁶¹ Házi: I. 5, 191.

¹⁶² Frangepán Cs. oklt. II. 105.

¹⁶³ Házi: I. 5, 264.

¹⁶⁴ O. L. Dl. 17218. — Sopron vm. II. 479.

¹⁶⁵ Sopron vm. II. 488, 490. — Teleki: XI. 548.

¹⁵² Zala vm. II. 574.

¹⁵³ Házi: I. 4, 355, 382.

¹⁵⁴ O. L. Dl. 15437, 15515. Sopron vm. II. 408.

¹⁵⁵ Zala vm. II. 577.

¹⁵⁶ O. L. Dl. 15644.

¹⁵⁷ O. L. Dl. 15740, 15764.

¹⁵⁸ Házi: I. 5, 99, 116.

24-én Guthi Ország Mihály nádor előtt fiai és unokaöccsei nevében is protestál az ellen, hogy a király Újudvarra a János-lovagrend székesfehérvári konventje részére adománylevelet állítson ki.¹⁶⁶ Ebben az évben harmadízben töltötte be a főispáni méltóságot Vas megyében.¹⁶⁷ 1477. február 22-én meg ő ellene emelnek óvást említett fiai és két unokaöccse a csornai konvent előtt, tiltván őt, hogy csornai birtokrészüket Csornai István-nak és vejének Thuróczi Györgynek eladja.¹⁶⁸ Midőn Mátyás király Csupor Demeter győri püspök és a Kanizsai család között Szovát birtok miatt már évek óta húzódó perben a püspököt 1478. december 9-én megidézteti, Kanizsai Lászlót már néhainak mondja.¹⁶⁹

Neje, Magdolna nevű asszony volt, akivel még 1461 május 12. előtt kötött házasságot.¹⁷⁰ Ebből a házasságból született már ismert három fia: László, János és István.

1. *László* első ízben a vasvári káptalannak Pereszteg és Vámoscsalád elzálogosítása ügyében 1468. szeptember 1-én kelt hiteles helyi kiadványában fordul elő.¹⁷¹ 1471–1481 években a többi családtagokkal együtt szerepel a közös birtokügyekben. A közéletben első ízben 1485. július 4-én tűnik fel, midőn Mátyás király a bécsi táborban kelt leiratában arról értesíti Sopron városát, hogy a város és környékének védelmével Kanizsai Lászlót bízta meg, s ezért a városi tanácsnak meghagyja, hogy rendelkezéseinek engedelmeskedjenek.¹⁷² Ezután Mátyás király haláláig csak a vármegye törvényszékének 1488. március 10-én kelt bizonyágleveléből értesülünk arról, hogy bogyoszlói jobbágysai Kisfaludy Benedek Sopron vármegye alispánjának erdejében károkat okoztak.¹⁷³ Mátyás halála után Corvin János pártjához csatlakozva, 1490. június közepén Ujlaki Lőrinc hadával ő is Budára vonult, de hogy a további küzdelmekben részt vett volna, erre nem találtam adatokat. Tubero ugyan a Szabaton falu határában, a Csonthegy lejtőjén július 4-én ví-

vott ütközetben elfogottak között Kanizsai Mihályt is felsorolja, de mivel Mihály nevű tagja a családnak nem volt, lehetséges, hogy László esett fogságba.¹⁷⁴

Corvin János kudarca után Kanizsai László egy időre visszavonult, csak az 1493. július 4-én kelt levélben szerepel ismét, amikor Kanizsai Miklós halála után a király által megbízott választott bírák közbejöttével egyfelől Kanizsai Miklós fia György, másfelől ő és testvérei Sárvár, Léka, Kapuvár és Kanizsa várakat a hozzájuk tartozó uradalmakkal együtt maguk között két részre felosztják.¹⁷⁵ 1494. február 6-án már dalmát-horvát-szlavón bán, s ezt a méltóságot a következő évben (1495. március 1.) is viseli.¹⁷⁶ Mint horvát bán nagy gondot fordított a vég-helyek karbantartására.¹⁷⁷ 1495. június 29-én jajczai (boszniai) bán lett. Ezt az akkori viszonyok között rendkívül fontos és felelősségteljes méltóságot Pelsőczy Bebek Jánossal együtt töltötte be.¹⁷⁸ Abban a leiratban, amelyben II. Ulászló király 1496. december 8-án meghagyta a Kanizsai-család tagjainak, hogy a soproni polgárokat a Fertő tavi halászásban ne akadályozzák és a náluk fogságban levő polgárokat bocsássák szabadon, már hivatali méltóságainak megjelölése nélkül fordul elő. De az 1498. október 11-én kelt oklevél ismét dalmát-horvát-szlavon bánnak címezi.¹⁷⁹

Ugyanennek az évnek végén zálogbaveszi Petőházi János, Petőháza nevű birtokának harmadrészét, de ezt 1500-ban odaadja hűségcsaládiárisának, Kulcsár Péternek.¹⁸⁰ Mikor II. Ulászló király 1500. május 15-ére Budára egybe-hívta az egyházi és világi országnagyokat, hogy a törökök által szorongatott Jajcza vára megerősítési költségeinek fedezésére Thúz Oszvánd zágrábi püspök által végrendeletileg létesített alapítványból 2000 forintot felvehessen, őt is azok

¹⁶⁶ O. L. Dl. 17789

¹⁶⁷ Csánki i. m. II. 860.

¹⁶⁸ Sopron vm. II. 513.

¹⁶⁹ U. o. II. 517.

¹⁷⁰ A veszprémi püspökség római oklt. III. 176.

¹⁷¹ O. L. Dl. 16700.

¹⁷² Házi: I. 6, 33.

¹⁷³ Sopron vm. II. 551–552.

¹⁷⁴ Ludovici Tuberonis Dalmatiae Abbatis Commendariorum de rebus suo tempore. Kiadta Schwandtner János: Scriptores etc. II. 134. – Schönherr Gyula: Hunyadi Corvin János. 138–148.

¹⁷⁵ Sopron vm. II. 567. O. L. Dl. 20032.

¹⁷⁶ Thallóczy: Jajcza története 124. Blagay oklt.

435.

¹⁷⁷ U. o. 107–118.

¹⁷⁸ U. o. 130–139. Alsó-Szlavóniai okmt. 249.

¹⁷⁹ Házi: I. 6, 147. O. L. Dl. 20745.

¹⁸⁰ Sümeghy Dezső: Sopron vm. levéltárának oklevélgyűjt. 154.

között találjuk, akik a kölcsön felvételét javasolták és érte kezességet vállaltak.¹⁸¹ Ebben az évben december 16-án Csepregen, egy tanukihallgatás alkalmával felvett jegyzőkönyvből kivehetőleg még életben volt, de már alig egy év múlva, 1501. december 6-án, amikor II. Ulászló Tamás szentgyörgyi és bazini gróf panaszára ennek sopronmegyei birtokán elkövetett hatalmaskodások miatt vizsgálatot rendeltek el, a székesfehérvári konvent ezt már csak a két testvére, János és István, valamint unokatestvére, György ellen tartotta meg.¹⁸² Özvegyét, Erzsébetet, egy év nélküli, július 15-én (divisio apostolorum) kelt választott bírósági ítélet szerint, néhai férje javai-
ból járó hitbére és hozománya fejében testvérei: János és István elégitették ki.¹⁸³

2. János-sal a vasvári káptalannak 1468. szeptember 1-én kelt kiadványában találkozunk először.¹⁸⁴ Ettől kezdve Mátyás király haláláig túlnyomóan csak birtokügyekben és hatalmaskodások kapcsán szerepel. Amikor 1490. év őszén Miksa római király Székesfehérvárig nyomult előre, testvérével, Istvánnal együtt, pusztítva és rabolva követte a német hadakat. II. Ulászló király 1492-ben ugyan megbocsátott neki,¹⁸⁵ de féktelen garázdálkodásai ezután sem szűntek meg. 1493-ban testvéreivel, Lászlóval és Istvánnal együtt pert indít unokatestvére Miklós fia György ellen az elhunyt Imre fia Miklós hagyatéka miatt, de ez az ügy akként nyert elintézését, hogy a családi várat a hozzájuk tartozó uradalmakkal együtt a király által megbízott választott bírák közbejöttével egymás között két részre osztották.¹⁸⁶ 1496-ban ő reá is vonatkozott a királynak az a figyelmeztetése, hogy a soproni polgárokat a Fertő taván a halászatban ne akadályozza.¹⁸⁷ De ez csak kezdete volt azoknak a királyi leiratoknak, amelyeket II. Ulászló hatalmaskodásai ügyében kibocsátott. 1499-ben rövid időközben

a király négy ízben is szigorúan meghagyja neki, hogy a soproni polgárokat ne zaklassa és többé ne adjon alkalmat arra, hogy a polgárok panaszaikkal a királyt újból felkeressék.¹⁸⁸

Folytonos garázdálkodásai ellenére Ulászló a XVI. század első éveiben Sopron vármegye főispánjává, majd jajcai bánná nevezte ki. Főispáni működéséről egyébként csupán egyetlen oklevél tanúskodik, amelyben őt és Ladonyi János alispánt Bakócz Ferenc győri püspök ellen fogatatosítandó végrehajtásra küldik ki.^{188a}

II. Ulászló királynak Miksa császárral 1506-ban Innsbruckban végbement békekötése alkalmával a magyar király követei között Kanizsai János neve is szerepel.¹⁸⁹ Míg távol volt, 1506. március 25-ig Weitmüller Benesius, utána Ákosházi Sárkány Ambrus, majd 1506. június 24-étől Ostffy Ferenc viselték a főispáni méltóságot. A vasvári káptalan 1507. január 19-én kelt kiadványában ismét Sopron vármegye főispánjaként van említve. De 1508. július 9-én ismét Ákosházi Sárkány Ambrus a vármegye főispánja.¹⁹⁰ Miksa római királlyal, utóbb császárral, már Mátyás király halála óta összeköttetésben állott. Miksa 1498-ban kelt oklevelében hívei közé számítja, 1510-ben pedig mint császár az osztrák örökös tartományokra kiterjedőleg honfűsítja.¹⁹¹ Időközben megszerezte Neuburg várát, majd Bécsben házat vett, ahol sok drágaságot halmozott össze. Ettől

¹⁸⁸ U. o. I. 6, 179, 180, 184, 185.

^{188a} O. L. Dl. 21002. Az oklevél kiállításának időpontját Thallóczy (Jajcza tört. 151.) 1500, Sopron vm. oklt. (II. 598.) 1505 tájára helyezi; az utóbbi valószínűbb, mert Ladonyi Jánost egy 1505 szeptember 15-én kelt oklevél mint Sopron vm. alispánját említi. (Sopron vm. II. 597.) Garbonoki István 1504 július 28-án viselte a jajczai bán méltóságot, (Thallóczy: Jajcza 193.) Kövendi Székely Miklóst II. Ulászló az 1505. évi szentmihálynap-i országgyűlés után nevezte ki jajczai bánná (Závodszky Levente: Századok, 1913.343.). Az oklevél keltét 1504 július 28 és 1505 szeptember 29. közé tehetjük. Az Országos Levéltárban még egy Perényi Imre nádor által kiállított oklevelet találtam (Dl. 22100.) amelyben Kanizsai Jánost jajczai bánnak címezi, de a kelet az oklevél rongált volta miatt nem állapítható meg. Lehet, hogy ez is 1504 július 28 és 1505 szeptember 29, esetleg 1509 január 30 és 1511 július 11. között lett kiállítva, mert az utóbbi évekből nem találtam oly oklevelet, amelyben a jajczai bán meg volna nevezve.

¹⁸⁹ Frangepán Cs. oklt. II. 270.

¹⁹⁰ Sopron vm. II. 599., 601., 601–602., 605.

¹⁹¹ O. L. Dl. 20769, 22029.

¹⁸¹ Podmaniczky család oklt. I. 347. — Thallóczy: Jajcza tört. 146.

¹⁸² Házi: I. 6, 194. — O. L. Dl. 22542.

¹⁸³ O. L. Dl. 24613. Az O. L. az oklevél keltét 1506 tájára teszi.

¹⁸⁴ O. L. Dl. 16700.

¹⁸⁵ O. L. Dl. 19851.

¹⁸⁶ O. L. Dl. 20032, 20068. — Sopron vm. II. 567–570.

¹⁸⁷ Házi: I. 6, 147.

kezdvé az Inn folyó feletti Neuburg és Kanizsa örökös grófjának, lékai és kapui (kapuvári) bárónak címezik.¹⁹²

Visszatérése után sűrűn foglalkoztatja a hatóságokat és a bíróságokat.¹⁹³ Többek között 1513-ban Sopron város polgáraival keveredett viszályba hatalmaskodásai miatt. II. Ulászló, minthogy figyelmeztetése ellenére¹⁹⁴ sem hagyott fel velük, 1515. évben március 5-től december 3-ig egymásután öt ízben volt kénytelen Sopron várossal támadt vitás ügyeiben intézkedni. Végül kifogyván a türelemből, Zápolyai János erdélyi vajdát nevezte ki Sopron vármegye főispánjává és december 4-én utasította, hogy a soproni polgárokat Kanizsai Jánossal szemben védelmezze meg.¹⁹⁵ A nagyravágyó erdélyi vajda, aki Kanizsai Jánost, mint Miksa császár hívét halálosan gyűlölte, legalkalmasabbnak bizonyult megfélemezésére. Ez tehát jobbnak látta, ha Ausztriába tér vissza. Előbb azonban anyagi ügyeit kellett rendeznie. Még 1515-ben unokatestvérének, Györgynek özvegyétől és fiától Lászlótól 15,000 forintot vett fel kölcsön, melynek fejében Sárvár, Kapu (Kapunár) várakat, Kanizsa várát és a várost, Szepetnek, Becsehely stb. és más Vas, Zala és Somogy vármegyékben fekvő helységeknek őt illető részét zálogosította el; 1517-ben pedig Léka vár és a csepregi kastély fele részét, a hozzátartozó birtokkal, továbbá Fertő felé adta zálogba 8000 forintért, Kanizsai Lászlónak, aki ekkor Vas vármegye főispánja.¹⁹⁶ Időközben lépéseket tett aziránt is, hogy jajcai bántása idejében a vár fenntartására fordított költségei megtéríttessenek. Szalkai László váci püspök, kincstartó utasítására ugyanebben az évben a szolnoki sókamara költségei fejében 300 forintot fizetett ki neki.¹⁹⁷

Bécsben 1522. május 14-e előtt bekövetkezett halálának hírére unokatestvérének Györgynek fia László, a vasmegyei főispán, királyi kincstartó és unokanövére Dorottya, Perényi Imre nádor özvegye, jelentkeztek Alsó-Ausztria marsalja előtt,

mint örökösök.¹⁹⁸ Neje egy 1525-ből való oklevél szerint Guthi Ország László leánya, Katalin volt.¹⁹⁹

3. *Istvánt*, akivel első ízben 1471-ben találkoztunk, 1499-ig testvéreivel együtt,²⁰⁰ majd önállóan csupán két alkalommal szerepel: 1504-ben egy hatalmaskodási ügyben és 1505-ben, midőn II. Ulászló a csornai konvent útján csepregi jobbágysági ügyében vizsgálatot tartat.²⁰¹ A modenai Hyppolit-Codexekben jegyzett számadások szerint 1507-ben az egri püspök bandériumában szolgált.²⁰² Ez az utolsó, előttem ismeretes adat róla. Sem Lászlónak, sem Jánosnak nem voltak gyermekei, Istvánnak pedig 1507 után nyoma vész.

A XVI. század harmadik évtizedében, már csak Miklós főispán utódai vannak életben. Neki a már említett György nevű fián kívül még két leánya volt: Katalin, aki Ferenc szentgyörgyi és bazini grófhhoz ment nőül,²⁰³ és Dorottya. György, aki Mátyás király halálakor legfeljebb 22 éves lehetett, ifjúi hévvel, önzetlenül csatlakozott Corvin János pártjához. Ifjúkora ellenére az egykorú tudósítások és utánuk történetíróink Újlaki Lőrinc, Váradi Péter kalocsai érsek, Csáktornyai Ernuszt Zsigmond pécsi püspök és Beriszló Bertalan vránai perjel mellett Corvin János pártjának vezérei között emlegetik. A július 4-én a Sárvíz partján, a Csonthegy lejtőjén vívott ütközetben Kanizsai György hetvenketted magával, Báthori István országbíró fogságába került, aki július 12-én vonult be a foglyokkal Buda várába, ahol azonban Beatrix özvegy királyné közbenjárására Kanizsai Györgyöt, miután a hűség esküt letette, szabadon bocsátották.²⁰⁴

Még 1493. január 3-a előtt nőül vette Alsó-Lyndvai (Lendvai) Bánffy Erzsébetet, Bánffy Pál és Báthori Margit leányát, Rozgonyi László

¹⁹² Sopron vm. II. 616.

¹⁹³ O. L. Dl. 22142., 22185., 22148., 22351., 26146.

¹⁹⁴ Házi: I. 6., 298.

¹⁹⁵ U. o. I. 6., 314—329.

¹⁹⁶ O. L. Dl. 22656., 22698., 22816., 26162. — Sopron vm. II. 616.

¹⁹⁷ Thallóczy: Jajcza tört. 261.

¹⁹⁸ O. L. Dl. 23634.

¹⁹⁹ O. L. Dl. 24090.

²⁰⁰ O. L. Dl. 17218., 20811.

²⁰¹ O. L. Dl. 21236., 21408.

²⁰² Száz. 1872. évf. 295.

²⁰³ 1510. O. L. Dl. 22056.

²⁰⁴ Katona István: *Historia Critica Regum Hungariae*, X. orđ XVII. 435. — Horváth Mihály: *Magyarország Tört. II. kiadás*, III. 238., 242., 244. — Schönher Gyula i. m. 138., 148., 151. — Hóman: *Magy. Tört. I. kiadás*, III. 414., II. kiadás, II. 565.

özvegyét.²⁰⁵ E házasság révén megszerzi a debrői uradalmat Hevesben, melyet még Albert király 1438-ban és Mátyás 1461-ben adományozott Rozgonyi László fiainak, illetőleg Rozgonyi Sebestyén erdélyi vajdának. Rozgonyi másként Monyorósi János fia István, az 1493. szeptember 16-án kötött egyezés értelmében 10,000 aranyforintért engedte át neki Debrő várát, Debrő, Csal, Tótfalu, Kál helységekkel és Jánosd pusztával, úgyszintén a hozzátartozó többi birtokokkal együtt. Ezekbe kevéssel utóbb (október 9.) az egri káptalan nejével együtt beiktatja.²⁰⁶ Sempthe várának átvétele, melyet a Rozgonyiak zálogban bírtak, s amelyet a középkorban Nyitra, néha Pozsony vármegyéhez számítottak, már nem ment ilyen simán. A Rozgonyi-család tagjainak tiltakozása következtében csak 1495. szeptemberében történhetett meg Kanizsai György beiktatása a nyitrai káptalan által a vár és a hozzátartozó uradalom zálogosbirtokába.²⁰⁷ A család tagjai között 1493. július 4-én létrejött osztály aklalmával Sárvár, Léka, Kapuvár és Kanizsa várak, valamint a hozzájuk tartozó uradalmak felerésze jutott Györgynek.²⁰⁸ Ez a hatalmas vagyon azután lehetővé tette, hogy az ország főurai között foglaljon helyet.

Hivatali pályáját elég szerényen kezdi. 1493-tól 1497-ig főpohárnok. II. Ulászló 1494. szeptember 4-én Zala vármegye főispáni tisztsége felével, amelyet eddig Gersei Pethő Miklós viselt, őt ruházta fel.²⁰⁹ Első neje 1495. augusztus 31-én még él, de 1496. március 21-én már nincs az élők között.²¹⁰ Még e házassága alatt ismerkedhetett meg felesége nővérének, Bánffy Dorottya, Rozgonyi Jánosnénak leányával, Klárával, aki akkor Egervári László dalmát-horvát-szlavon bán felesége volt. Utóbbi 1495. szeptember 18-án szerepel utoljára 1496. január 27-én már ő is néhai.²¹¹ Klára asszony

hamar letette az özvegyi fátlyolt. 1496. április 18-án még mint özvegy jelenik meg Vingárti Geréb Péter országbíró előtt,²¹² de röviddel ezután nőül ment Kanizsai Györgyhöz. A házasságot azonban anélkül kötötték meg, hogy előzőleg a közöttük fennálló másodízigleni rokonság alól a felmentést kieszközölték volna. Rómában csakhamar értesültek erről, s egyházi fenyíték (excommunicatio) alá helyezték őket. II. Ulászló pedig 1496. június 17-én kelt oklevelével, az egyházból kiközösített Kanizsai György debrői uradalmát Bakócz Tamás egri püspöknek és kancellárnak, valamint Bálint, Péter, Pál és János nevű rokonainak adományozta.²¹³ Azonban mégsem jutott annak birtokába. Kanizsai György ugyanis 1497. január 17-én Debrő várát Szapolyai István nádor előtt Bélteki Drágffy Bertalan erdélyi vajdának adja cserébe Vasmegegyecse váráért (Körös vm.) és a hozzátartozó uradalomért.²¹⁴ Időközben a jóakarók is közbeléptek Rómában érdekében. Ifjabb Vitéz János veszprémi püspök VI. Sándor pápától 1496. december 18-án nyert felhatalmazás alapján 1497. április 28-án őt és nejét az egyházi fenyíték hatálya alól feloldotta és házasságukat érvényesnek nyilvánította.²¹⁵ Ezután Ulászló is visszafogadta Kanizsai Györgyöt a kegyeibe. 1497. április 10-én ismét főpohárnokmesternek címezi.²¹⁶ 1498-ban pedig már dalmát-horvát-szlavon bán.²¹⁷ Ugyanez év október 11-én azonban már unokatestvérét Kanizsai Lászlót címezik dalmát-horvát-szlavon bánnak.²¹⁸ 1500. május 15-én ő is részt vett azokban a Budán tartott tanácskozásokban, melyekből kifolyólag II. Ulászló király Jajca várának helyreállítási költségeire, az országgyűgyok kezességére, a Thúz Oszvöld zágrábi püspök által létesített alapítványból 2000 forintot vett fel kölcsön.²¹⁹ Pesty Frigyes szerint már ebben az évben nándorfehérvári bán volt. Okleveles adatok azonban erre nézve csak 1501-től kezdve

²⁰⁵ O. L. Dl. 19936., 20065. — Turul 1898. 65., 1926. 20—25. — Magyarország és Szerbia közti összeköttetések, oklt. 327. — B. Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei, 308—308.

²⁰⁶ O. L. Dl. 20067. — Éble Gábor: A debrői uradalom birtoklási tört. 7—9. — Iványi Béla: A Teleki család gyömrői lt. 176.

²⁰⁷ O. L. Dl. 20355.

²⁰⁸ Sopron vm. II. 567.

²⁰⁹ O. L. Dl. 19936., 20521. Zala vm. II. 635.

²¹⁰ O. L. Dl. 20353., 20398.

²¹¹ Turul, 1900 évf. 119.

²¹² O. L. Dl. 20406.

²¹³ B. Szabó László: Pest m. tört. okl. eml. 308 — 309.

²¹⁴ Éble Gábor i. m. 9.

²¹⁵ O. L. Dl. 20514.

²¹⁶ O. L. Dl. 20556.

²¹⁷ Thallóczy: Jajca tört. 141.

²¹⁸ O. L. Dl. 20745.

²¹⁹ A Podmaniczky cs. oklt. I. 347. — Thallóczy: Jajca tört. 146.

állanak rendelkezésemre.²²⁰ Hat és félén át volt ennek a nemzeti történelmünkben oly nagy szerepet vitt végvárnak a kapitánya. Ez idő alatt Csulai Móré György volt a társa.²²¹

Ez a hat és fél év a törökök elleni folytonos küzdelem között telt el. Eleinte II. Ulászló király nem volt vele megelégedve. 1502. március 17-én is szemrehányást tesz neki, mert parancsa ellenére hadait nem küldte a törökök ellen, egyúttal meghagyja, hogy a nádor újabbrendezéseinek engedelmeskedjék. Majd szeptember 23-án figyelmezteti, hogy Szalánkemén polgárait ne zaklassa és az elfogottakat bocsássa szabadon.²²² Ennek az évnek április 24-től május 12-ig terjedő szakában a Budán egybegyűlt országnagyok között találjuk, midőn a Thúz Oszvöld által létesített alapítványból Jajcza és a többi végvár fenntartására átadott összegeket elszámolták.²²³ A kincstár súlyos helyzete következtében még illetményeit sem kapta meg. A király 1502. július 5-én adóslevelet állított ki számára 3400 forintról, mellyel illetménye fejében tartozott, s amelyet 1503. február 14-ig ígért vagy neki, vagy nejének, Rozgonyi Klárának megfizetni.²²⁴ 1504. március 21-én a királyi kincstartó a szegedi sókamarát utasította, hogy Kanizsai Györgynek járó illetmény fejében 500 forintot fizessen ki, június 10-én pedig a kincstartó a Pozsony várostól beszédendő adóból utalt ki számára 300 forintot.²²⁵

Mint nándorfehérvári bán vett részt az 1505. év őszén Rákosmezején megtartott országgyűlésen.²²⁶ Amikor fontos államügyek elintézéséről volt szó, II. Ulászló Kanizsai Györgyöt máskor is Budára rendelte. Így 1503-ban és 1506. augusztus 5-én, midőn felhívja, hogy azonnal jöjjön fel Budára, mert jelenlétére szükség van.²²⁷ 1506. év elején a nándorfehérvári őrség, minthogy nem kapott zsoldot, nem akart tovább szolgálni. Kanizsai

György ekkor nem tartózkodott Nándorfehérvárott. Ezért Bakócz Tamás 1506. március 26-án meghagyja neki, hogy a katonaság megnyugtató véget siessen vissza a székhelyére, egyúttal felkéri, hogy a jövő országgyűlésig legyen türelemmel, amikor is a zsoldhátralékok fedezésére nézve intézkedés történik. Időközben társa, Csulai Móré György elhunyt, mire a magára maradt Kanizsai György nem akarta a felelősséget tovább vállalni, bár mint Somi Józsa temesi főispánhoz 1507. április 9-én kelt leveléből értesülünk, a törökök fölött újabb fényes győzelmet aratott.

A törökök előnyomulása következtében 1507 tavaszán Nándorfehérvárra egyre több menekült érkezett, akiknek elhelyezéséről Kanizsai Györgynek kellett gondoskodnia. II. Ulászló 1507 június 3-án részére Sempthe várára, úgy is mint első nejének zálogos birtokára, úgy is mint hátralékos illetményei fejében, új adománylevelet állított ki.²²⁸ És néhány nappal utóbb (június 7-én) felmentette állása alól.²²⁹

Nándorfehérvárról való távozása után második házasságából származó fiának, Lászlónak jövőjét igyekezett biztosítani. Klára asszony magával hozta első házasságából született fiát, Egervári Istvánt, Egervári László bán vagyonának örökösét. Ennek a nagy vagyonnak a megszerzése volt a házastársak fő törekvése. Evégett Kanizsai György kölcsönös örökbefogadási szerződést kötött Egervári Istvánnal, és ennek alapján 1508-ban beiktattatta magát László fiával együtt Csókakő (Fejér vm.), Velike (Welyke, Körös vm.) és Stynysnyák (Zhennychnyak, Zágráb vm.) várak és a hozzájuk tartozó uradalmak birtokába.²³⁰

Az 1509. év elejétől kezdve ismét a dalmát-horvát-szlavon báni méltóságot töltötte be, egyúttal pedig Zengg várának kapitánya is volt.²³¹ Ebben a felelősségteljes állásban ismét a törökök elleni küzdelem volt legfőbb feladata. A király már 1509 elején meghagyta neki, valamint bán társának: Csáktornyai Ernuszt Jánosnak, hogy Jajcza vára számára megállapított segélyt ne fordítsák más célra. Az év tavaszán a törökök elleni harcaiban Beriszló János rác despota 200

²²⁰ Száz. 1875. 132., 465. — O. L. Dl. 24618.

²²¹ Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklt. 306.

²²² U. o. 302—303.

²²³ Thallóczy: Jajcza tört. 159., 161.

²²⁴ Magyarország és Szerbia közti összeköttetések okl. t. 305

²²⁵ U. o. 313—314.

²²⁶ Jászay Pál: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után, I. 154—156. — Turul, 1890. 197.

²²⁷ Fogel József: II. Ulászló udvartartása, 51. — Magyarorsz. és Szerbia közti összeköttetések oklt. 309.

²²⁸ U. o. 323., 325., 326., 327.

²²⁹ U. o. 329.

²³⁰ O. L. Dl. 21818., 34263., 34262.

²³¹ Thallóczy: Jajcza tört. 222—223. — O. L. Dl. 32826.

lovassal csatlakozott hozzá. Ezekben a csatározásokban már a fia is részt vett. A harcokról értesítette sógorát, Perényi Imre nádort, aki 1509. november 6-án Siklós várában kelt levelében a törökökről írt tudósításait megköszönve, hibáztatja; hogy fia a fegyverszünetet megszegve, a törökökkel csatába bocsátkozott.²³² Ez az utolsó ismert adat róla. 1510. augusztus 10-én már nincs életben.²³³

Kanizsai György másik nővére, Dorottya, először Vingárti Geréb Péterhez ment nőül, aki már Mátyás király alatt mint hadvezér tűnt ki, majd 1478–79-ben erdélyi vajda, székely ispán, 1486–94-ben főajtónálló, 1495–97-ben országbíró volt, végül 1500. április 24-étől a nádori méltóságot töltötte be.²³⁴ Első férjének 1503. június 10-e előtt bekövetkezett halála után 1504. május 24. előtt férjhez ment Perényi Imréhez.²³⁵ Perényi Imre már Abaúj vármegye örökös főispánja volt, amikor 1504. április 24-én az ország nádora lett. De fényes állásával nem állottak arányban birtokviszonyai, amikor hivatali elődének gazdag özvegyét nőül vette. Első nejétől, Báthori Borbálától két fia született: Ferenc és Péter, akik ekkor még gyermekkorban voltak.²³⁶ Kanizsai Dorottyanál senki sem volt alkalmasabb, hogy korán elhunyt édesanyjukat helyettesítse. Mostohafiai közül különösen Ferencet kedvelte, ak egészen fiatalon a váradi püspökséget nyerte el.²³⁷ Emellett nem feledkezett meg családjáról sem. Kanizsai György halálával egyetlen fia minden támasz nélkül maradt. A családnak ekkor már csak egy nagykorú férfitagja élt: János, azelőtt Sopron vármegye főispánja, majd jajczai bán, aki azonban leginkább külföldön tartózkodott és folytonos anyagi zavarokkal küzdött, minél fogva a gyámi tisztség betöltésére alkalmatlan lett volna. Ezt tehát Dorottyanak kellett pótolnia, aki teljes mértékben megfelelt ennek a feladatnak. Mint nádorné tekintélyével, befolyásá-

val és összeköttetéseivel meg tudta védeni az ifjú László érdekeit. Férjének, Perényi Imre nádornak 1519. február 5-én bekövetkezett halála után II. Lajos királytól abban a ritka kitüntetésben részesült, hogy ősi címerét első férje címerével egyesíthette. Az 1519. június 23-án Budán kiállított címereslevél különösen kiemeli kiváló tulajdonságait és erényeit.²³⁸ Ehhez a kitüntetéshez néhány év múlva újabb járult, midőn Gergely, a pálosrend főperjele, különösen a bajcsi monostor részére tett adományaiért 1521-ben a rend tiszteletbeli tagjává avatta. A nagyasszony 1525-ben kelt végrendelete szerint a bajcsi monostorhoz kápolnát óhajtott építtetni és oda akart temetkezni.²³⁹

Midőn 1526 tavaszán a török hadak közeledésének hírére közfelkelést hirdettek, Dorottya mindkét mostohafia hadbavonult. Amint Szulejmán hadai átlépték a Drávát, Dorottya Siklós várából Németújvárra, Batthyány Ferenc várába menekült.²⁴⁰ Az 1526 augusztus 29-én vívott mohácsi csata után a törökök előzölöttek Baranyát, Valpót és Siklóst is megrohanták, de hamarjában bevenni nem tudták.²⁴¹ Mikor Szulejmán hadai elhagyták az országot, Dorottya visszatért Siklós várába. Bár a nép az átélt szerencsétlenségek hatása alatt a legnagyobb elkeseredéssel fordult a nemesség ellen, Dorottyanak mégis sikerült 400 embert felfogadnia, hogy a mohácsi csatában elesetteket eltemettethesse. A hősl elkü asszonyt nem riasztották el a csatatér borzalmai, pedig ekkor már a heteken át temetetlenül fekvő holttesteket kóbor ebek, dúvadak, ragadozómadarak kezdték marcangolni. Mialatt emberei az elesettek ezreinek sírokat ástak, az alatt ő sorbajárta a halottakat, mostoha fiának, Perényi Ferenc váradi püspöknek holttestét keresve.²⁴² Megtalálta-e mostohafia holttestét, erre nézve nem találunk adatokat, de azzal, hogy a csatában elesetteket eltemettette, örökre bevészte nevét nemzeti történelmünkbe.

²³² Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklt. 330–337.

²³³ O. L. Dl. 22056.

²³⁴ Turul, 1893. 52; 1911. 147–157.

²³⁵ O. L. Dl. 21296.

²³⁶ O. L. Dl. 23034., 23083.

²³⁷ 1514 november 19-én fordul elő első ízben mint váradi választott püspök. X. Leó pápa a következő évben adatta ki a megerősítést. Bunyitay: A váradi püspökség tört. I. 370.

²³⁸ Báró Nyáry Albert: A Heraldika Vezérfonala 131. — Ghyczy Pál: Kanizsai Dorottya címeres levele. Turul, 1932. 68.

²³⁹ Kisbán Emil: A Magyar Pálosrend tört. I. 161.

²⁴⁰ U. o.

²⁴¹ Várady Ferenc: Baranya múltja és jelene II. 394.

²⁴² Jászay Pál: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után I. 104. — Bunyitay i. m. I. 377.

A mohácsi vészt követő években Dorottya Siklós várában tartózkodott.²⁴³ Amint az átélt szenvedések után magához tért, ismét családjának érdekeit igyekezett előmozdítani. 1528-ban a kapornaki konvent előtt mint testvére György unokáinak Ferencnek és Orsolyának gyámja, 1529-ben pedig Budán mint Kanisay Ferenc birtokainak a kezelője jelenik meg.²⁴⁴ Utoljára 1531. február 5-6-án szerepel, midőn a pécsi káptalan előtt mostohafiával, Perényi Péterrel Abaúj vármegye örökös és Baranya vármegye főispánjával egyezkedik a Mohácsnál elesett másik mostolia fiának hagyatéka ügyében, egyúttal visszaadja neki azt a 6000 forintot, mely második férje, Perényi Imre nádor halála óta nála volt.²⁴⁵

György egyetlen fiát, Lászlót első ízben II. Ulászlónak főntebb említett, 1507. évi, Sempthe várát adományozó oklevele említi. 1512-ben meghalt mostohatestvére, Egervári László bán fia István, akivel atyja még az 1508–1509. években kölcsönös örökbefogadási szerződést kötött, miáltal a bán hatalmas vagyona is őreá szállott.²⁴⁶ Perényi Imre nádor már 1512 szeptember 5-én kiküldte a zágrábi káptalant, hogy Kanisay Lászlót Velike (Welyke, Körös vm.) és Stynysnyák (Zthynychnyak, Zágráb vm.) várak és a hozzájuk tartozó uradalmak birtokába iktassa be.²⁴⁷ Ellenben Sempthe várát, melyet atyja György első házassága óta zálogban bírt, s amelynek megtartása érdekében annyi áldozatot hozott, II. Lajos király rendeletére 1522-ben vissza kellett adnia a kincstárnak.²⁴⁸ Nagynénjének, Perényi Imrénének pártfogásával korán magas méltóságokba jutott. Alig 17 éves korában, 1513. július 5-én már Vas vármegye főispánja volt.²⁴⁹ Ezt a méltóságot egészen 1524. év végéig Felsőlendvai Széchy Tamással együtt töltötte be. II. Lajos 1519. március 12-én, őseinek érdemeit jutalmazandó, címereslevelet adományozott neki,

amelyben a nemzetség ősi címerét két sárkány-rendtartóval ékesítette fel.²⁵⁰ 1522-ben rövid ideig egyúttal királyi kincstartó is volt.²⁵¹ 1523. június 12-én Budán tartózkodott. Ő is ellátta pecsétjével az országnagyok által a nürnbergi birodalmi gyűlésre menő Dóczy Ferenc, Bars vármegye főispánja részére kiállított követi megbízólevelet.²⁵² 1524. március 11-én Budán II. Lajos király előtt és jóváhagyásával, Ferenc fia nevében is, kölcsönös örökbefogadási szerződést kötött Belteki Drágffy János Temes vármegye főispánjával és ennek fiaival, melynek értelmében minden birtokukban megszakadás esetére egymást kölcsönösen örökösul és osztályos atyafiakul fogadják. Eszerint Kanisay László budai házán kívül Kanizsa (Zalában) Egervár, Léka, Sárvár (Vasban), Kapu (Sopronban), Csókakő (Fejérben), Stynychnyák (Zágráb megyében), Velike és Vasmegyericse (Körös megyében) várakat bírta, tartozékaikkal. Övé volt még Csepreg város és a Fertőtő.²⁵³

Az év végén zarándokútra készülődve, II. Lajos király 1524. december 21-én az ország bíráihoz intézett leiratában elrendelte, hogy Kanisay László összes pereit, míg loretoi zarándoklását elvégzi, tartsák függőben.²⁵⁴ A következő év elejéig zarándokútjából már visszatérhetett. Erre mutat az a körülmény, hogy 1525. február 28-án özv. Frangepán Mihályné Borbála asszonytól a zágrábi káptalan előtt kötelező ígéretet kap arra nézve, hogy az ennek élete fogytáig általa haszonélvezetül adományozott Lippie falut halála után visszaadja.²⁵⁵ Az 1525. év nyarán Hatvanban tartott országgyűlésen ő is megjelent. Miután II. Lajos király hozzájárult a nádori állás betöltéséhez, július 4-én közfelkiáltással Werbőczy Istvánt választották nádorrá. A nemesség felbuzdulva az elért sikeren, a többi országos méltóságot is szétosztotta kegyeltjei között. Országbíróvá Drágffy Jánost, kincstartóvá Kanisay Lászlót kiáltotta ki. Másnap azonban mégis Nagylucei Dóczy János lett a kincstartó. Kanisay

²⁴³ Várady F. i. m. II. 394–95.

²⁴⁴ N. R. A. fasc. 251. I.; fasc. 21. nr. 30.

²⁴⁵ U. o. fasc. 19. nr. 31; fasc. 643. nr. 30.

²⁴⁶ O. L. Dl. 22365., 22339.

²⁴⁷ Hazai Okmt. V. 409.

²⁴⁸ O. L. Dl. 23682.

²⁴⁹ Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklt. 340–341. — Vas vármegye tisztkara a középkorban. 21–22.

²⁵⁰ O. L. Dl. 24772.

²⁵¹ O. L. Dl. 23634., 23641.

²⁵² Tört. Tár, 1906. évf. 359.

²⁵³ Gróf Károlyi oklt. III. 150. — Sopron vm. II. 620.

²⁵⁴ Egyháztört. eml. a magyarorsz. hitújítás korából, I. 183. — Magy. Tört. Tár, IX. 90.

²⁵⁵ Frangepán család oklt. II. 376.

László valószínűleg nem is vágyódott felelősségteljes kincstartói méltóság után.²⁵⁶

A hatvani országgyűlés szétoszlása után Kanisay László hazatérőben a Csepelszigeten Drágffy János országbíró előtt 1525. augusztus 31-én Batthyány Ferenc dalmát-horvát-szlavon bánnal, Németújvár urával, szerződést kötött, melynek értelmében Magdolna leányát eljegyezte Batthyány Ferenc testvérével, Kristóffal.²⁵⁷ Alig néhány hét múlva szeptember 21-én II. Lajos király, Drágffy János országbíró közbenjárására már özvegye Drágffy Anna, valamint gyermekei: Ferenc, Magdolna és Orsolya részére állít ki oklevelet.²⁵⁸ Özvegye, aki Béltéki Drágffy János leánya volt, a mohácsi vész utáni években másodszor Frangepán Kristófhhoz ment nőül. Egy hibás keletű oklevél szerint Frangepán Kristóf dalmát-horvát-szlavon bán, Zengg, Veglia és Modrus kapitánya, Sopron vármegye főispánja, továbbá neje Drágffy Anna és ennek gyermekei: Kanisay Ferenc és Magdolna, Ember Demetert Egervár visszaadásáról nyugtatják. Ez az oklevél a Frangepán-család oklevéltárában (II. 270—271) 1507. május 13-i kelettel lett közzétéve. Ez a keltezés azonban helytelen, mert Drágffy Anna első férje, Kanisay László 1507-ben legfeljebb 11 éves volt. Az Országos Levéltár, ahol az eredeti oklevél őriztetik, annak keltét 1527. május 30-ra helyesbítette.²⁵⁹ I. Ferdinánd királynak Drágffy Anna fia Kanisay Ferenc és fivére Drágffy Gáspár részére 1528. január 30-án Budán kiállított oltalomlevélben Drágffy Anna mint Kanisay László özvegye szerepel.²⁶⁰ És ugyanő 1528. március 7-én Sárvárott kelt végrendeletében második férjéről, Frangepán Kristófról is mint már néhairól emlékezik meg.²⁶¹ Ő maga különben még 1542-ben is életben volt.²⁶²

Kanisay László és Drágffy Anna házasságából öt gyermek született: Farkas, Katalin, Mag-

dolna, Ferenc és Orsolya. Legidősebb gyermeküket, Farkast csupán egyetlenegyszer, 1518. március 22-én említik szüleivel együtt.²⁶³ Katalin és Orsolya ugyancsak szüleikkel kapcsolatban, 1523. évi oklevelekben,²⁶⁴ fivérükkel, Ferencsel együtt pedig 1524 elején fordulnak elő.²⁶⁵ Magdolnáról 1525. augusztus 31-én esik először szó, midőn atyja őt eljegyzi Batthyány Kristóffal. II. Lajos király 1525. szeptember 21-én kelt védlevelében, úgyszintén az Egervár átadásáról szóló oklevélben az ő nevét is megtaláljuk, de anyja Drágffy Anna 1528. március 7-én kelt végrendeletében már csak Ferenc és Orsolya nevű gyermekeiről emlékezik meg. Ferenc 1529-ig többnyire testvéreivel és rokonaival együtt fordul elő.²⁶⁶ Az 1532. június 9-én kiadott oklevél szerint, mellyel Zápolyai János király Kanisay Orsolyát, ekkor már Nádasdy Tamás jegyesét fiúsítja, Ferenc néhány nappal azelőtt hunyt el.²⁶⁷

Orsolyát fiúsítása után János király rendeletére a székesfehérvári káptalan, az 1533. július 3-án és 24-én kiállított oklevelek tanúsága szerint, ekkor már férjével, Nádasdy Tamással együtt beiktatta néhai atyja Kanisay László, valamint az időközben elhunyt fivére Ferenc összes birtokaiba: Kanizsa, Egervár, Sárvár, Léka és Kapuvár várakba és a hozzájuk tartozó uradalmakba.²⁶⁸ Nádasdy Tamás odahagyván János király pártját, Szalaházy Tamás veszprémi püspök és Thurzó Elek I. Ferdinánd megbízásából 1534-ben egyezményt kötöttek vele, mely neki és Kanisay Orsolyának adja át, teljes birtokjoggal a Kanisay-javakat. Nádasdy Tamás 1535. február 25-én már «ex casrto nostro Sárvár» keltezi levelét.²⁶⁹ Ezután gyorsan emelkedett. 1536-ban királyi tanácsos, 1537-ben tárnokmester, 1538—40-ig egyúttal dalmát-horvát-szlavon bán és Vas vármegye főispánja, 1541—42-ben tárnokmester és Vas vármegye főispánja, 1543—1545-ben egyúttal országos főkapitány, 1546-tól pedig országbíró.

²⁵⁶ Fraknói Vilmos: Werbőczy István a mohácsi vész előtt. Száz. 1876. — 609. Fraknói V.: Magyar Nemzet Tört. IV. 467—474.

²⁵⁷ O. L. Dl. 24183.

²⁵⁸ O. L. Dl. 24190.

²⁵⁹ O. L. Dl. 32864.

²⁶⁰ O. L. N. R. A. fasc. 19. nr. 22.

²⁶¹ Egyháztört. eml. a magyarorsz. hitújításkorából, I. 366—370.

²⁶² O. L. N. R. A. fasc. 27. nr. 68.

²⁶³ O. L. Dl. 23012.

²⁶⁴ O. L. Dl. 23761., 23769., 24788. N. R. A. fasc. II. nr. 32.

²⁶⁵ O. L. Dl. 32872.

²⁶⁶ Haz. okmt. V. 428—430.

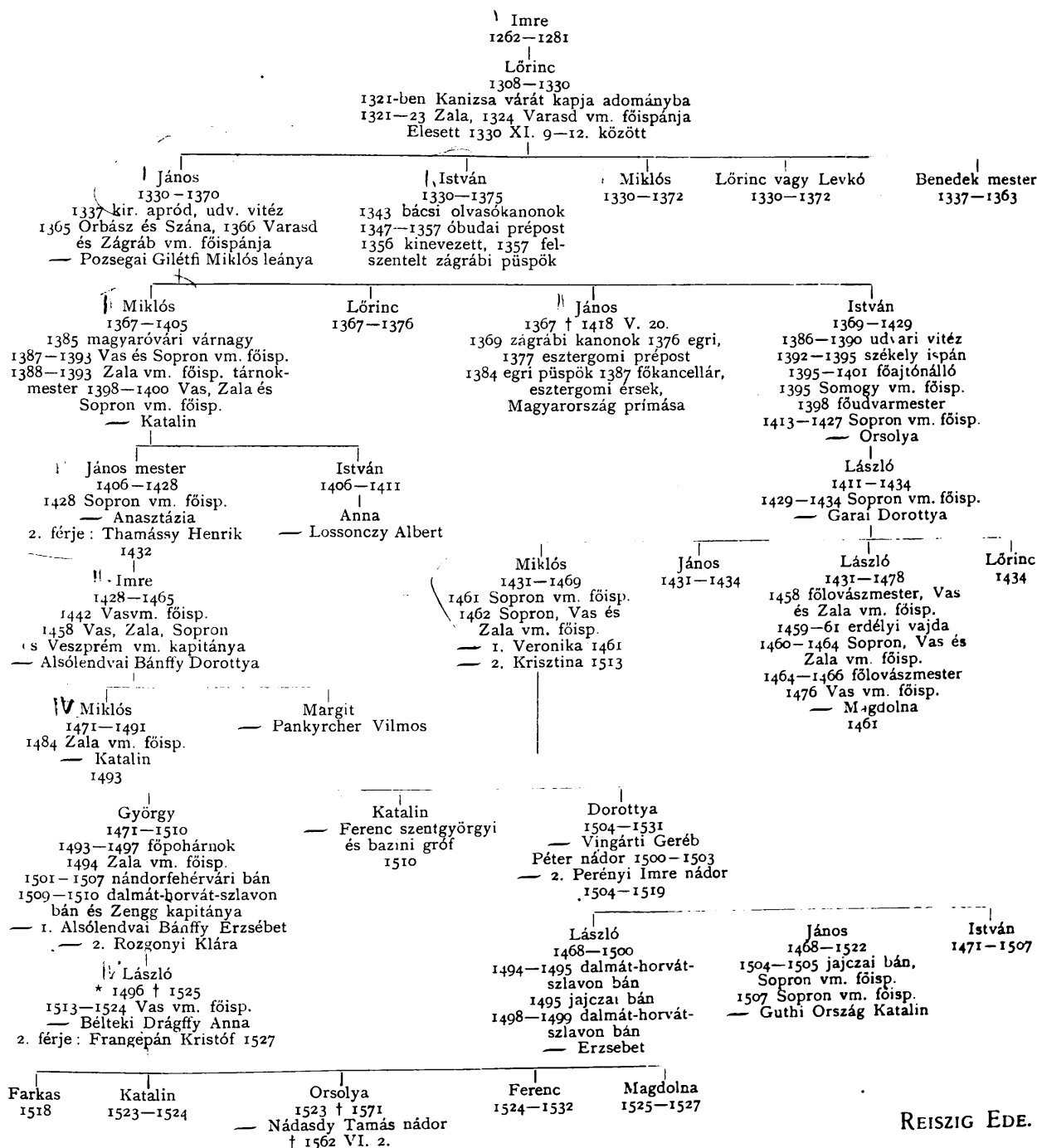
²⁶⁷ Károly János: Fejér vm. tört. III. 575—577.

²⁶⁸ O. L. N. R. A. fasc. 634. nr. 10.

²⁶⁹ Egyháztört. eml. a magyarorsz. hitújítás korából, III. 17.

1554 március 1-én nádorrá választották, s ezt a méltóságot 1562 június 2-án Egervárott bekövetkezett haláláig viselte.²⁷⁰ Orsolya ezután még csaknem egy évtizedig élt özvegységben. 1571 március 2-án még életben van, május 2-án azonban már néhai.²⁷¹

Az elmondottak alapján a Kanizsai-(Kanisay) család leszármazása a következő:

REISZIG EDE.

²⁷⁰ U. o. III. 95, 121, 232—233, 244, IV 3, 65., 129—130. stb. O. L. N. R. A. fasc. 27. nr. 68. — Hóman — Szekfű: Magyar Történet, II. kiad. III. 630. — Horváth Mihály: Nádasdy Tamás élete, 118.

²⁷¹ O. L. N. R. A. fasc. 977. nr. 9.; f. 500. nr. 27.

VEGYES.

A Tornallyay-család címereslevele 1513-ból.

A Tornallyay-család Gömör vármegyének egyik legősibb családja. Eredete a korai középkorba nyúlik vissza. Midőn IV. Béla király 1245-ben a család egyik ősenek, Balatnak a Kövi nevű földet adományozza, e birtokot úgy említi, hogy ez a család ősi birtokával, Tornaljával határos. A XV. század elején e család a vármegye leggazdagabbjai közé tartozik, s tagjai előkelő szerepet játszanak a vármegye életében.

A Tornallyay-család levéltárát, mely eddig Tornalján, a család ősi birtokán volt, Tornallyay Zoltán mérnök, tornaljai lakos az Országos Levéltár Magyar Nemzeti Múzeumi Levéltárában örök letétként helyezte el. Így került a családi levéltárral együtt az Országos Levéltárba annak egyik legértékesebb darabja, a család címerbővítő oklevele is. Ezzel az oklevéllel Ulászló király 1513. évi november 11-én Tornallyay Jánosnak nagy érdemeiért, melyeket különösen Szapolyay Jánosnak, a későbbi magyar királynak, Ulászló király sógorának nevelése körül szerzett, családja eddig használt címerét, mely három sziklacsúcson bástyát ábrázol, az összes férfitagokra kiterjedőleg, Szapolyay János kérésére, ennek családi címeréből a fehér egyszarvúval, az ezüst hold-sarlóval és az arany csillaggal kibővíti.

A címerbővítő oklevél szövege a következő:

Wladislaus, Dei gratia rex Hungarie et Bohemie etc. Tibi fideli nostro egregio Johanni de Thornaallya salutem et gratiam ac favoris nostri continuum incrementum. Quum nichil magis regiam debeat celsitudinem, quam virtutes, que in subditis enite-scunt, regia liberalitate ac munificentia prosequi, ut hi, qui multa illustria facinora peregerunt, ad plura et maiora quoque aggredienda reddantur alacriores ipsisque premiis allecti et glorie cupiditate impulsi ad ea obeunda, que clarum nomen ipsis sint paritura, fiant animosiores. Sane cum te nobis, regnoque nostro domi forisque vel in consultando de rebus arduis vel in belligerando pro patria non minus providum ac strenuum exhibueris consilio, prudentia fideque inconcussa magnis in rebus versatus odorem tue fame integritatisque tue constantiam apud omnes seminasti. Unde factum esse ambigi... fidelis noster illustris Johannes de Zapolya, comes perpetuus terre Scepusiensis, waywoda Transsilvanus et Sicularum comes, cuius affinitatem nos quoque ob generis sui nobilitatem non fuimus aspernati, fidei sollertieque tue commissus sit, quem etate tenellum periculo arceres, quem iuvenem consilio iuvaris, quem adulescentem, ut magnanimi mag-ne que spei est, preclara audentem comitareris, cuius

virtutum spectator adesses, spem de te opinionemque non fefellisti, cum ipsi waywode sedulus semper adfuisti variis expeditionibus, diversis temporibus ab ineuntibus iuventutis tue anno usque ad hanc etatem tuam iam declinantem atque ingravescentem cum omni fidelitate atque constantia indefessa nobis et sacre huius regni nostre corone serviendo. Dignum igitur iudicavimus, ut qui fidelitate dexteritateque tua in obeundis negotiis cumulatissimisque virtutibus familiam tuam alias egregiam multiphariam decorasti titulis.....nibusque non vulgaribus, uti possis et gaudere. Et licet tam generis, quam animi tui nobilitas maiorum tuorum insigniis satis videatur esse decorata, illis tamen ex gratia nostra regia, qua te prosequimur, meritis tuis id plane postulantibus aliquid, quo domus et familia tua illustrior reddatur, duximus adiiciendum. Armis igitur atque insigniis tuis aviticis, que sunt scutum triangulare linea aurea circumductum, cuius campus celestem emulatur colorem, in quo campo rupes trifida ac prurupta in viaque ab una scuti parte exurgit tribus a se invicem equali spatio distantibus parique altitudine arduis scopulis colore partim furvo atque nativo nigricans et quasi umbram retro iens..... ero fulgente rutilanti vel qualis oppositi solis radio reverberatus..... sclopetorum..... ex quo turris erigitur procera latericii operis..... penitus albicantibus lineis formas quadrangulares distinctim reddentibus discriminata, cuius summitas minis dentibusque ac defendiculis aliis munita hospitibus securitatem polliceri, hostibus vero terrorem ac tericulum minari videtur. Ex armis prefati fidelis nostri comitis et waywode, affinis nostri charissimi ad hoc expressa voluntate consentiente et maiestati nostre propterea etiam supplicante monocerota videlicet sive unicornum iuba per collum diffusa, unice, sed acuto oblongoque cornu ex fronte porrecto, barba sub malis pauca, [supe]rmissa cauda tortiliter reflexa, ungulis instar barbule ac iube auratis, altero pede anteriori, dextro videlicet supra unius scopuli ca[cumine ele] vato, altero vero sinistro similiter anteriori duobusque aliis posterioribus ad standum fixis iuxta pedem [eiusdem] turris ad planiciem predictam intra scopulos, adiecimus. Preterea ad caput turris in patulo campo ab dextris lunam, qualis crescere incipit, argenti colorem, a sinistris vero stellam auricomam, rutilantis eris speciem imitantem addidimus, per quod quantum apud prefatum waywodam, dominum scilicet tuum servitiis tuis merueris, quam gratus extiteris, quantum vicissim ipse tibi prestiterit et quanta munificentia tibi propria sue generositatis insignia impertiri dignatus sit, facile omnibus declaratur. Supra scutum autem galea visitur argenteo

colore fulgida, cuius flexivas compagines auree nectunt fibule, ex cono galee flos erumpit in spiras quasdam tortiles colorum varietate generosas, que veluti turbine agitate alternatis coloribus confusoque ordine et cassidem circumagunt et scutum ipsum . . . endo festa fronte collustrant atque exornant, prout

tui]s per lineam consanguineitatis tibi attinentibus concessimus, donavimus et contulimus. I[mo con]cedimus, donamus et conferimus ac presentibus elargimur, ut tu et universi liberi, heredes et posteritates, aliique fratres tui huiusmodi arma instar aliorum nobilium armis utentium ubique in preliis,

in capite presentium litterarum miniatoris [dilige]nti manu est depictum. Que quidem arma a tuis primum, ut premissum est, maioribus acquisita, tuis vero meritis ampl[iata] a[nimo] deliberato et ex certa scientia nostra de singularis gratie nostre munere deque regie potes[tatis] nos[tre] exuberantia partim renovando, partim augendo tibi, tuisque liberis ac heredibus utriusque sexus ac aliis universis fratri[bus]

hastiludiis, duellis, torneamentis ac aliis omnibus exercitiis militaribus ac nobilitaribus, necnon domibus, sigillis, anulis, velis, cortinis, auleis, tentoriis et generaliter quarumlibet rerum et expeditionum generibus sub mere et sincere nobilitatis titulo ferr[e, g]estare et eisdem uti, frui et gaudere possitis, tantoque vester ad exhibenda nostre maiestati servitia ferventius succendatur animus et maiora

promerendi crescat in vobis cupiditas, quanto vos largiore favore munereque nostre senseritis ornatos. In cuius rei memoriam presentes litteras nostras secreti sigilli nostri, quo ut rex Hungarie utimur, munimine roboratas tibi, tueque universe posteritati tibi iure sanguinis attinentibus duximus concedendas. Datum Bude in festo beati Martini episcopi et confessoris, anno Domini millesimo quingentesimo tredecimo. Regnorum nostrorum Hungarie etc. anno vigesimo quarto, Bohemie vero quadragesimo quarto.

Ad relationem reverendi domini Ladislai episcopi Vaciensis, secretarii regie maiestatis.

A címerbővítő oklevél 68·5×46·5 cm nagyságú; az összehajtásoknál eléggé rongált, hátyára van írva, melyről világosbarna-fehér-zöld selyemzsinóron Ulászló király vörös viaszba nyomott titkos pecsétje függ. A bővített címer művészi festésű képe az oklevél felső jobb sarkában 12·5×15 cm nagyságú, vörös alapú, aranysegélyű damaszkolt rájárába van foglalva.

Bottló Béla.

A Domokos-család címeres nemeslevele 1593-ból.

Vidéki utazásom során Tokajban érdekes erdélyi címeres nemeslevélre bukkantam. Domokos István úr mutatta meg nekem. Báthori Zsigmond adományozta őseinek, Domokos Tamásnak, Jánosnak és Mihálynak 1593. március 20-án Gyulafehérvárott. Az armálist még ez év április 20-án Doboka vármegye közgyűlésén hirdették ki. A csak egyhelyütt kissé kiszakadt oklevél szövege a következő:

Nos Sigismundus Bathori de Somljo princeps Transsylvaniae et Siculorum comes etc. memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit, universis, quod nos cum ad nonnullorum dominorum consiliariorum nostrorum singularem nobis pro parte providorum Thomae Domokos, alias iobbagionis generosi Gabrielis Banffilosonczy de Mogiuro in portione possessionaria in possessione Walazuth degentis, ac Joannis et Michaelis similiter Domokos, filiorum circumscripti quondam Stephani Domokos, alias coloni egregii Joannis Mosdosy in portione sua possessionaria in possessione Weresegyhaz, omnino in comitatu Dobocensi existenti commorantium, fratrum scilicet carnalium generosi ac strenui Mehemet begi chiausy et dragumani potentissimi imperatoris Thurcarum, factam intercessionem, tum vero dignum habentes respectum praeclarae fidei studiorumque et laborum eiusdem Mehemet begi, cuius operam in rebus nostris atque adeo regni nostri, quam in excelsa eiusdem imperatoris porta ac aliis quoque in locis promptam semper et utilem exp rti sumus, ac qui in posterum etiam omnem nobis fidem, operam et studium suum in cunctis nostris et regni huius negotiis defert atque pollicetur, eosdem igitur Thomam, Joannem et Michaellem Domokos a praefatis Gabriele Banffilosonczy et Joanne Mosdosy e manibus et potestate ipsorum ad postulata nostra (maioribus prius pro illis a nobis acceptis beneficiis) eliberatos et manumissos ex statu et conditione plebea atque ignobili,

in qua nati sunt et hactenus extiterunt, eximentes ac in coetum et numerum verorum regni Hungariae et Transsylvaniae nobilium annumerantes, aggregantes et ascribendos duximus, prout annumeramus, aggregamus et ascribimus, decernentes expresse, ut a modo deinceps iidem Thomas, Joannes et Michael Domokos ipsorumque haeredes et posteritates utriusque sexus unive[rsi] p[ro] veris et indubitatis nobilibus habeantur et reputentur. In signum autem huiusmodi verae et perfectae nobilitatis eorum haec arma seu nobilitatis insignia: scutum videlicet triangulare coelestini coloris, in cuius area dextra hominis manus, cum suo brachio, fasciculum tritici [spar]si stringere conspicitur, supra scutum galea militaris clausa est posita, ex cuius cono teniae, sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utramque scuti partem pulcherrime ambiunt atque exornant, prout haec in capite, sive principio praesentium litterarum nostrarum docta manu et arte pictoris clarius expressa et depicta esse cernuntur, animo deliberato et ex certa scientia ac liberalitate nostra memoratis Thomae, Joanni et Michaeli ipsorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis dedimus et contulimus. Annuentes et concedentes, ut iidem praescripta arma, seu nobilitatis insignia more aliorum verorum et insignitorum nobilium armis utentium ubique in praeliis, hastiludiis, torneamentis, duellis, monomachiis ac aliis quibusvis exercitiis nobilitaribus et militaribus, necnon sigillis, cortinis, velis, annulis, aulacis, domibus, clypeis, tentoriis, sepulchris ac generaliter quarumlibet rerum et expeditionum generibus sub merae et syncerae nobilitatis titulo, quo eos ab universis et singulis cuiuscunque status et conditionis, dignitatis et praeeminentiae homines existant, dici, teneri et reputari volumus, ferre et gestare, omnibusque et singulis iis honoribus, gratiis, privilegiis, indultis, libertatibus, immunitatibus et praerogativis, quibus caeteri veri et nati nobiles ac militares homines praedicti regni Hungariae et Transsylvaniae quomodocunque de iure, vel consuetudine utuntur, fruuntur et gaudent, perpetuo uti, frui et gaudere possint atque valeant. Pro ampliori autem gratiae et favoris nostri erga eosdem Thomam, Joannem et Michaellem Domokos declaratione domum eorundem in praedicta possessione Weresegyhaz, in vicinitate domorum providorum Michaelis Zekeli ab oriente, ab occidente vero Matthei Bakos, iobbagionum praedicti Joannis Mosdosy in praeallegato comitatu Dobocensi existentem habitam ab omni censuum, taxarum et contributionum nostrarum, tam ordinariorum, quam extraordinariorum subsidii et lucri camerae nostrae solutione ac servitiorum quorumlibet plebeorum exhibitione, hospitumque condescensione, item seminaturas ac agriculturaliones atque vineas eorundem a decimarum et nonarum nobis et successoribus nostris qualitercunque provenire debentium pensione in perpetuum eximentes, libertandos atque nobilitandos duximus, imo eximimus, libertamus et nobilitamus praesentium per vigorem. Quocirca vobis universis et singulis magnificis, egregiis, nobilibus comitibus, vicecomitibus et iudicibus nobilium, dicatoribusque, connumeratibus et exactoribus contributionum et decimatoribus dicti comitatus Dobocensis, necnon

prudenter circumspiciendi iudici et iuratis civibus dictae possessionis Weresegehaz eorumque vices gerentibus modernis et futuris pro tempore constituentibus, praesentium notitiam habituris, harum serie committimus et mandamus firmiter, quatenus visis praesentibus vos quoque a modo imposterum domum praescriptam annotatorum Thomae, Joannis et Michaelis Domokos ab omni censuum, taxarum et contributionumstrarum tam ordinariorum, quam extraordinariorum, subsidii et lucri camerae nostrae solutione, servitiorumque quorumlibet plebeorum exhibitione ac hospitum condensatione, vineas autem et seminaturas eorum ad decimarum et nonarum pensione in perpetuum exemptas, liberas et nobilitas habere, neque eosdem ad aliqua praemissorum cogere et compellere, vel propterea eosdem in personis, rebus et bonis eorum universis impedire, turbare et damnificare praesumatis, nec sitis ausi modo aliquali. Secus non facere. Praesentibus perlectis exhibenti restitutis. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes litteras nostras pendentes et authenticas sigilli nostri munimine roboratas memoratis Thomae, Joanni et Michaeli Domokos ipsorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis gloriose dandas duximus et concedendas. Datum in civitate nostra Alba Iulia, die vigesima mensis Martii anno domini millesimo quingentesimo nonagesimo tertio. Sigismundus Bathory mp. Volfgangus Kowachocz cancellarius mp.

Hátul: Anno domini 1593. 20. die Aprilis exhibitae et praesentatae sunt praesentes in facie sedis comitatus Dobocensis publicataeque ac in vigore relictas etc.

(Hártya-oklevél, Báthori Zsigmond függőpecsétjével.)

A címereslevél már pusztán heraldikai szempontból is érdekes. Az oklevél elején levő, nyilván utólag, de — amint stílusából megállapítható — az oklevéladás idejében, valószínűleg még a kancelláriában ráfestett címerkép nem egyezik a szövegbe foglalt címerleírással. Tudniillik a címerleírásban kéknek megjelölt pajzsmezőt vörösre festette a címerfestő. Ilyesféle eltérés a címerleírás és a címerfestmény színei között nem példátlan a XVI. századi erdélyi heraldikában. Ugyancsak az erdélyi kancellária oklevéladására jellemző a címerleírás szűkszavúsága is. Ennek következménye azután, hogy a címerfestő többhelyütt a maga elképzelése szerint volt kénytelen a címert ábrázolni és többször vétett a jó heraldika korában kialakult szabályok ellen: színre színt alkalmazott, nem heraldikai színeket használt. Különösen kirívó például, hogy az ezüstszínű sisakra fehér nyakéket festett. Jellemző erdélyi vonás továbbá, hogy sisakdísz nincs a címerben és a sisaktakaró színei a «lemnisci variorum colorum» kitétel miatt tulajdonképpen leírhatatlanok. A címerfestmény renaissance ízlésű és meglehetősen gyenge kivitelű. E tekintetben is beleillik az erdélyi nemesi diplomák közé.

Mindent összevetve a címerleírás a következő: Álló pajzs arannyal damaszkolt kék mezéjében jobbról bíborszínű ruhás emberi kar markában természetes színű búzacsomót tart. A sisak nyakéke fehérszínű láncon fehér négylevelű lóhere. Sisakdísz nincs. A takaró különféle színű (jobbról arany-bíbor-zöld-kék, balról arany-bíbor-ezüst-zöld.)

A heraldikai szempontokon túl köztörténeti nézőpontból is figyelemreméltóak az oklevéladás körülményei. Az oklevélben említett Mehemed csász, akinek érdemeiért kapták édestestvérei a nemességet, Bethlen Farkasnál és Szamosközinél is szerepel. Az ő adatainak az oklevélével való kiegészítése Mehemed csász szerepét, Erdély 1593-i diplomáciai történetének e jelentős mozzanatát, helyezi teljesebb megvilágításba.

Az oklevélben és az íróknál előforduló Mehemed csász azonossága a későbbi egybevetés során szerintünk kétségen kívül kiderül. Csupán egy adat van, ami az azonosságnak első pillanatra ellene mondana. Bethlen Farkas szerint ugyanis Mehemed csász keresztény neve Veresmarti Gergely volt¹ (Szamosközi csak keresztnevét, szintén Gergelyt² említi); ezzel szemben az oklevél ugyan nem mondja meg Mehemed csász keresztény nevét, de édestestvéreinek családneve szerinte Domokos, vagyis arra kell következtetnünk, hogy a császt is így hívták a mohamedán hitre való áttérés előtt. Ám ezt az ellentétet könnyű föloldanunk. A XVI. században még éppen nem volt ritka eset, ha valaki családi nevét megváltoztatta, olyan hányatott életű embernél pedig, amilyen a mi erdélyi jobbágyfiúból lett török császunk volt, különösen nem érthetetlen ez a névváltoztatás.

Egyébként Bethlen Farkas úgy adja elő, hogy Mehemed csász valahol Erdélyben született, Nagyenyeden járt iskolába (különben éppen Enyed közelében fekszik a névadó Veresmart is), majd a török szolgálatába állott, mohamedánna lett. Konstantinápolyba került a szultán udvarába, ott tanultsága révén szépen haladt előre, a császárok közé jutott hamarosan.³ Mindez az oklevélnek Mehemedre vonatkozó megjegyzéseivel nincsen ellentétben, sőt kiegészíti azokat. Döntő bizonyítékul szolgál azonban Szamosközi kronológiai följegyzéseinek az az adata, hogy Mehemed csász, szultáni követ 1593. március 25-én hagyta el Erdélyt,⁴ tehát ez év már.

¹ Wolfgangus Bethlen: Historia de rebus Transsylvanicis (Nagyszeben, 1782—1793), III. köt., 45. l.

² Szilágyi Sándor (kiadta): Szamosközy István történeti maradványai (Budapest, 1890), I. pótfüzet, 460. l.

³ Bethlen Farkas id. m. III. köt., 45—46. l.

⁴ Szamosközy id. h. 460. l.

ciusában a fejedelmi udvarban járt el. És ime, a Domokos testvérek címerlevele éppen 1593. március 20-án kelt éppen az erdélyi származású Mehemed csász portai követ érdemeinek jutalmazására. Nyilvánvaló tehát az összefüggés az oklevél és Szamosközi adatai között.

E Mehemed csász-féle követség céljáról Szamosközi szükséztű kronológiai följegyzései nem beszélnek. Az akkori politikai helyzet ismeretében⁵ azonban könnyen belátható, hogy az új háborúspárti nagyvezir, Szinán pasa azért küldte a császt Erdélybe, hogy a Habsburgok ellen szándékolt hadjáratra előkészítse a szultáni vazallust. Báthori Zsigmond ekkor még erősen ingadozott a török és a bécsi király szövetsége között: április 6-án, tehát rövidesen a porta követének távozása után Konstantinápolyba küldötte követeit az új nagyvezir udvarlására,⁶ de a hadjáratban már ekkor sem akart résztvenni. Talán éppen az erdélyi származású renegátot — aki, mint Bethlen Farkas előadásából kitetszik, Szinán pasának kedves embere volt — vette rá annak elintézésére, hogy Erdélytől ne követelje a porta a török mellett való hadbaszállást. Hiszen, ha a Domokos testvérek címerlevelének Mehemed csász érdemeire vonatkozó meglehetősen szavait nem kell csupán stiláris dísznek tekintenünk, a csász már azelőtt is összeköttetésben állott az erdélyi udvarral, szolgálatokat tett a fejedelemnek a magas portánál és ilyenekre ezután is számot tartott a fejedelem. Mindenesetre annyi valószínűnek látszik és a későbbi fejlemények is erre engednek következtetni, hogy a csász már korábban kapcsolatokat tartott fenn az akkor még uralkodó erdélyi török párt uraival, ezek lehettek azok a «nonnulli consilarii nostri», akik a címerlevél kiadását ki-
eszközölték a fejedelemnél. Mehemed csász személyének igen fontosnak kellett lennie az erdélyi török politika számára, ha ezt megtették. Teljes-
séggel példátlan ugyanis a magyar és az erdélyi történetben, hogy egy török renegátot így jutalmazzanak, sőt éppen ellenkezőleg, mint hűtlenség bűnébe esetteket tekintették őket és e szerint jártak el velük. Hogy Mehemed csász esetében annyira más eljárást választottak, ennek komoly okának kellett lennie.

A csász, úgy látszik, nem tudta elérni azt, amire vállalkozott. Május 26-án újból visszatért Erdélybe, de «csalódottan», mint Szamosközi mondja.⁷ Talán

éppen ígérete meg nem tartása miatt jellemz Bethlen Farkas hamis és kétszínű embernek, holott pl. egy másik követtársáról, a szintén erdélyi renegát, Markházból lett Ibrahim császárról nem említ semmi ilyesmit. — A nagyvezir nem tágitott, és július 30-án, ez évben mostmár harmadszor, egyenesen azzal küldte Mehemed császt Erdélybe, hogy fölszólítsa a fejedelmet a török hadakhoz való csatlakozásra.⁸ Báthori ekkor bensőleg már a Habsburgok szövetségese volt a török ellen és semmiként sem akart a fölszólításnak eleget tenni; de még mindig nem volt itt az ideje a nyílt színvallásnak. Megindultak tehát az alkudozások. A csász a rendek előtt is beszélt — Bethlen Farkas a beszéd szövegét is (?) közli — és a tanácsurak között is hevesen izgatott a török mellett. Föllépése olyan eredményes volt, hogy a fejedelemnek kezdett már kellemetlen lenni szereplése. Báthori úgy oldotta meg a kérdést, hogy a császt titkon megölette és tetemét a marosújvári sóbányába dobatta.⁹ Így végződött az erdélyi jobbágyfiúból lett török csász pályafutása.

Istványi Géza.

Még egyszer Kalmárffy Ignác.

Kósa János cikkében (Turul, 1941. évf. 38—39. l.) cáfolja azokat az adatokat, amiket én a nemesség-szerző budai bíró és országgyűlési követ életéről, elsősorban Takáts Sándor adatai nyomán elmondtam (Turul, 1940. évf. 88. l.). Örömmel olvastam Kósa cikkét, mert új és értékes adatokkal szolgál ennek az érdekes egyéniségnek az életrajzához. Amiért mégis válaszolnom kell cikkére, annak az az oka, hogy Kósa nézetem szerint Kalmárffy—Krammerlauf védelmében túllőtt a célon.

A budai bíró zsidó származásának lehetőségét én Takáts cikke nyomán vetettem fel. Kósa most közvetett bizonyítékokat hoz fel ennek cáfolatára. Ezek kétségkívül jelentősek és valószínűvé teszik, bár nem teljesen bizonyossá, hogy a bécsi rendőrség erre vonatkozó információja nem felelt meg a valóságnak.

Kósa azonban túlmént Kalmárffy zsidó eredetének cáfolásán és mindjárt tisztázni akarja őt egyéb, főleg a közvagyon hűtlen kezelésére vonatkozó vádak alól is, mondván, hogy ezekre vonatkozó feltevéseim nem állanak meg. Én ezeket az adatokat is Takáts Sándor említett tanulmányából vettem, ő pedig a bécsi levéltárak adataiból merített. Azóta olvastam azonban Wertheimer Ede munkáját az 1811-i országgyűlés történetéről.¹⁰ Wertheimer adatait a magyar kir. országos, a bécsi közös állami, közös pénzügyi és az osztrák belügyminisztériumi levéltárakból vette. A magyar országgyűlésre kiküldött bécsi rendőri bizalmi emberek egyikéről Wer-

⁵ Lásd Szilágyi Sándor: Erdélyország története (Pest, 1866), I. köt., 428—429. l.

⁶ Szamosközy id. h. 460. l.

⁷ «Clausius venit, sed falsus» (Szamosközy id. h. 460. l.).

⁸ U. o.

⁹ Mindezekre: Bethlen Farkas id. m. III., 46—71. l. passim.

¹⁰ Az 1811/12-iki magyar országgyűlés. Budapest, 1899.

theimer ezeket írja: «Annak a bizalomnak jellemzésére, mellyel Bécsben Leurs iránt viseltettek, meg kívánom említeni, hogy a császár egyenes kívánsága képviselte azt az okot, mely miatt ezt a férfit az országgyűlés eseményeinek tudósítójául alkalmazák. Hager (az udvari rendőri hivatal alelnöke), ki Leursnek a felső és alsó tábla tagjairól írt és általam alább fölhasznált jellemrajzait «classikusoknak» nevezi, ekként írt Leursnek utóbbi küldetéséről: «Nem ismerek senkit, kit erre a célra nagyobb sikerrel használhatnék föl mint Önt». Wallis (pénzügyminiszter) is nagyon tartalmazóknak tartá Leurs jelentéseit és ezeknek kiváló értéket tulajdonított». ¹¹ Nem lehet tehát a rendőri jelentéseket mindig azzal félretenni, hogy azok megbízhatatlan és rosszindulatú kémjelentések csupán.

Kalmárfy Buda követeként jelent meg az 1811-i országgyűlésen, ahol a kormányt támogatta a megyei követekkel szemben. Azonban nem sok sikerrel. «Bizonyos Kalmárfy — írja Wertheimer — merészkedett ugyan hébe-korba a rendekkel szemben heves kifejezéseket használni, melyekkel a bécsi kormány ellen intézett támadásokat akarta ellensúlyozni. De ezzel többet ártott, mint amennyit használt. Hogyan is kelthetett volna maga iránt bizalmat oly férfiú, kit nyíltan közokirathamisítással vádoltak, akit a rendek az udvar besúgójának, a városok pedig a megyék kémjének tartának. Buda hiú, fontoskodó követe csakugyan nem is lehetett az udvar kíváncs

szövetségátársa. Követi állását és Lipótrendjét túlságosan kihasználta, hogy borain túladjon, amiért is az a mondás keringett róla, hogy «a borkereskedő a Lipótrend lovagjával mindig együtt lép fel». Tartózkodás nélkül titokban és nyíltan egyaránt a kormány ügyének szolgálatába lépett Hoffmann város-tanácsos, Pest követe. De éppen ő szolgált a többieknek intő példaul arra nézve, mennyire nem tanácsos ebben a részben túlbuzgónak lenni. Önfeláldozása mellett meg kellett azt a fájdalmat érnie, hogy budai követátársa: Kalmárfy, akit alacsony rugókból származó bűntettek elkövetésének gyanúja miatt meg kellett figyelnie, megkapta a hön óhajtott Lipórendet, míg ő attól elesett». ¹² Kalmárfy homályos élete megérdemelné, hogy azt valaki alapos kutatások nyomán tisztázná, mert Kósa optimisztikus szemlélete nem mindenben megnyugtató.

Bennünket Kalmárfy egyénisége csupán társadalomtörténeti szempontból érdekelt. Jó példa arra, hogy a magyar nemesség adományozása idő haladtával nem szükségképpen hazafias, vagy éppen katonai érdemek jutalmazására szolgált minden esetben, hanem az más módon is elérhető volt, például a társadalmi ranglétrán feltörekvő városi polgárok számára.

Tóth László.

¹¹ Wertheimer id. műve 34—5. ll.

¹² Wertheimer id. m. 61—2. ll. A császárnak nyújtandó hadisegély ügyében is «Kalmárfy budai polgármester merészkedett a «fizetni» szót legelőször kiejteni». Wertheimer u. o. 163. l.

TÁRCA.

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság október 23-án tartotta 1941. évi rendes közgyűlését. A közgyűlést Szentpétery Imre elnök a következő beszéddel nyitotta meg:

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

Az utóbbi években már szinte következetessé vált, hogy az alapszabályok által előírt évi közgyűlésünket igazgató választmányunk, az elnökség indítványára, a szokásos tavaszi időpontról ősze halasztotta. A megokolás mindig az volt, hogy a világesemények s az ezek nyomán hazánk egén torzysuló nehéz fellegek tanácsossá tették a közgyűlésnek későbbi, remélhetőleg derűsebb időkben való megtartását. Úgy fordult, hogy az őszi akkori-ban csakugyan meg is hozta a békésebb időt, sőt hazánkban gyarapodást hozott. Őszi közgyűléseink ilyenformán örömmünnepek, Magyarország elszakított területeiből egy-egy darab visszatérésének, a Felvidék, Kárpátalja s északi Erdély visszacsatolásának ünnepei lehettek.

Az idén is hasonló megokolással halasztottuk közgyűlésünket ősze, és a Mindenható valóban engedte megérnünk, hogy közben, még húsvét után hazánk ismét egy visszaszerzett résszel: a Délvidékkel gyarapodott. Ezt az örvendetes eseményt azonban nem követte általános derű. A súlyos viszonyok azóta sem javultak, a nehéz fellegek nem oszlottak el, sőt sűrűsödtek.

Nyugat- és Kelet-Európában soha nem sejtett méretű háború dúl, melybe az egész világ bele van kapcsolva és amelynek kimenetelétől Európának s az egész keresztény kultúrának jövődjé függ. Figyelmünket egészen lekötik, gondolatainkat magukhoz ragadják a nagy mérkőzésnek napról-napra fejlődő és változó eseményei. Hadseregünk is ott küzd és szívünk az ő sorsukért remeg. Itthon pedig lelkünkre súlyos gondok nehezdednek és bénítják a békeesség munkájára edződött lelkünk cselekvőképességét.

Az ember még a legerősebb idegek mellett is hajlandósággal bír ilyen körülmények között arra, hogy félretegye a tudós munkálkodás eszközeit; hiszen e munkának legfőbb feltétele hiányzik: a kiegyensúlyozott lélek nyugalma. Nehéz most a szellemi erőket egy pontra irányítani. Figyelmünk megosztott, hangulatunk nyomott. Így a régi mondas: «Inter arma silent musae» — kínálózó jelszó lehet, amely könnyen kéznél van az elcsigázott lélek tétlenségének igazolására. Önkénytelenül arra gondolunk: egyáltalában van-e szükség ilyen időkben az elvont, tudományos munkára, s így a mi munkánkra is?

Erre a fáradó idegek által sugallt kérdésre olyan helyről, olyan személytől kapunk feleletet, akinek tanítása minden magyar ember számára irányadó parancs lehet.

Egy hónappal ezelőtt áldozott a nemzet a legnagyobb magyar és — mondhatjuk — a legmunkásabb magyar emlékének, megünnepezve Széchenyi István gróf születése 150. évfordulóját. Az ünnepek alkalmával felidéztük az ő hatalmas alkotásait, amelyeknek felsorolása már tömegével is elképesztő, holott ez alkotások mindegyike olyan, hogy egy-magában is elegendő lenne egy-egy emberi élet kitöltésére és emlékezetessé tételére. Újra élénk állítottuk Széchenyink hatalmas, az idővel dacoló alakját, melynek jelentőségét és a nemzet sorsát irányító erejét a távolság és az elmúlt idő csak növelte. Idéztük szellemének szikráitól csillogó alkotó eszméit s az ezeket kifejtő és hirdető műveit.

Visszagonolván az ő példátlanul nagyhatású munkásságára, nekem úgy tűnik fel, hogy az az alap, amelyen a Széchenyiben rejlő hatalmas erő nyugodott, és a fő rúgó, mely minden tettét mozgatta, a szigorú, sokszor kegyetlen kritika volt, melyet ő «önismeret»-nek mondott és amelyet magával szemben gyötrő, sőt végzetes módon, de nemzetével szemben is kérlelhetetlen szigorúsággal alkalmazott. Éppen az önismeretről írt s halála után kiadott munkájában mondja, hogy «az önismeret minden emberi bölcseségnek legmélyebb sarkalata» és a Politikai programtörvényekben vészkiáltásként hangoztatja, hogy «őh ürítsük ki valahára, még mielőtt késő volna, az önismeret feletté keserű, de jótékonyan ható serlegét fenéig!» Az önismeret pedig Széchenyi szerint rávezet arra, hogy «minden élő lénynak és ekkép az embernek is van hivatása, rendeltetése», melyet mindig teljesítenie kell, felismerve, «hogy micsoda körben minő foglalatosságban felelhet meg legtökéletesebben céljának». (Önismeret.) Mindenkinek, minden egyes embernek minden körülmények közt teljesítenie kell tehát feladatát, amelyet egyrészt hivatása követel meg tőle, másrészt a megnehezült viszonyok írnak elő számára, s teljesítenie kell úgy, ahogy ezt hazájának érdeke kívánja. Ez azonban természetesen nemcsak az egyésre, az egyénre, hanem a közületekre nézve is áll. Széchenyi tanítását kell hát magunkra, e társulat működésére nézve is alkalmaznunk.

Nem lehet kétséges, hogy a tudomány az ember mivoltának lényeges jegye és alkotórésze, s nem kétséges az sem, hogy a tudomány nem állhat meg, mert a megállás számára a hanyatlást és sorvadást jelenti. A tudomány művelése tehát annak minden

ágában, minden körülmények között alkuvást nem ismerő kötelesség.

Erről a helyről a multban is már többször nyert kifejezést az, hogy társulatunknak fontos hivatása és rendeltetése van a magyar tudományosság terén. Ezt mindannyian érezzük és valljuk.

Tudományos történetírásról igazában csak azóta és csak ott beszélhetünk, amióta és ahol a multak eseményeinek, viszonyainak, szellemi és anyagi körülményeinek előadása megbízható forrásokon és azok ismeretén alapszik. A multak szemléletének és ábrázolásának, a történeti szintézisnek szempontjai időről-időre változnak, amint ezt a haladás megkívánja. Pozitívizmus és szellemtörténeti irány, a politikai vagy pedig a műveltségi viszonyok előtérbe állítása az előadásban, a romantikus vagy realista felfogás eltérő és egymással kisebb-nagyobb mértékben szembenálló nézőpontokat juttatnak érvényre a történetírásban. De bármilyen legyen is a nézőpont, a szilárd alapot, amelyen a történetírásnak állnia kell, a források adják. Ezek biztosságától függ az egész felépítmény megbízhatósága, sőt mondhatjuk: értéke.

Társulatunk feladatát a címében kifejezett két tudományág intenzív művelése mellett és azokkal kapcsolatosan a történeti forráskutatás és az idevágó történeti résztudományok — az ú. n. történelmi segédtudományok — művelése jelöli meg. Ezt tűzték ki céljául már alapítói, ezt hangoztatta székhelyében 1883-ban az alakuló közgyűlésen megválasztott elnök, ezt mondják ki pontos részletességgel a társulat céljaként alapszabályaink (2. §: «Célja a magyar történelem segédtudományainak, úgymint a címertannak (heraldika), oklevéltannak (diplomatika), frástörténetnek (palaeographia), pecsétannak (sphragistika), családtörténetnek (genealogia) és kortannak (chronologia) művelése és terjesztése. Ezen cél elérésére a társaság a szak tudósok és szakkedvelők egyesítése, a felsorolt tudománysszakok körébe vágó dolgozatok kiadása, valamint felolvasó ülések tartása által törekszik»), s ezt vallotta feladatául Társulatunk mindig. Hogy pedig feladatát eddigelé milyen sikerrel és milyen kötelességérzettel végezte, azt szemmel leginkább láthatóan folyóiratunknak félszáznál több kötete igazolhatja, melyek a magyar történetkutatásnak Társulatunk által művelt ágait kétségbe nem vonható, maradandó értékekkel gyarapították.

Ha ezt a munkát szükségesnek, lankadását a tudományra nézve károsnak, végzését pedig feladatunknak és rendeltetésünknek ismerjük és ismertük eddig, akkor a munka csüggedetlen folytatását mindig, minden körülmények közt kötelességünknek kell tartanunk. Olyan kötelességünk ez, mint hős katonáinknak kötelessége hazánk épségét, érdekeit és virulásának lehetőségét fegyverrel kezükben védeni. Amint ők a legsúlyosabb körülmények közt, hálánkat és büszkeségünket kiérdemlő módon teljesítik kötelességüket, úgy kell végeznünk nekünk is csüggedetlenül és kitartóan a magunk feladatait.

Hiszem és szívből kívánom is, hogy ez a meggyőződés Társulatunk minden egyes tagjának lelkét hassa át és a jól teljesített kötelesség érzete legyen e nehéz időkben is mindannyiunk számára a legtisztább erőforrás. Ha a derű és a nyugalom újra

visszatér, — adja Isten, hogy ez minél előbb bekövetkezzék, — bátran mondhatjuk el magunkról, hogy kötelességünket mindenkor becsülettel végeztük.

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1941-ik évi közgyűlését megnyitom.

Az elnök beszédének elhangzása után *Tóth László* egyetemi r. tanár, igazgató-választmányi tag felolvasta «Ki és miért hamisította a Szilveszterbüllát?» című értekezését. Ezt folyóiratunknak ebben a füzetében adjuk közre.

A felolvasást az alapszabályok értelmében ebben az évben kilépő igazgató-választmányi tagok helyeinek és a közben megüresedett két választmányi tagságnak titkos választás útján való betöltése, továbbá a számvizsgálóbizottság tagjainak a megválasztása követte. A közgyűlés a kilépő *Domanovszky Sándor, Döry Ferenc, Fekete Nagy Antal, Kállay Ubul, Paulinyi Oszkár, Szilágyi Loránd, Tóth-Kádár Vilmos* és *Vargha Zoltán* ig. vál. tagokat az 1941—1947. évkörre újból megválasztotta, az üresedésben levő választmányi tagsági helyekre pedig *Varga Endre* és *Istványi Géza* rendes tagokat választotta. A számvizsgáló bizottságot *Borzsák István, Bottló Béla* és *Donátsy Ferenc* rendes tagokból alakította meg.

A Társaságnak az előző évi közgyűlés óta letelt időszakban kifejtett működését a titkár a következőkben vázolta:

Mélyen Tisztelt Közgyűlés!

Legutóbbi, múlt évi október 24-én letolyt rendes és egyben tisztújító közgyűlésünk óta, mely a következő hat évre az addigi elnökséget, az újabb ötéves ciklusra pedig szintén az addigi titkárt választotta meg, négy választmányi ülést tartottunk: 1940. évi december 19-én, ez évben február 5-én, május 30-án és ezt a közgyűlésünket megelőzőleg. Ezek napi rendjén a Társaság folyó ügyei szerepeltek.

Tudományos irányú tevékenységünk köréből említtem *Szabó István* igazgató-választmányi tagunknak a múlt közgyűlés keretében tartott felolvasását, mely a jobbágynevelés módjainak ismertetése kapcsán, amit mindezideig ily összefoglalásban nélkülöztünk, a régi magyar társadalom történetéből újszerűen megvilágított képet szemléltet; továbbá ez év február 5-én tartott felolvasóülésünkben, melyen az elnöki széket *Hóman Bálint* vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltósága mint Társaságunk tiszteletbeli elnöke töltötte be, *Szentpétery Imre* elnökünknek az «Erdélyi okleveles gyakorlat jellege» címen előadott felolvasását, amelynek aktualitást Erdély egy részének visszacsatolása adott, s amelyben új utakon és eddig még mélyebb betekintés nélkül maradt, sokszor távolról vett forrásanyag kiaknázásával és összevetésével megállapítja, hogy Nyugat- és Kelet-Európa okleveles gyakorlatát a Kárpátok keleti és déli vonala választotta el. Mind a két nagybecsű tanulmány a Turul folyó évi első füzetében jelent meg.

A Társaságunk által művelt tudományágakhoz sorolható, időközben megjelent művekről nem szükséges itt tájékoztatást adnom. A Turul szakirodalmi rovata ezeket időről-időre ismerteti. Folyóiratunk egyébként a már hosszabb idő óta megszokott ter-

jedelemben, évente két füzetben, két-két összevont számban jelenik meg továbbra is, szükség esetén a közölt értekezéseket kísérő illusztrációkkal is. Hivatalos Értesítőjében a múlt évi második füzetben az Országos Levéltár 1940. évi gyarapodásairól számolt be.

Hogy folyóiratunkat — előállítási költségeinek emelkedése ellenére is — legalább az eddigi, a réginél már jóideje ügyis lényegesen szűkebbre szabott terjedelmében zökkenő nélkül fenn tudjuk tartani, tagjaink túlnyomó részének ama megértő igyekezete mellett, hogy tagdíjaikat idejében beküldik, főleg a Magyar Nemzeti Múzeum, továbbá a Tudományos Társulatok és Intézetek Szövetsége készséges anyagi támogatásának köszönhető. E helyről is őszinte hálánkat fejezzük ki nekik. Ugyanakkor köszönetet mondunk a Magyar Tudományos Akadémia Főtitkárságának is az Akadémia helyiségeinek Társaságunk ülései számára mindenkor szíves átengedéseért.

Taglétszámunk gyarapodása, bár mérsékelt, mégis jelentékenyebben túlhaladja elhalálozás vagy más okból előálló apadását. Fokozottabb szaporulatra csak akkor számíthatunk majd, ha a viszonyok odáig fejlődnek, hogy a visszacsatolt területekről is nagyobb számú tagbelépés lehetővé váljék.

Vesztéseink sorában az elmúlt időszak alatt több olyan volt, mely igen fájdalmasan érintette Társaságunkat. Előző évi közgyűlésünk után harmadnapra elhunyt *Károlyi Árpád*, a kiváló történettudós, Társaságunknak megalapítása (1883) óta rendes, majd már a következő esztendőtlől fogva haláláig, tehát több mint félszázadon át igazgatóválasztmányi tagja. A történettudomány terén messze kimagasló érdemei sokkal közismertebbek,

semhogy azokat itt bármely vonatkozásban akár csak nagy általánosságban is előadni szükséges volna. Csupán mint a Társaságunk tudományos működéséhez legközelebb állókat említem a Turulnak legelső évfolyamában megjelent, az Anjoukori Okmánytár III. kötetéről írt nagyvonalú ismertetését, melyben alapvetően meghatározta az oklevélközlés szabályait; továbbá az 1892. évfolyamban közölt «Bihácsi bevándorló vlachok és címerök a XV. század végéről» c. értékes dolgozatát. Kevéssel utóbb Erdélyből érkezett szomorú hír *Barabás Samu* haláláról. Ő is ott volt már Társaságunk bölcsőjénél. 1884-ben lépett tagjai sorába, s 1892-ben történt megválasztása óta szintén haláláig, kevés híján ugyancsak félszázadon keresztül volt igazgatóválasztmányának is tagja. Az oklevéltan kitűnő ismerője volt és egyike a legkiválóbb oklevélkiadónak. A Turulba Bertalan modrusi comesről írt alapos értekezést. Magas korban még megérte szülőföldje felszabadulását. Mindkettőjüknek Társaságunk iránt szüntelenül nyilvánított meleg érdeklődéséért és szeretetéért bensőséges hálánk kíséri emléküket, melyet múlt évi decemberi választmányi ülésünkben jegyzőkönyvileg is megörökítettünk. Már a közgyűlésünkre szóló meghívók szétküldése után, három napja vettük a gyászhiért *Fógel József* szegedi egyetemi tanárnak, igazgatóválasztmányunk szintén régebbi (1924 óta) tagjának, váratlan elhúnytáról. Ez újabb veszteségünk fölött érzett fájdalunknak és kegyeletünknek az imént lefolyt választmányi ülésünkben adtunk kifejezést és emléket megörökítés végett szintén annak jegyzőkönyvébe iktattuk.

Kérem az igen tisztelt Közgyűlést, méltóztassék jelentésemet tudomásul venni.

A titkár.

ÉRTESÍTÉS

Társaságunk egykori elnöke, néhai *dr. Aldásy Antal* egyetemi tanár «*Címereslevelek*» című művének *dr. Aldásy József* ny. h. államtitkár kiadásában ez év folyamán VII. kötete is megjelent. Sajtó alá rendezte *dr. Czobor Alfréd*. Az 1801—1825. évekből való

címereslevelek és rangemelések leírásait tartalmazza. A következő és egyben befejező, VIII. kötet, melynek tartalma a legújabb időkig terjed, a legközelebbi időn belül szintén kikerül sajtó alól.

SZAKIRODALOM.

Wilhelm Karl Prinz von Isenburg: Historische Genealogie. München u. Berlin, 1940. 8°, 101 l.

A könyv írója, a genealogia tanára a müncheni egyetemen, művében a családtörténeti kutatás feladatait, a munka módszerét és a forrásokat foglalja össze. Az előszóban maga mondja, hogy olyan segédeszközt akar a szaktörténész kezébe adni, amelynek útmutatása nyomán felismerheti és megoldhatja a történeti genealogia modern, a tudomány mai fejlettségéből ráháruló új feladatokat. Ennek megfelelően műve első fejezetében meghatározza az alapfogalmakat. A család, a nemzetség és a törzs azok az elemek, amelyekkel a tudományos genealogus a legtöbbet találkozik. Ezek történeti fejlődésének eredménye a törzsi közösség, majd a rendi rétegződés és végül az utolsó században a polgári társadalom. A fejlődés végpontjaként a népi közösséget (Volksgemeinschaft) jelöli meg, amely inkább csak az elmúlt nagy háború után kezdett kibontakozni. Igen szemléletes, amit a leszármazási táblákról mond. Az ősfá az egyén származásának, a leszármazási tábla a nemzetségtörténetnek kutatására szolgál, a nemzetség-tábla (Sippentafel) pedig egy embernek összes vérrokonait, tehát fel- és lemenőit, testvérjeit, ezek fel- és lemenőit tünteti fel. Bővített alakjában helyet kapnak a törzsbe beházasodott férfiak és asszonyok is, ami főleg biológiai kutatásokra nyújt támpontot. Külön fejezetet szentel a nemzetségtörténet és az idevonatkozó kutatások történeti fejlődésének a legelső kezdetektől Rankeig és Lorenzig; kritikai méltatást ad az olvasó kezébe, hogy a régebbi irodalomból mit és milyen szempontok szerint kell felhasználnia. Igen nagy jelentőségű a források ismertetését tartalmazó fejezet. Ezek: oklevelek, akták a XV. századtól, törzsi nevek, személynévek, családnevek, népesedéstudomány, építészeti stb. Valójában a kutató előtt mind ismertek; a könyv azonban rendszerben sorolja fel őket a belőlük kivonható adatokkal. Legkimerítőbben tájékoztat az oklevelek felhasználhatóságáról, ezek genealogiai vonatkozásairól, és miután közli a jelentősebb okmánytárakat és hasonló gyűjteményes munkákat, összeállítja a bennük előforduló gyakori genealogiai kifejezéseket (fratruelis, patruelis, matruelis stb.), jelentéseikkel együtt. Már nálunk is alkalmazott szempontokra mutat rá az oklevelekben előforduló nevek értékelésénél. Egy-egy név magyarázatánál igen gyakran többet ér a név történeti fejlődésének kiderítése, mert pl. — csak egy nézőpont — ugyanazt a családot tartózkodása, vagy a helyekhez való kapcsolatai szerint hol egyik, hol másik helyről, faluról vagy városról nevezik. A kutatásnak ez a része fontos lehetőségeket rejt magá-

ban. Ilyen módon, a szükséges óvatosság és módszeresség betartásával, a középkorban gyakran egész nemzetségeket deríthetünk fel. Az utolsó fejezet a genealogia művelőitől iskolázottságot és módszeres képzettséget kíván, ismerteti a kutatás módszerét a legegyszerűbb biográfikus összeállításától a már a néptörténet céljait szolgáló leszármazáskutatásig, mert minden genealogia célja csak az lehet, hogy a néptörténet keretébe ágyazza be eredményeit és ehhez szolgáltatson részeredményeket. Szerző nyolc nagy uralkodó nemzetségnél be is mutatja ilyen vizsgálódások menetét és eredményeit. Munkája rendkívül hasznos összefoglalás és segédkönyv. Megmarad mindvégig szigorúan tudományos alapon, sőt maga figyelmeztet arra, hogy ma a családtörténet-írás elharapózott és erős kritikát kell vele szemben gyakorolni. Kissé egyoldalúvá teszi a munkát azonban az, hogy csupán a nagy szerepet játszott nemzetségek származáskutatását hangsúlyozza, a polgári vagy éppen paraszti sorban lévők genealogiáról kevés szó esik. Igaz, hogy nagyobb tömegben adatok az előbbire vannak, de forrás ez utóbbiakra vonatkozólag is maradt: a családi és városi levéltárak, valamint urbáriumok, különféle összeírások alapján a paraszti nemzetségeket is vissza lehet vinni egészen a XVI. századig, esetleg még tovább is. A szerző által ismertetett módszer bizonyos korrekciókkal alkalmazható a nemzetségtudományokra is, amint saját tapasztalataink erről meggyőzték. A név története ebben az esetben szintén olyan jelentőséggel bír, mint a dinasztikus genealogiánál. Éppen ma, amikor a népiségtörténet áll a történettudományi érdeklődés homlokterében, a polgárság és parasztság leszármazáskutatása fokozott figyelmet érdemel.

Ila Bálint.

Iff. Csepregy-Horváth János: Családkutatások. (Társadalomtudomány, 1940. 609—614. ll.)

Ez a terjedelmére rövid tanulmány családtörténetírásunk súlyos kérdéseit érinti. Szempontja a faji gondolat által diktált családtörténetírás szociológiai értelmezése. Helyesen állapítja meg, hogy a mai német jogi felfogás nyomán fellendült családkutatás demokratizálta a genealogiát. Ebből következik, hogy a családtörténet problematikája kiszélesedett, módszere is elmélyült. Egyfelől a családtörténet nem csupán a nemesi családok leszármazásával foglalkozik, hanem kiterjesztette érdeklődését a polgári és a parasztcsaládok leszármazására is. Másrészt a genealogiának társadalomtudományi és örökléstani szempontokkal való módszeres kibővülése hozta magával, hogy a genealogia ilyen-

formán egyenlő érdeklődést mutat a fiú- és a leányági leszármazással szemben. A fiágot kimutató leszármazási táblák helyét az ősfák foglalják el a modern genealogiai kutatásban.

Csepreghy-Horváth helyesen látta meg a genealogiai tudomány körének kibővülését, módszerének átfarmálását. Újat ezzel a genealogia művelői számára nem mondott, de megnyilatkozása mégis értékes és jelentős, mert nem hisztórius vagy genealogus tollából származik, hanem a szociologia álláspontját fejt ki a modern családtörténetírással szemben. Tanulmánya értékes abból a szempontból is, hogy társadalomtudományi folyóiratban látott napvilágot, tehát olyanokhoz szól, akikhez genealogiai kutatásaink eredményei és részletei ritkán, vagy éppen nem jutnak el.

Genealogiai és történeti irodalmunk behatódott ismeretének hiánya azonban meglátszik egyébként értékes tanulmányán. Ha ezekkel jobban megismerkedett volna, nem törne oly könnyen pálcát az eddigi eredmények felett. Sürgeti azután egy országos jellegű Kir. Magyar Családkutató Intézet felállítását, amely elsősorban az anyakönyveket dolgozná fel megbízhatóan családtörténeti szempontból. Alig hisszük, hogy ez a szép gondolat, ha megvalósulna, egyelőre más eredményre vezetne, mint a genealogia bürokratizálására. Így kissé kérdésesnek látszik, hogy ez a hivatalt eljutna-e gyakorlati és főleg tudományos céljainak megvalósításához, amikor különösen az utóbbit eddig is kitűnően szolgálták a tudományos társulatok és az Országos Levéltár. Anyakönyveink genealogiai anyaga rendkívül becses történeti forrás; feldolgozása nem csupán genealogiai és fajsziociologiai szempontból volna fontos, de a népiségtörténeti kutatások is rendkívül nagy hasznát látnák. Hogyan valósíthatjuk ezt meg, erre a kérdésre módszertani szempontból teljesen helytálló feleletet adott egyik fiatal helytörténet-írónk, Soós Imre, aki a községtörténetírás forrásairól és módszeréről írva (A sopronmegyei községtörténetírás forrásai. Soproni Szemle, 1939), nagyon helyesen állapítja meg, hogy a helytörténetnek először az anyakönyvek anyagát kell feldolgoznia és ezt az urbariumok, telekkönyvek, földkönyvek és térképek adataival összhangba hoznia. Hozzátehetjük, hogy a napjainkban divatos szociográfiai módszerű falumonografiák íróinak fel kell dolgozniuk a falu családtörténetét is, a társadalom- és gazdaságtörténeti összefüggéseket természetesen figyelembe véve.

Örülünk Csepreghy-Horváth tanulmányának, mert rámutat a genealogia és a társadalomtudomány szoros kapcsolataira, ami mindkét tudománynak hasznára válik.

Toth László.

Pásztor Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Budapest, 1940. Egyetemi nyomda. 181 l. (A 3—65. l. kiny. a Századok 1941. 1—3, 4—6. számaiból.)

A magyar vallásos néprajz még fiatal tudomány, s így annál nagyobb örömmel kell üdvözlönnünk Pásztor Lajos művét, amely nemcsak a rendkívül gazdag anyaggyűjtés, de az adatok helyes értékelése és rendszerezése tekintetében is egyaránt egyenértékűnek látszik a már régi multa visszatekintő

és számtalan előmunkálatra támaszkodni tudó külföldi, elsősorban német vallásos történeti néprajzi irodalom legjobbjaival. Mindenegybe fejezete gazdag anyagot, új és értékes eredményeket ad és módszertani tekintetben is például szolgálhat. Bizonyára hasznos ösztönzéseket fog adni a magyar vallásos néprajz további fejlődéséhez is. A vallásos néprajztudomány nem merülhet ki ugyanis kizárólag a jelenkori, vagy csak a legújabbkori népi vallásos élet vizsgálatában. A mult, a történeti távlat ismerete itt is nagyon fontos, s a vallásos néprajz művelői sok tévedést elkerülhetnek, ha a Pásztortól megadott irányt követve, az eddiginél nagyobb figyelmet szentelnek az elmúlt századok vallásos élete vizsgálatának.

Helyesen látja meg a szerző a koldulórendek tanítása és a középkorvégi magyar népi vallásos élet közötti szoros kapcsolatot s a jócselekedetekről szól katolikus tanításnak a magyar néplelekbe való begyökerezését. Ezzel kapcsolatban a Via Salutis c. fejezetben meggyőzően fejt ki, hogy nem komor, világmegvető aszkéta életet kívánt az egyház a fiaitól. A szeretet volt a legfőbb parancs, és azzal megfért az életöröm, az élet élvezése: helyes élése is. A műnek további fejezetei szinte szervesen nőnek ki az egyház tanítását tartalmazó első fejezetből. A vallásos társulatokról és a céhekről szóló 2. fejezet a városi polgárság életének sokszínűségére vet világot. Itt is, mint a többi fejezetekben is, kidomborodnak a magyar vonások, amelyekkel kapcsolatban azután kitűnik az is, hogy a hazai németiség és a magyarság szellemi élete szoros egységet alkotott e korban. A 3. fejezet bemutatja, mint veszik át az egyes városok a szegénygondozás és a betegápolás ügyét fokozatosan az egyháztól, mint lesz a korábban az egyháztól irányított szegénygondozás és betegápolás mindjobban városi feladat, anélkül, hogy e változás az egyéni hit csökkenését jelentené. A kórházak és a szegények részére történő adományok ügyes csoportosítása során nemcsak a szegénygondozás és a vallásos célú, érdemszerző jócselekedetek közötti szoros összefüggést ismerhetjük meg a szerző előadása nyomán, hanem azt is, hogy a katolikus egyház érdeme, hogy a túlvilági, örök boldogságot elérni óhajtó középkorvégi hívó egyik legfontosabb feladatának e világi könnyű letörlesztését: a szegények és betegek támogatását tekintette.

A középkorvégi magyarság vallásos élete az egyház egyetlen liturgikus szertartásával sem volt olyan szoros kapcsolatban, mint a szentmisével. Kétségteljesen ennek a felismeréséből eredt az, hogy az egyházi szertartások közül egyedül a szentmisével foglalkozik a szerző részletesen, akinek alapos teológiai képzettsége ennél a 4. fejezetnél tűnik ki legjobban. A kérdés mintaszerű feldolgozása útmutatásul szolgálhat arra, hogyan kellene az egyházi liturgia más területeinek is a népi vallásos élettel való összefüggését feldolgozni. A külföldi és a magyar búcsújáráshelyeket tárgyaló 5. fejezet nemcsak a már korábban is ismeretes kegyhelyekkel kapcsolatos tudnivalókat adja világos és találó csoportosításban, hanem új, eddig ismeretlen adatok közlésével ismereteinket e téren is sokban gazdagítja. A budaszentlőrinci pálos kolostor Szent Pál kápolnájában történt csodákat összefűző Hadnagy Bálint munkájának

az ismertetése kapcsán pedig a hazai néprajzi irodalomban az első mintaszerű feldolgozását adja egy magyar csodakönyvnek.

A mű egyik legszebb fejezete az Istenházaról, a templomról szól. A templom jelentőségének a kiemelése, a kor templom- és kápolnaépítkezéseinek összeállítása, a későgótikus stílus, a megrendelő és a művész viszonyának a jellemzése után sikerrel kísérli meg, hogy az egykorú templomi műalkotások segítségével feltárja a hívők belső vallásos világát; majd sorra veszi azokat a témákat, amelyek felé előszeretettel fordult a kor érdeklődése. Velük kapcsolatban ügyesen és újszerűen tárgyalja az egyes szentek tiszteletét, népszerűségét is. Értékes eredménye itt egyrészt az, hogy bármennyire erős is volt egyes szentek tisztelete, a műemlékek tanúsága szerint mindig Krisztus és mellette Szűz Mária állott a népi vallásos élet középpontjában, másrészt pedig az, hogy a legnépszerűbb szentek között ott szerepelnek a magyar szentkirályok is.

Pásztor műve igaziszellemtörténeti mű. Minden egyes fejezete tanúságot tesz szerzőjének nagy olvasottságáról, széles látóköréről és sokoldalúságáról. Sokat tanult a külföldi vallásos néprajz kiválóbb művelőitől, munkája, annak módszeres felépítése mégis teljesen egyéni. Történeti, néprajzi, művészettörténeti és teológiai kérdésekhez egyaránt biztos kézzel és helyes érzékkel nyúl, s noha látszatra a legkülönbözőbb tárgykörökkel foglalkozik, szép és egyetemes képet ad a Mohács előtti évtizedek magyarságának vallásos életéről. Művéből értékes következtetéseket vonhatnak le a tudományos családtörténetnek azok a művelői is, akik a középkori családok belső életébe kívánnak mélyebben betekinteni.

Bottló Béla

Szabó István: Galanthai és Fraknói gróf Esterházy Antal levelei feleségéhez gróf Nigrelli Mária Annához 1701—1706. Nyomtatás alá rendezte, jegyzetekkel ellátta és a bevezetést írta —. Budapest, 1941. 80 r. 161., 3 leszármazási táblával és 4 fényképes melléklettel.

Mínél előkelőbb helyet foglal valamely család a nemzet történetében, annál kevésbé lehet róla teljes képet adni, emelkedésének alapjaira élesebben rávilágítani pusztán egy összefoglaló családtörténeti mű keretei között. Szükséges, hogy kimagasló szerepet vitt tagjai, mint nagyságának legfőbb bizonyítékai, pályájuk, egyéniségük, alkotásaik közelebről, önálló megrajzolásban is bemutatassanak. És ez a rajz sokkal szemléltetőbb akkor, ha szellemi termékeik, írásaik közlése által mód nyílik arra, hogy egyéni sajátosságait ezekből közvetlenül is megismerjük. Ennek figyelembevételével kell értékelnünk Szabó Istvánnak ezt a munkáját, melyben a fényes multú Esterházy-család egyik nevezetes tagjának, gróf Esterházy Antalnak, előbb császári ezredesnek, majd II. Rákóczi Ferenc hűséges és fontos szerepet betöltő generálisának, s a száműzetésben is osztályosának (aki 1906 óta együtt nyugszik fejedelmével a kassai dombon), nevéhez írt leveleit adja közre és látja el magyarázatokkal. Noha mindössze öt és egynegyed évi (1701 jan.—1706 márc.)

időszakra terjednek, belső értékükkel fogva közelebbi érdeklődésre tarthatnak számot. A hitvesi szeretetből fakadt bensőséges melegséget árasztó bájakon és azon túl, hogy fényt vetnek írójuk egyéniségére, lelki alkatára, a kor műveltségi és társadalmi viszonyainak, az akkori családéletnek számos kisebb, de jellegzetes részlete szűrhető ki belőlük, sőt azonfelül sok más köztörténeti, katonai, politikai érdekű adat is rejlik bennük. Ezeket azonban Szabónak e levelekből valósággal ki kellett fejtenie; ám értékük csak azáltal nyert súlyt, hogy a kihámozott adatokat a kor történeti irodalmával és forrásanyagával összevetette, és így levont, mélyreható következtetései alapján kialakult megállapításait a bevezetésben és a levelek szövegét kísérő rendkívül gazdag jegyzetekben elének adta. Egyetlen értékelhető, még sokszor első tekintetre jelentéktelennek látszó levélbeli közlést, elejtett szót sem hagy magyarázat nélkül; megfejtje e német nyelven írt levelek némely különleges, nehezen érthető kitételeit, s még azokhoz a helynevekhez is fűz megjegyzéseket, amelyek a gróf hadműveleteivel, táborozásaival kapcsolatosak. Ez adja meg e műnek igazi értékét, s ezen az úton értesülünk új, a kuruckor történeti irodalmában eddig ismeretlen, vagy téves megállapításokat helyreigazító részletekről: például gróf Esterházy Antalnak a kuruc felkelőkhöz való csatlakozása előzményeiről és a korábbi leírásoktól eltérő, most már hiteles történetéről; a történeti irodalomban szintén ismeretlen rác hadjáratáról és Pécs ostromáról 1704 júliusában, meg több más hadi tetteről.

A bevezetésben összefoglaló, új adatokkal bővített életrajzát is előadja (született 1676-ban, meghalt 1722-ben Rodostóban). Szól második nejének (kihez a közölt leveleket intézte), gróf Nigrelli Mária Annának családi körülményeiről, gyermekeikről; majd a levelek alapján, az Esterházy-házaspár életén keresztül, egy, az akkori viszonyok és szakadatlan táborozás miatt szüntelen vándorlásban forgó főúri élet képét festi meg, háztartásával együtt.

Gróf Esterházy Antal származását és ivadékait három nemzedékrendi táblán mutatja be: Az elsőn atyai (gr. Esterházy Ferenc) és anyai (gr. késmárki Thököly Katalin) felmenőit, a legfelső sorban 16 össel; a másodikon vele kapcsolatban családja fraknói ágának nemzedékrendjét, melyen nagybátyja, Esterházy Pál nádor a hercegi ág őse; a harmadikon egyetlen életben maradt fiától, Bálint Józseftől származó utódait. Utóbbi atyja halála előtt egy évvel kiment a Bercsényi Miklós fia, László által toborzott franciaországi huszárezredbe, ahol végül ezredessé lett. Ivadéka ma is élnek. A jól sikerült négy képmelléklet: gr. Esterházy Antal gyermekkori képe, Pápa látképe a XVII. sz. végéről, a gróf háza Kassán és egyik levelének facsimilije.

A közreadott levelek az Országos Levéltárban őriztetnek. Kiadásukért köszönet illeti gróf Esterházy Mórict, annálisinkább, mert az ily publikációk, ha olyan tudományos módszerrel dolgoztatnak fel, mint ezt Szabó István is tette, a történettudomány és ebben az esetben közelebről a családtörténet számára is megbecsült értékek. A műhöz készült névmutatató kimerítő és kifogástalan.

Czobor Alfréd.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ

A M. KIR. ORSZÁGOS LEVÉLTÁR GYARAPODÁSÁIRÓL.

A m. kir. Országos Levéltár anyagának évi gyarapodásairól közölt jelentések az előző években főképen családi levéltárak letéteményezéséről szólnak. A családi letétek értékes gazdagodása mellett ebben az évben elsősorban személyi levéltárak ajándék, illetve vétel útján történt megszerzéséről kell beszámolni. Úgy látszik, egyre inkább tudatossá válik társadalmunkban, hogy közéleti férfaink történelmi jelentőségű irathagyatékának legméltóbb őrzőhelye az Országos Levéltár.

E személyi levéltárak közül időrendben az első gr. Zichy Ferenc cs. kir. országos főbiztosnak irattára, amely az 1849-es eseményekre, a magyar főnemeselek szerepére és Haynau intézkedéseire szolgáltat eddig ismeretlen adatokat. — Ottlik Iván földművelésügyi államtitkár bizalmas memorandumai és levelezése, tervezetei, aktajegyzetei az 1914—1918-as világháború előtti évtizedek gazdaságpolitikájára, főleg a vámtarifa-tárgyalásokra vetnek éles fényt. — Petneházy Boldizsár kir. ítélőtáblai bíró följegyzései az 1918/19. évi felvidéki cseh megszállásra vonatkoznak. — Mattyasovszky Miklós OFB tanácselnök hagyatéka a Darányi Ignác-, majd a Rubinek—Nagyatádi Szabó-féle földreform gazdasági és pénzügyi előkészítésével, az állami telepítésekkel és a telepített birtokok igazgatásával kapcsolatos fontos bizalmas iratokat foglal magában.

Tudománytörténeti jelentőségűek néhai Fejérfpataky László egyetemi tanár, nemzeti múzeumi főigazgató személyi okmányai, levelezése és levélfogalmazványai.

A személyi levéltárak között legterjedelmesebb Porzolt Kálmánnak, a Népszínház volt igazgatójának irathagyatéka. A néhány darab XVIII—XIX. századi családi irat között értékesek Porzolt Kálmán atyjának a keszthelyi gazdasági akadémia előadásairól készített jegyzetei az 1840-es évekből. A levéltár zöme azonban a századforduló s az utána következő évtizedek társadalmi, irodalmi és színházi életének megismeréséhez nyújt adatokat. A levéltárnak ez a része túlnyomólag a Népszínház hivatalos irataiból, szerződésekből, számadásokból, valamint színészekkel, színésznőkkal és a Pesti Hírlapban megjelent Esti Levelek olvasóival folytatott levelezéséből áll.

A családi letétek közül kiemelkedik a gróf nagylónyai és vásárosnaményi Lónyay-család deregnyői ágának levéltára. Hatalmas iratanyaga — benne 360 középkori oklevél — a XIV. századtól a XIX. századig tartalmaz a családi birtokok fekvése szerint Liptó, Nyitra, Hont, Nógrád, Gömör, Abauj, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Máramaros, Ugocsa, Szatmár, Bihar, Szabolcs, Külső-Szolnok és Pest vármegye területére jelentős, javarészt gazdaság- és társadalomtörténeti, illetve megyetörténeti adatokat. A levéltár XVIII. századig terjedő, birtoktestek szerint rendezett, lajstromozott részében a Lónyay-családdal rokonságban lévő több más családon kívül főként a Bagossy-, Bárczay-, Battik-, pulyai Bükk-, Csemniczky-, Daróczy-, Deregnyei-, gr. Forgách-, Földvály-, Füzesséry-, pongyeloki Galambos-, Girinchy-, Hauptfleisch-, Pálóczi Horváth-, Kubinyi-, Lossonczy-, csebi Pogány- és a négyesi Szepessy-családokra vonatkozólag is találunk sok iratot. A rendezett levéltárhoz csatlakozó XVIII—XIX. századi, igen nagy, elenchus nélküli rész percsomókból, kéziratokból, családi naplókából és birtoktérképekből áll.

Ideiglenes letétként került az Országos Levéltárba a báró radványi és sajókazai Radvánszky-család nagyrészt elenchizált sajókazai levéltára. 80 középkori oklevelen kívül főként XVII—XVIII. századi iratokat foglal magában, amelyek a család nógrád-, hont-, zólyom- és szepesmegyei birtokaira vonatkoznak. Rokoni kapcsolatok révén jutottak a levéltárba a Berzeviczy-, Csetneki-, Ewdenffy-, Görgey-, Kassay-, Luby-, Máriássy-, Névery-, Palugyay-, Putnoky-, Szent-Iványi- és Ujfalussy-családok egyes iratai. A letét legértékesebb része Radvánszky Jánosnak, II. Rákóczi Ferenc első titkos tanácsosának, Zólyom vármegye főkapitányának és az egyesült rendek kincstárnokának a kuruckor történetére jelentős levelezése.

Ugyancsak felvidéki — turóc-, liptó- és nyitra-megyei — vonatkozású a thuriki és komjáthnai Thuránszky-család levéltára. Legkorábbi oklevele 1278-ból származik, s ezenfelül még 21 középkori oklevelet tartalmaz, a levéltár anyagának javarésze azonban XVII—XVIII. századi. Közöttük Luby, Okolicsányi, Rády, Záborszky, Zmeskál családi iratok is vannak,

Jelentős gyarapodást jelent a gr. Wimpffen-család eddig Bozsokon őrzött levéltárának örökletébe helyezése. A család birtokai a XVII—XVIII. században Flandriában, Lotharingiában, Luxemburgban és a Franche Comtéban feküdtek, ezért a levéltár anyaga jobbára e területekre, a Wimpffenekkel rokon br. Mareschall-, Maes- és más, főként flandriai családokra vonatkozik; a XIX. századi iatanyagban a legnevezetesebb gr. Wimpffen Felixnek, az Osztrák-Magyar monarchia londoni, párizsi és római nagykövetének az 1860-as évekből való személyi levéltára.

Meg kell emlékeznünk még a letét, vétel illetve ajándékozás útján megszerzett kisebb iratcsoportokról és egyes darabokról is. Ide tartoznak a lipcsei potturnyai közbirtokosság XVII—XVIII. századi iratai, a szenterzsébeti Szakáts-, a Korodini-másképp Berdóczy-, a Palásthy-, a Pottornyay-, a Szentiványi- és a Vitális-családok levéltárának kisebb töredékei, az eperjesi vargák 1427. évi céhiratának újkori másolata, Torda város 1614. évi privilegiuma Bethlen Gábor fejedelemtől, a vágbesztercei uradalom 1714. évi urbariuma, Csíkszék, valamint Berete abaujmezei község XVII—XIX. századi birtokjogi történetére vonatkozó töredékes iratok, Tunyogi József kolozsvári jogi tanár naplója az 1819/20. évi pesti és bécsi tartózkodásáról, valamint a bácsmezei kobili és bodgyáni görögkeleti szerb kolostorok határjáró oklevelei Mária Terézia 1758. évi december 14-én privilegiális formában kiadott átiratában.

Ez évben kiegészítésekkel gyarapodott a Paksy-, a gr. Ambrózy-, a gr. Teleki-, a gr. Széchenyi-, a Baranyay-, a Bittó-, a Szinyei Merse-, a Dalmady-, a Bor-, a Pasztélyi-, az Etrekarcsai Lukáts-, valamint a Básthly-család és a hűgyézi uradalom levéltára.

A hazai címereslevelek gyűjteménye vétel, illetve letét útján a következő darabokkal bővült: 1603. május 15. Prága. Rudolf király címeres nemeslevele Daróczy Ferenc és testvérei, Gáspár, Katalin, Krisztina és Erzsébet részére. — 1609. április 23. Bécs. II. Mátyás király címeres nemeslevele Galam-

bas István, Galambas Zabo János és Péter, valamint Galambas Kys István számára. — 1618. március 14. Pozsony. II. Mátyás király címeres nemeslevele Perlaki Horuath István és felesége Margit, gyermekei: Kristóf, István és Erzsébet részére. — 1618. november 3. Kolozsvár. Bethlen Gábor fejedelem címeres nemeslevele Szakacz János számára. — 1624. január 18. Besztercebánya. Bethlen Gábor fejedelem címeres nemeslevele nagyszőlősi Török István és Gábor részére. — 1631. november 18. Bécs. II. Ferdinánd király címeres nemeslevele Gonda Balázs és fiai: János, Márton és István számára. — 1642. december 13. Bécs. III. Ferdinánd király címeres nemeslevele Somogy István részére. — 1801. augusztus 7. Bécs. I. Ferenc király a temesmegyei Kiss-Falu másképp Engelsbrunn községet Pigetti Istvánnak adományozza. Az oklevélre a Pigetti-család nemeségét elismerő temesmegyei kihirdetési záradékot rávezették. — 1896. november 29. Budapest. I. Ferenc József király nagy-lónyai és vásáros-naményi Lónyay Elemérnek és Gábornak a magyar grófi rangot adományozza. — 1917. szeptember 21. Bécs. IV. Károly király hercegi rangemelő és címerbővítő oklevele gr. Lónyay Elemér számára.

A Wimpffen-család levéltárával az Országos Levéltárba került hat külföldi címeres nemeslevél, köztük azonban négy csak másolat. Ezek: 1540. július 6. Bruges. V. Károly császár címeres nemeslevele Houst Antal számára, Luxemburg város 1616. november 24-i átirásában. (Hiteles másolat.) — 1580. július 6. Prága. Rudolf császár címeres nemeslevele Musiel Claudius részére. (Hiteles másolat.) — 1611. június 29. Nancy. Henrik lotharingiai herceg címeres nemeslevele De la Saulx Lajos részére. (Hiteles másolat.) — 1645. március 14. Madrid. Fülöp spanyol király címeres nemeslevele Weckert Herman számára. (Hiteles másolat.) — 1721. november 25. Bécs. VI. Károly német-római császár címeres nemeslevele Lanser János Henrik részére. — 1765. október 2. Bécs. Mária Terézia királynő címeres nemeslevele Mareschal János Károly és testvére Jakab Ágoston Ignác József számára.

INHALTSÜBERSICHT.

KUMOROVITZ, L. BERNHARD: *Das Doppelkreuz des ungarischen Wappens*. Verfasser ist bestrebt in seinem Aufsatz den Ursprung des Doppelkreuzes, seine Geschichte im ungarischen Staatswappen und seine gegenwärtige Stellung zu erhellen. Zur Klärung des Ursprunges zieht er neues, vor Allem kunstgeschichtliches Material heran. Nach der semiotischen und ikonographischen Behandlung des Kreuzes gelangt er zu dem Ergebnis, dass der neuere, d. h. zweite Stiel des Kreuzes aus der neuartigen Anwendung des Titulus an Kreuzen des Kalvarientyps mit dem Korpus nicht am Ende des Kreuzpfahles, sondern an dem Halbierungspunkt des oberen Stieles (oder etwas weiter unten) hervorging. Das Doppelkreuz ist ein Erzeugnis byzantinischer Kunst, das sich in anderen Kulturmittelpunkten nicht verbreitete. Durch die kirchliche Liturgie gewann das Kreuz auch in den Zeremonien des päpstlichen und kaiserlichen Hofes Platz. Dieses tragbare Kreuz war im Abendlande einfach, in Byzanz doppelt. Von hier aus verbreitete es sich auch in andere Länder. In Ungarn setzte — nach den Forschungen Hóman's — Béla III. das Doppelkreuz gleichfalls unter byzantinischem Einfluss an Stelle des seit Stefan dem heiligen gebrauchten einfachen Kreuzes, das bereits gegen Ende des XII. Jahrhunderts zum Landeswappen Ungarns wurde. In seinen weiteren Ausführungen behandelt Verfasser das Verhältnis des Doppelkreuzes zu dem fast gleichzeitig hervorgetretenen gestreiften Familienwappen des Árpádenhauses und seine Symbolik und beleuchtet dann seine Stellung in dem Staatswappen der Slowakei. Das Slowakentum bekennt sich seit den Vierzigerjahren des vorigen Jahrhunderts zu dem Doppelkreuz; seine Annahme knüpft sich namentlich an die romantischen geschichtlichen Wappendeutungen Hostinsky's und Sasinek's, nach denen es von Cyrill und Method mit dem Christentum in Donaulandschaft eingeführt wurde. Bereits der tschechische Forscher Chaloupecký wies nach, dass Cyrill und Method höchstens ein einfaches Kreuz gebrauchten, und ihre Tätigkeit auf dem Gebiete der heutigen Slowakei nicht belegbar ist. Das Ungarntum übernahm somit das Doppelkreuz nicht von den benachbarten Slawen, sondern unmittelbar von Byzanz. Nach dem Weltkrieg erhielt es auch in dem Staatswappen der Tschechoslowakei einen Platz, ja es ist auch heute noch das amtliche Wappen der Slowakei. Die Tschechen erkannten bereits 1928 den geschichtlichen Irrtum, doch konnte das Doppelkreuz aus ihrem Wappen wegen des Widerstandes der Slowaken nicht beseitigt werden.

TÓTH, LADISLAUS: *Von wem und weshalb wurde die Sylvester-Bulle gefälscht?* Johann Karácsonyi wies in seinen langjährigen Forschungen nach, dass der dem Papst Sylvester II. zugeschriebene und vom 27. März 1000 datierte Schenkungsbrief, in dem er dem ungarischen Fürsten Stefan die Krone (diadema) mit dem königlichen Namen (nomen regium) verleiht, und ihm das dem apostolischen Stuhl zugeignete Land zurückgibt, mit der Genehmigung, das Kreuz vor sich tragen zu lassen und das Kirchenwesen auszubauen, eine Fälschung aus dem XVII. Jh. ist. Der Fälscher war nach der Ansicht Karácsonyi's Johann Marnavics Tomkó († 1637), der bei der römischen Kurie tätige ungarische Bischof. Dieses Ergebnis des ungarischen Forschers wurde auch von Hauck (Kirchengeschichte Deutschlands, Bd. III. 1920), Schramm (Kaiser, Rom und Renovatio, Bd. I, 1929) und Brackmann (Zur Entstehung des ungarischen Staates 1940), angenommen. Franz Galla gab nun eine Biographie des Bischofs Tomkó heraus, in der er die Ansicht vertritt, dass dieser nicht mit vollkommener Gewissheit der Fälschung der Sylvester-Bulle beschuldigt werden könne, da es schwer anzunehmen sei, dass ein Bischof die kanonischen Strafen auf sich genommen hätte, die die Fälschung einer päpstlichen Bulle nach sich zog. Verfasser stellt nun fest, dass die Tat Tomkós in rechtlichem Sinne nicht als Bullenfälschung bezeichnet werden könne. Die Anregung zu seiner Tat dürfte dieser durch die Bestrebungen des ungarischen Königs Ferdinand III. zur Erhaltung des Titels eines apostolischen Königs empfangen haben, die noch während der Lebenszeit seines Vaters (1627) einsetzten, doch erfolglos blieben. Auch aus anderen Gründen entstand zu dieser Zeit zwischen dem Hof des Ungarnkönigs und der römischen Kurie eine kirchenpolitische Spannung. Tomkó habe sich bemüht, diese durch die erfundene Sylvesterbulle zu überbrücken und gab dadurch den kirchenpolitischen Ideen seiner Zeit Ausdruck.

REISZIG, EDUARD: *Die Familie Kanizsai im XV. Jh.* (2. Mitteilung.) Verfasser setzt die Geschichte der Linie des Obertürstehers Stefans fort, dessen von seinem Sohn Ladislaus und Dorothea von Kanizsai stammender zweite Enkel, Ladislaus (II.) 1458 Oberstallmeister und Obergespan der Komitate Vas und Zala, 1459—1461 aber Woiwode von Siebenbürgen, dann wieder Obergespan der Komitate Vas und Zala und kön. Oberstallmeister war. Von seinen drei Söhnen war Ladislaus (1468—1500) Banus von Kroatien und Slawonien, später Banus von Jajcza, der zweite, Johann (1468—1522) Banus von Jajcza und Obergespan des Komitates Sopron. Von dem dritten Sohn, Stefan fehlen nach dem Jahre 1507 alle Angaben und auch die Nachkommen der drei Brüder sind unbekannt. Die Linie von Stefan wurde von Nikolaus (1431—1469), Obergespan der Komitate Sopron, Vas und Zala weitergeleitet. Sein Sohn Georg (1471—1510), Obergespan des Komitates Zala war Banus von Nándorfehérvár (Belgrad) und später Banus von Kroatien, Slawonien und Dalmatien. Seine Tochter Dorothea ehelichte zum erstenmale Peter Geréb von Vingart, zum zweitenmale den Palatin Emerich Perényi. Der einzige, von Klara Rozgonyi geborene Sohn Georgs, Ladislaus, Obergespan des Komitates Vas, verschied bereits 1525. Sein Sohn Franz war der letzte männliche Spross der Familie. Seine Tochter Ursula ehelichte den späteren Palatin, Thomas Nádasdy. Als dieser die Partei des Königs Johann verliess und zum Gegenkönig Ferdinand I. überging, wurden ihm und seiner Frau sämtliche Güter der Familie Kanizsai (Kanisay) übergeben.

MISZELLEN. BOTTLO, BÉLA veröffentlicht den durch Wladislaus II. im Jahre 1513 der Familie Tornallyay geschenkten Wappenbrief. — ISTVÁNYI, GÉZA behandelt den durch Siegmund Báthori, Fürst von Siebenbürgen der Familie Domokos geschenkten Wappenbrief. Der damals eine grosse Rolle spielende Csauz Mehemed war ein zur türkischen Religion übergetretener Bruder der Beschenkten. — TÓTH, LADISLAUS teilt einige Bemerkungen zu den Feststellungen von Johann Kósa mit, die in dem letzten Heft der vorliegenden Zeitschrift Beiträge zu dem Aufsatz des Verfassers über die Herkunft und die Persönlichkeit von Ignaz Kalmárffy, des Stadtrichters von Ofen lieferten.

FEUILLETON. Bericht über die Generalversammlung der Ungarischen Heraldischen und Genealogischen Gesellschaft mit der Eröffnungsrede des Vorsitzenden Emerich Szentpétery und dem Bericht des Generalsekretärs Alfred Czobor.

LITERATURBERICHT. Ila, Valentin über Wilhelm Karl Prinz von Isenburg: Historische Genealogie. — Tóth, Ladislaus über Csepregy-Horváth, Johann jun.: Familienforschungen. — Bottló, Béla über Pásztor, Ludwig: Das religiöse Leben des ungarischen Volkes im Zeitalter des Herrscherhauses Jagello (ung.). — Czobor, Alfred über Szabó, Stefan: Briefe des Grafen Anton Esterházy von Galantha und Fraknó zu seiner Frau, Gräfin Maria Anna Nigrelli 1701—1706 (ung.).

Amtlicher Bericht über den Zuwachs des Kön. Ung. Landesarchivs im Jahre 1941.